

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL
NAZİRLİYİ**

Jurnal 1970-ci ildən nəşr olunur.

2014, №1 (206)

**MƏKTƏBƏQƏDƏR
VƏ
İBTİDAİ TƏHSİL
(elmi-metodik jurnal)**

1

2014

REDAKSİYA HEYƏTİ

baş redaktor: prof. Y.Ş. Kərimov,

üzvlər:

- Aydın Əhmədov** *Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin kənd rayonları üzrə ümumi təhsil şöbəsinin müdiri;*
- Faiq Şahbazlı** *Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin dərslük və nəşriyyat şöbəsinin müdiri;*
- Arif Muradov** *Azərbaycan Respublikası Təhsil Muzeyinin direktor müavini;*
- Nəriminə Alnağiyeva** *Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin məktəbəqədər təhsil sektorunun müdiri;*
- Asəf Zamanov** *Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidən hazırlanma İnstitutunun direktoru, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor;*
- Nurlana Əliyeva** *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor;*
- Vaqif Əmiraslanov** *Bakı Sosial-Pedaqoji Kollecinin direktoru, tarix üzrə fəlsəfə doktoru;*
- Vidadi Xəlilov** *Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun məktəbəqədər və ibtidai təhsil şöbəsinin müdiri, pedaqoji elmlər doktoru professor;*
- Ramiz Əliyev** *Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun psixologiya və yaş fiziologiyası şöbəsinin müdiri, psixologiya elmləri doktoru, professor;*
- Mircəfər Həsənov** *Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun ibtidai təhsilin metodikası kafedrasının müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor;*
- Azadxan Adıgözəlov** *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, pedaqoji elmlər doktoru, professor;*
- Həqiqət Hacıyeva** *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;*
- Zemfira Əsədova** *Nizami rayonu, 175 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdiri;*
- Esmira Ağayeva** *İ. Əfəndiyev adına Elitar Gimnaziyanın ibtidai siniflər üzrə direktor müavini;*
- Bibixanım İbadova** *Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun ibtidai təhsil kurikulumu şöbəsinin müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru;*
- Könül Həsənova** *Nəsimi rayonu, 111 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının tərbiyəçisi;*
- Xalidə Talibova** *Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru.*

MÜNDƏRİCAT

Azərbaycan müəllimlərinin XIV qurultayına.....	4
Azərbaycan Respublikasının Təhsil Naziri Mikayıl Cəbbarovun məruzəsi.....	5

Ümumpedaqoji problemlər

Kərimov Y. Bir daha dərslərlərin tərtibi haqqında.....	15
Xəlilov V. Fənlərin elmi-pedaqoji əsaslarda tədrisi mühüm problem kimi.....	20
Məcidova A. Müasir mərhələdə müəllimin hazırlığı problemləri.....	25
Əsədova İ. İstedadlı uşaqlarla işin təşkili.....	28
Həsənova L. Dərsdə fəal təlim metodlarından istifadə imkanları.....	32

Məktəbəqədər təhsil

Cəfərova L. Məktəbəqədər təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsinə dair.....	35
Musayeva S. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların intellektual inkişafı.....	39

Fənlərin tədrisi və qabaqcıl təcrübə

Rzayeva L. Həyat bilgisi fənninin tədrisində müasir priyomlardan istifadə.....	42
Соболева Т. Особенности монологической речи учащихся и их применение на уроках русского языка в азербайджанской общеобразовательной школе.....	44
Quliyev B. Məktəbdə fiziki tərbiyənin inkişafı tarixindən.....	51
Qarayeva R. Şəxsiyyətin formalaşmasında Azərbaycan dili fənninin rolu.....	58
Bayramova S. Hacı Kərim Saniyyənin ana dili dərslərləri haqqında.....	60

Psixologiya, yaş fiziologiyası və inklüziv təhsil

Dostuzadə D. Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilərin idrak fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi.....	64
Kərimova E. Psixofiziki inkişafın pozulmasının diaqnostikası.....	67
Əhmədova G. Əqli geriliyi olan uşaqlarda hafizənin inkişafına dair.....	71

Tərbiyə məsələləri

Allahverdiyeva L. Kiçikyaşlı məktəblilərlə Heydər Əliyev nümunəsində tərbiyəvi işin əsas istiqamətləri.....	74
Həsənova S., Kərimov V. Milli ənənələrdən istifadə yolları.....	80

Sizin şəxsi təhsiliniz

Quliyev S. M.Ə.Rəsulzadənin pedaqoji ideyaları haqqında.....	86
Abdullayev İ. Aleksandr Sergeyeviç Puşkin – 215.....	88
Məmmədova K. Əzizə Cəfərzadə novruz adət-ənənələri haqqında.....	91
Aforizmlər.....	95
N.Hüseyn . Torpağın səsi.....	96

AZƏRBAYCAN MÜƏLLİMLƏRİNİN XIV QURULTAYINA

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Sizi və sizin simanızda bütün Azərbaycan müəllimlərini səmimi qəlbdən salamlayır, hamınıza can sağlığı və xoşbəxtlik, fəaliyyətinizdə yeni-yeni nailiyyətlər arzulayıram!

Azərbaycan müəlliminin tarixən xalqımızın intellektual potensialının formalaşdırılmasında böyük xidmətləri vardır. Dilimizin, ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin və mənəviyyatımızın keşiyində dayanan müəllim daim cəmiyyətimizdə hörmət və ehtiramla əhatə olunmuşdur. Azərbaycanın əldə etdiyi bütün nailiyyətlərin əsasında məhz müəllimin gərgin zəhməti və gündəlik fəaliyyəti durur. Təhsil sistemində həyata keçirilən bütün işlər, o cümlədən, son on il ərzində 2700 məktəbin tikilməsi, təhsilin maliyyələşdirilməsinin artırılması, idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi və digər islahatlar bütövlükdə təhsilimizin aparıcı qüvvəsi olan müəllimin mövqeyinin gücləndirilməsi üçün zəmin yaradır.

«Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası»nın qəbul olunmasından sonra keçirilməsi qurultayınızı Azərbaycan müəllimlərinin əvvəlki ali məclislərindən fərqləndirən mühüm hadisədir. Strategiya qarşıdakı dövr üçün milli təhsil sisteminin prioritet istiqamətləri və başlıca məqsədlərini müəyyən edərək sizin qarşınızda xalqımızın gələcəyi naminə həyati əhəmiyyətli yeni vəzifələr qoyur. Onun tələbi sürətlə modernləşən ölkəmizdə təhsil sisteminin insan kapitalının inkişafına xidmət etməsinin, təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin ən yüksək səviyyəyə çatdırılmasının və bütün pillələrində köklü dönüş yaradılmasının, həmçinin müəllimin səmərəli fəaliyyətinin dünya standartlarına uyğun təşkilinin təmin olunmasından ibarətdir.

Qurultayınızın ötən müddət ərzində görülən işləri obyektiv qiymətləndirəcəyinə, tale yüklü məsələlər ətrafında müzakirələri və qərarları ilə ölkənin təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsinə öz layiqli töhfəsini verəcəyinə ümidvar olduğumu bildirir və hər birinizə uğurlar arzu edirəm. İnanıram ki, Azərbaycan müəllimi gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması, azərbaycançılıq məfkurəsinə sadıq və qloballaşan dünyada ölkəmizi layiqincə təmsil etməyə qadir vətəndaş yetişdirilməsində bundan sonra da var qüvvəsini əsirgəməyəcəkdir.

Dərin hörmətlə.

İLHAM ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 13 dekabr 2013-cü il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRİ MİKAYİL CABBAROVUN MƏRUZƏSİ

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Əziz qonaqlar!

Xanımlar və cənablar!

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi adından, ölkəmizin bütün təhsil işçiləri adından sizi ürəkdən salamlayır, hörmət və ehtiramımı bildirir, ən xoş arzularımı yetirirəm.

Bu gün biz bu möhtəşəm saraya – müasir Bakının rəmzlərindən birinə çevrilən və dahi Heydər Əliyevin adını daşıyan Mərkəzə, Azərbaycan müəllimlərinin XIV qurultayına toplaşmışıq.

Qurultayın keçirilməsi üçün müasir dünya memarlığının incisi sayılan bu məkanın seçilməsi müstəqil dövlətimizin memarı və qurucusu Heydər Əliyev şəxsiyyətinə Azərbaycan müəllimlərinin dərin hörmət və ehtiramının ifadəsidir. Öz quruluşu ilə zamanın davamlılığını, həyatın əbədiliyini təcəssüm etdirən, keçmişlə gələcəyin vəhdətini bildirən, ağ rəngdə olması ilə aydın cələcəyi simvolizə edən bu Mərkəzdə dünənimizdən bu günümüzdə, bu günümüzdən sabahımıza birmənalı körpü rolunu oynayan təhsil sisteminin mövcud durumunu dəyərləndirəcək qloballaşan dünyada təhsilimizin gələcək inkişaf yollarını, yeni strateji istiqamətləri və qarşıda duran başlıca hədəfləri birgə müzakirə edəcəyik.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Düz 107 il bundan qabaq, 1906-cı ildə Bakıda Həbib bəy Mahmudbəyovun rəhbərlik etdiyi rus-Azərbaycan məktəbində Azərbaycan müəllimlərinin I qurultayı keçirilmişdir. Qurultayın işində Həsən bəy Zərdabi, Nəriman Nərimanov, Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Firidun bəy Köçərli, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Süleyman Sani Axundov kimi o dövrün tanınmış maarifçi ziyalıları iştirak etmişlər. XX əsrin əvvəllərində maarifçilik ideyaları ətrafında birləşən bu böyük ziyalıların istiqlal mübarizəsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə nəticələndi.

Qısa ömür sürməsinə baxmayaraq milli dövlətçilik ideyaları xalqımızın qəlbində möhkəm kök saldı, onu daim irəliyə, dövlətçiliyin əsaslarının qurulmasına istiqamətləndirdi. Bu tarixi missiyanı, yəni hər bir xalqın öz inkişafında arzulaya bildiyi ən yüksək və müqəddəs məqsəd – müstəqil dövlətin qurulması və onun ən çətin sınaqlardan keçirilərək möhkəm bünövrə üzərində bərqərar olunması missiyasını ulu öndərimiz Heydər Əliyev şərəflə yerinə yetirdi. Onun siyasətini layiqincə davam etdirən İlham Əliyev cənabları qısa müddət ərzində ölkəmizi inanılmaz şəkildə dəyişdirməyə nail oldu və dövlətimizi ən uca zirvələrə qaldırdı. Cənab prezidentin andiçmə mərasimində söylədiyi « Azərbaycan öz tarixində heç vaxt bugünkü kimi güclü olmamışdır» sözlərini istənilən sahədə əyani olaraq görürük və hiss edirik. İlham Əliyevin ölkəyə rəhbərliyi dövründə həyata keçirdiyi düşünülmüş və uzaqgörən daxili və xarici siyasət, iqtisadi sahədə aparılan məqsədyönlü və ardıcıl islahatlar müstəqil Azərbaycanı siyasi və iqtisadi baxımdan sabit, davamlı inkişaf edən dövlət, beynəlxalq aləmdə etibarlı tərəfdaş, regionda lider ölkə kimi tanıtmışdır.

Ölkədə siyasi sabitlik və məqsədyönlü islahatlar prosesi misilsiz iqtisadi artımla müşayiət olunmuş, sosial həyatın hər bir sahəsində tərəqqiyə güclü təkan vermişdir.

Son 10 ildə aparılan sosialyönümlü islahatlar nəticəsində müasir tələblərə cavab verən infrastruktur layihələri həyata keçirilmiş, yüksək standartlara cavab verən təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və idman obyektləri inşa edilib istifadəyə verilmişdir. Bu nailiyyətlər ölkədə sosial sfera, o cümlədən, təhsil sahəsində əsaslı islahatların aparılmasına təkan vermiş, onun davamlı inkişafına stimül yaratmışdır.

Lakin həyat yerində durmur, dünya hər gün dəyişir, inkişaf edir. Bu dəyişikliklərlə hər zaman ayaqlaşmaq, onlardan geri qalmamaq üçün üzərimizdə hər gün çalışmalı, böyük zəhmət hesabına qazandığımız nailiyyətlərin qorunub saxlanmasını və geridönməzliyini təmin etməliyik.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağındakı rənglərin daşdığı mənə və onların yuxarıdan aşağı yerləşmə ardıcılığı ilə bu gün təhsil sistemimizin qarşısında duran əsas hədəflərin prioritetliyi arasında müəyyən bir paralelliği müşahidə etmək olar: təhsil sisteminin yetişdirdiyi vətəndaş, ilk növbədə, öz köklərinə bağlı və milli mənsubiyyəti ilə fəxr edən vətənpərvər, dərin biliyə malik, müasir baxışlı və mütərəqqi insan, öz xalqının adət-ənənələrinə və mənəvi dəyərlərinə sadıq bir şəxs olmalıdır.

Bu bir reallıqdır ki, müasir dövrdə ölkələrin inkişafı yalnız təhsil vasitəsilə əldə edilə bilər. Dünya təcrübəsi göstərir ki, istənilən dövlətin inkişaf səviyyəsini ölkənin təbii sərvətlərinin bolluğu deyil, bu sərvətlərin yüksək potensiala malik insan kəpəlinə çevrilməsi təmin edir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin böyük uzaqgörənliklə dediyi: «Biz maddi dəyərlərimizi, iqtisadi potensialımızı insan kəpəlinə çevirməliyik. Neft, qaz tanrıdan verilən böyük nemətdir, biz bundan uğurla və məharətlə istifadə edirik. Amma gec-tez bu təbii sərvətlər tükənəcək, bilik, zəka, səhiyyə isə ölkəmizin dayanıqlı inkişafını uzun illər bundan sonra da təmin edəcəkdir. Ən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə baxsaq, görürük ki, o ölkələrin inkişafında ən aparıcı rol oynayan neft, qaz deyil, bilikdir, elmi-texniki tərəqqidir, yeni texnologiyalardır» – konseptual fikrinin əsasında da məhz həmin tələb, müasir təhsil sisteminin yetişəcəyi əsas strateji hədəf dayanır.

Ölkədə aparılan təhsil islahatlarının və təhsilin inkişafına öz layiqli töhfələrini vermiş Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun, İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın bu yaxınlarda Azərbaycanın YUNESKO-ya üzv qəbul olunmasının 20 illiyi münasibətilə Parisdə keçirilən mərasimdə söylədiyi : «Son iyirmi ildə biz ölkəmizdə təhsil sisteminin inkişafına və müasirləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirmişik, biz dərindən inanırıq ki, yalnız yüksək səviyyəli təhsilə malik olan ölkə uğurlar əldə edə və xalqı üçün daha yaxşı həyat keyfiyyətini təmin edə bilər» – sözlərinin təməlinə də yüksək intellektə malik insan kapitalının yetişdirilməsini təmin etmək üçün beynəlxalq standartlara uyğun müasir təhsil sisteminin qurulmasının vacibliyi ideyası durur. İnanırıq ki, Heydər Əliyev fondunun təşəbbüsü ilə təhsil sistemində gerçəkləşdirilən irimiqyaslı layihələrin davamı olaraq YUNESKO və Azərbaycan hökuməti arasında bu il iyuldu 18-də təhsil, elm, mədəniyyət və kommunikasiya sahəsində əməkdaşlığa dair Çərçivə Sazişininin imzalanması Azərbaycanda təhsil sahəsində aparılacaq islahat prosesində yeni mərhələnin başlanmasına güclü təkan verəcəkdir.

Bildiyiniz kimi, Azərbaycan iqtisadi sahədə keçid dövrünü başa vurduğundan ölkəmizin qarşıdakı illərdə sosial-iqtisadi və mədəni inkişaf yollarını müəyyənləşdirən «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyası hazırlanmış və dövlət başçısının 29 dekabr 2012-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Həmin tarixi sənəddə ənənvi iqtisadiyyatdan «bilik iqtisadiyyatı»na keçidin əsasının qoyulması, bunun üçün həlledici amil olan insan kapitalının adekvat inkişafının ön plana çəkilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu, təhsil sisteminin də kökündən dəyişdirilməsinə, əlavə təhsil, ömürboyu təhsil kimi komponentlərin əhəmiyyətinin artırılmasına gətirib çıxarır. Eyni zamanda İKT və virtual tədrisin kompyuter şəbəkə biliklərinin rolunun artırılmasını nəzərdə tutur. Başlıca strateji məqsədi davamlı iqtisadi artım və sosial rifah olan Konsepsiyada təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsi və müasir təhsil sisteminin qurulması da əsas strateji istiqamətlərdən biri kimi ön plana çəkilmişdir.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Ölkəmizin İnkişaf Konsepsiyasından irəli gələrək dövlət başçısının yeni prezidentlik müddətində ilk imzaladığı sənədlərdən biri «Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası» olmuşdur. Sənədin missiyası ölkəmizin modernləşdirilməsi üçün zəruri olan insan kapitalını inkişaf etdirmək və bununla Azərbaycanın beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini yüksəltməkdən ibarətdir. Strategiya təhsil sahəsində aparılan islahatların başlıca istiqamətlərini müəyyənləşdirir, Azərbaycan təhsilinin XXI əsrin çağırışlarına uyğun inkişaf üföqlərini özündə ehtiva edir və təhsilin bütün pillələrində keyfiyyətə yeni mərhələyə başlamağı – «qara qızılı insan qızılına çevirək» fəlsəfəsini qarşımıza əsas vəzifə kimi qoyur.

Bu sənəd təhsil ilə bağlı olan bütün subyektləri və fəaliyyət sahələrini əhatə edir. Bu əhatəlilik, həmçinin Azərbaycanın gələcək inkişafının davamlı xarakter alması üçün peşəkar bilik və bacarıqlara yiyələnən və rəqabətə davamlı insan resurslarının yetişdirilməsi missiyasına xidmət edir, Azərbaycan təhsilinin yeni keyfiyyət mərhələsinə keçidi istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Dövlət Strategiyasında təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, təhsili idarəetmə sisteminin yenidən qurulması, kadr hazırlığının gücləndirilməsi, müəllim peşəsinin nüfuzunun artırılması, müəllimin karyera inkişafı və fəaliyyətinin stimullaşdırılması, müasir təfəkkürlü Azərbaycan vətəndaşının yetişdirilməsi əsas hədəflər kimi götürülür.

Düşünürəm ki, Strategiyanın reallaşdırılması təhsilin məzmununun mənimsənilməsini təmin edən səriştəli təhsilverənlərin formalaşdırılmasına, təhsildə nəticələrə görə savabdeh, şəffaf, səmərəli tənziqləmə və idarəetmə mexanizmlərinin müasir tələblərə uyğun və ömürboyu təhsili təmin edən təhsil infrastrukturunun yaradılmasına zəmin yaradacaqdır. Bu sənəd, həmçinin ölkəmizin modernləşməsi üçün zəruri olan insan kapitalının inkişaf etdirilməsinə, təhsil infrastrukturunun Azərbaycanın perspektiv inkişaf konsepsiyasına uyğun yenidən qurulmasına təkan verəcək, ölkədə biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın və informasiya cəmiyyətinin təşəkkülünü, davamlı inkişafını təmin edəcəkdir. Bu sənəddə biz bilik cəmiyyətinin, kreativ təhsil düşüncəsinin, hədəfləri ölçülə bilən fəaliyyət çərçivəsinin və yeni təhsil fəlsəfəsinin ana xətlərini görə bilirik. Burada əsas ehtiva olunan dəyər odur ki, təhsil dövlət siyasətimizin əsas prioritetinə çevrilir. Bu baxımdan Strategiyanın icrası istiqamətində Təhsil Nazirliyi bütün maraqlı tərəflərlə, hədəf qrupları ilə faydalı əməkdaşlıq əlaqələri yaratmaq niyyətindədir. Strategiyada nəzərdə tutulan hədəflərə nail olunması prosesində birgə iş aparılmalı və problemlərin həlli yolları birgə araşdırılmalıdır.

Strategiyanı reallaşdıran əsas vasitə kimi «Açıq təhsil» modelinin qurulması və tətbiqi nəzərdə tutulur. Bu model aşağıdakı konseptual yanaşmalar üzərində qurulacaq:

- Məzmununda dərs və dərsdənkənar fəaliyyətin inteqrasiyası təmin ediləcək.
- Müəllim təhsil prosesinin istiqamətləndiricisi, koordinatoru rolu oynayacaq.
- Əlyətərlilik – hamıya ömür boyu təhsil almaq üçün imkanlar və zəruri infrastruktur yaradılacaq.
- İdarəetmədə – tənziqləmə və əməliyyat funksiyaları bir-birindən ayrılacaq, idarəetməyə onun nəticələrində maraqlı olan bütün tərəflər cəlb olunacaq və ən əsası, nəticələrə görə cavabdehlik prinsipi işə salınacaq.
- Maliyyələşdirmədə – maliyyələşdirmənin dayanıqlı və adekvat olmasını təmin edən səmərəli və nəticəyönlü yeni model qurulacaq.
- İnfrastrukturda – elektron təhsil üçün geniş imkanlar yaradılacaqdır.

Strategiyanın birinci istiqaməti səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil məzmununun yaradılmasını və təhsilin bütün pillələri üzrə kurikulumların inkişafı kimi vacib hədəfi əhatə edir. Tədris proqramı vaxtaşırı yenilənməli olan bir sistemdir. Bu, xüsusilə də sürətlə dəyişən bir dünyada daha mühümdür. Məktəb proqramları şagirdlərimizə elmlərin əsasını dərinləndirən öyrənməyə və məktəbdə aldıkları bilikləri həyatda işlətməyə kömək etməlidir. Təhsilin məzmunu uşaqlarımızda dərrakəni inkişaf etdirməyə, hadisələrin səbəblərini dərk etməyə və düzgün qərar qəbul etmək bacarıqlarını aşılamağa xidmət etməlidir. Müasir dünyanın tələbi kimi gənc yaşlarından başlayaraq qrup tapşırıqlarının verilməsinə də xüsusi yer ayrılmalıdır.

Xüsusi diqqət xarici dillərin və dəqiq elmlərin tədrisinə verilməli, bu fənlərə ayrılan saatlar artırılmalıdır. İbtidai təhsil səviyyəsində məntiqli düşüncə, ümumi savad və həyatı vərdişlərin öyrədilməsi əsas xətt kimi qoyulmalı, ana dilinin və riyaziyyatın tədrisinə böyük önəm verilməlidir. Fənn kurikulumlarının mahiyyətinin valideynlər tərəfindən mənimsənilməsi üçün maarifləndirmə işinin gücləndirilməsi də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Növbəti tədris ilində artıq təhsilalanların həftəlik və gündəlik dərslər yükünü azaltmaqla paralel olaraq tədris ilinin müddətinin artırılması istiqamətində addımlar atılacaqdır. Bunun həyata keçirilməsində əsas məqsəd 32 həftəlik tədris ili və 5 günlük iş rejimi şəraitində şagirdlərin həddən artıq yüklənməsinin qarşısını almaq, 3 ay yarım tədrisdən ayrılmanın onların akademik davamiyyətinə mənfi təsirini azaltmaq, şagirdlərin sağlamlığının qorunmasının təmin etmək, ən başlıcası isə tədris prosesinin optimallaşdırılmasını və səmərəli təşkilini təmin etməkdən ibarətdir. Həmçinin yuxarı siniflərdə məcburi və seçmə fənlər modelinin tətbiqi nəzərdə tutulur. Bu modelin yuxarı siniflərdə tətbiqi şagirdlərin meyil və maraqlarının nəzərə alınmasına və ali məktəbə hazırlaşmalarına kömək etmək məqsədi güdür.

Təmayüllü məktəb və siniflərin yaradılması istiqamətində işlərin daha da genişləndirilməsi nəzərdə tutulur, şagird və valideynlərə tam orta təhsil səviyyəsində – təmayülləşmə və ya ümumi təhsil proqramı çərçivəsində qalmağa seçim imkanı yaradılacaqdır.

12 illik ümumi təhsilə keçid kurikulumlarının yenilənməsinə və tam orta təhsil səviyyəsində təlimin profilləşməsinə təkan verəcəkdir, təmayüllü məktəb və siniflər şəbəkəsi uşaqların gələcək əmək fəaliyyəti sahəsinin seçilməsinə kömək göstərəcəkdir.

Eyni zamanda, biz pedaqoji təlimi təhsilin ikinci əsas funksiyasından – tərbiyədən ayırmamalıyıq, uşaqlarımızı erkən yaşdan düzgün, saf və təmiz tərbiyələndirməliyik. Birinci sinifdən şagirdlərdə mərdlik, məsuliyyət, yoldaşlıq, Vətənə məhəbbət, millətə, xalqa bağlılıq kimi keyfiyyətlər aşılanmalıdır. Şagirdlərin mənəvi aləmi bu keyfiyyətlər üstündə qurulduğu zaman müəllim bir tərbiyəçi kimi öz məqsədinə çatmış hesab oluna bilər. Uşaqların tərbiyəsinə onların böyüdüüyü mühitin, ətrafdakı insanların və xüsusilə ailənin böyük təsiri vardır.

Ona görə də təhsilin məzmunu onların bir cəmiyyətdə, bir-birinə qarşılıqlı hörmət və dəstək formasında inteqrasiya olunmasına yardım etməli, məktəbi «sosial lift» funksiyasını yerinə yetirməyə sövq etməlidir. Məktəbdə uşaqlar yalnız biliyinə görə fərqləndirilməlidir. Şagirdlərin marağının artırılması və dünyagörüşünün inkişafını təmin etmək məqsədilə məktəbdənkənar müəssisələrin işi də mütləq yaxşılaşdırılmalıdır. Bu sahədə olan vəziyyət bizi qətiyyətlə qane etmir.

Təhsilin məzmununun təkmilləşdirilməsindən söhbət getdikdə dərslər mövzusunda toxunmamaq olmaz. Əvvəlki illərdə də olduğu kimi, indi də yaxşı dərslər vəsaitlərinə və metodik ədəbiyyata böyük ehtiyacımız vardır. Təhsilin səviyyəsi xeyli dərəcədə bunların keyfiyyətindən və məzmunundan asılıdır. Problemi həll etmək üçün onun kökünə varmaq lazım gəlir. Kökü isə müəllifdir, daha doğrusu, müəlliflərin az olmasıdır. Təhsil Strategiyasında kurikulum əsaslanan yeni dərslərin yaradılması, şagird və müəllimlərin müvafiq dərslər seçiminin təmin olunmasına böyük diqqət ayrılır. Eyni zamanda, müasir tələblər təhsilverənlər qarşısında tək dərslərin məzmununun təhsilalanlar tərəfindən mənimsənilməsinə deyil, həmçinin və bəlkə də daha vacib – lazımı bilikləri necə və haradan əldə etmək yollarını onlara öyrətməyi tələb edir. Ona görə də dərslərlə yanaşı, tənqidi və şəxsiyyətin inkişafına yönəlmiş, yeni kurikulum və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları əsasında təhsilverənlər üçün təlim metodologiyaları, metodiki vəsaitlər, didaktik materiallar və digər təlim vasitələrinin hazırlanmasını stimullaşdıran mexanizmlər də yaradılmalıdır.

Tərəfimizdən dərslərin keyfiyyətini yüksəltmək məqsədi ilə dərslər müəlliflərinə kurikulum tələblərinin dərindən öyrədilməsinin təşkili nəzərdə tutulmuşdur. Bu işin əsas məqsədi kurikulumun əsas tələblərinin, standart və alt-standartların dərslərin məzmununa çevrilməsi yollarının öyrədilməsi, dərslərin qiymətləndirilməsi meyarlarının izah edilməsindən ibarətdir.

İkinci strateji istiqamət təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu istiqamət innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsinə təmin edən sərəştəli təhsilverənin formalaşdırılmasına xidmət edir.

Heç bir təhsil sisteminin gücü onun tərkibində fəaliyyət göstərən müəllimlərin gücündən üstün ola bilməz. Təhsildə olan qüsurların əsas səbəblərindən biri pedaqoji heyətin xeyli hissəsinin hələ də kifayət qədər ixtisaslı olmamasından irəli gəlir. Son 20 ildə ildən-ilə artan temple məktəblərə çoxlu sayda yeni, təcrübəsiz və bəzi hallarda kifayət qədər pedaqoji təhsili olmayan təhsilverənlər gəlmişdir. Hətta onların arasında saxta diplomlarla işləyənlərə də rast gəlinir. Bir tərəfdən bunun kökü müəllim peşəsinin çətin və ağır olması ilə yanaşı, az maaşlı olduğundan cəmiyyətdə öz cəlbədiciyi itirməsi və nəticədə savadlı gənclərin özləri üçün daha perspektivli olan başqa peşələri seçməsi olmuşdursa, digər tərəfdən ali təhsil müəssisələrinə mövcud qəbul qaydalarının müəllim peşəsi üçün ən aşağı bal ilə qəbul olunmaq imkanı yaratdığından çox aşağı bilik səviyyəli insanların bu ixtisasa axınını stimullaşdırmışdır.

Hazırda müəllim hazırlığı sistemində paradoksal vəziyyət yaranmışdır. Təkcə ali təhsil müəssisələrinin hazırladıqları pedaqoji kadrların sayı onlara olan real tələbatı 3 dəfə üstələyir. Bunun üstünə kollecləri də əlavə etsək, sistemin nə qədər qeyri-səmərəli çalışdığını aydın görə bilirik. Ona görə də mövcud vəziyyəti dözülməz hesab edərək, pedaqoji kadr hazırlığı məsələlərinə xüsusi diqqət ayrılmasını, bu sahədə nəticələri davamlı olaraq aşağı olan təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin dayandırılmasını vacib sayırıq.

Müəllim peşəsinin ictimai nüfuzunun artırılması, onun yüksək maddi və mənəvi motivasiyası, pedaqoji təhsilə istedadlı gənclərin cəlb olunması – bunlar islahatların uğurla həyata keçirilməsi üçün ən vacib amillərdir. Müəllim sənətinə istedadlı gənclərin cəlb edilməsi məqsədi ilə dövlət sifarişinin imkanlarından səmərəli istifadə olunması, tələbə dövründən başlayaraq maddi stimullaşdırma mexanizmləri işə salınmalıdır.

Təhsil sisteminin keyfiyyət göstəricilərinin kəskin yaxşılaşdırılmasını təmin etmək məqsədi ilə biz mövcud müəllim korpusunun təkmilləşdirilməsi ilə eyni vaxtda bu gün müəllim kimi fəaliyyət göstərməyən, lakin müvafiq bilik və səriştəyə malik olan peşəkarların və elm mütəxəssislərinin təhsil sektoruna cəlb edilməsinə nail olmalıyıq. Bu məqsədlə Təhsil Nazirliyi onlar üçün pedaqoji hazırlıq kursları təşkil etməyə hazırdır.

Müəllim hazırlığında başlıca strategiya fənn biliklərinin mənimsənilməsindən daha çox tələbələrin peşəyarlılığına, pedaqoji ustalığın inkişafına, zəruri kompetensiyaların formalaşdırılmasına, müasir təlim metodlarının mənimsənilməsinə yönəldilməlidir.

Təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək üçün pedaqoji-metodiki bacarıqları, fənn üzrə bilikləri artırmaq, innovativ təlim metodologiyasının və resursların mənimsənilməsi üçün hər bir müəllimi ixtisasartırma tədbirlərinə cəlb etmək lazımdır.

Paralel olaraq müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsinin könüllü əsaslarla yoxlanılması nəzərdə tutulur. Keçiriləcək könüllü attestasiya nəticəsində uğur əldə edən müəllimlərə aldıkları dərəcələrə görə diferensiaslaşdırılmış əməkhaqqının verilməsi təmin ediləcək, attestasiyadan keçməyən müəllimlər üçün işə təlimlər təşkil ediləcək, növbəti attestasiyaya hazırlaşmaq üçün imkan yaradılacaqdır.

Müəllimin karyera inkişafı və fəaliyyətinin stimullaşdırılması üzrə yeni sistemin yaradılması üçün müvafiq addımlar atılacaq, pedaqoji fəaliyyətinin qiymətləndirilməsindən sonra onun maddi motivasiya və vəzifə yüksəlişinin təmin olunması üzərində işləmək lazım gələcəkdir.

Üçüncü strateji istiqamət təhsildə nəticələrə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli idarəetmə mexanizmlərinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Müasir təhsili idarəetmə strukturunda tənzimləmə və əməliyyat funksiyaları ayrılmalı, akkreditasiya, sertifikatlaşdırma və peşə təhsili üzrə yeni idarəetmə strukturları yaradılmalı, təhsil müəssisələrinin sayı və növləri rasionallaşdırılmalı, pillələr və səviyyələr üzrə təhsilin strukturu təkmilləşdirilməlidir.

Bu istiqamət üzrə ilk addımımız hazırkı məktəb direktorları və məktəb direktoru olmaq arzusunda olan digər şəxslər üçün müasir peşə standartları əsasında təlimlərin təşkili olacaqdır. Təlimi uğurla bitirən və imtahanda yüksək nəticə göstərən keyfiyyət sertifikatı almış şəxslər məktəb direktoru təyin olunacaqlar. Bu kateqoriyadan olan məktəb direktorlarının əməkhaqqına əlavələr təyin ediləcəkdir. Nəticə etibarilə müasir idarəetmə, hesabatlılıq və məsuliyyətin bölüşdürülməsi prinsiplərinin tətbiq edilməsi yolu ilə məktəblərin idarə edilməsində şəffaflığın və aşkarlığın artırılmasını təmin etmiş olacağıq.

Tənzimləmə və idarəetmə funksiyalarını həyata keçirən dövlət qurumlarının səlahiyyət və məsuliyyət dairəsinin yenidən müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac duyulur. Hesab edirik ki, yerli qurumlar passiv müşahidəçi rolundan idarəetmə funksiyalarını tam olaraq öz əllərinə almalı, məktəblərdəki vəziyyətlə, kadrların yetişdirilməsi, tədris prosesi ilə gündəlik maraqlanmalı, lazımı dəstək göstərməlidirlər. Təhsil müəssisələrinin özünüidarə olunmasına, ilk növbədə, məsuliyyəti dərk etmə prizmasından yanaşılmalı, bu prosese yalnız və yalnız müəssisənin fəaliyyətinin obyektiv parametrlərə uyğunluğu təsdiqləndikdən sonra başlanılmalıdır.

Ali təhsil müəssisələrinin idarə olunmasının mütərəqqi prinsiplərə əsaslanan, iqtisadi cəhətdən səmərəli və akademik göstəricilərin yüksək olmasını təmin edən yeni tələblər üzərində qurulmasının vaxtı artıq gəlib çatmışdır. Bugünkü gündə universitetlərimizin elmi kadr, zəngin təcrübə və maddi bazasının potensialından ali təhsildən kənarında, demək olar ki, istifadə olunmur. Diqqət yalnız qəbula yönəlmiş, gəlir mənbəyi kimi yalnız tələbələrin təhsil haqqı əsas götürülür. Halbuki, dünyanın ən reytingli təhsil ocaqlarında təhsil haqqı onların büdcəsinin heç dördüdə birini təşkil etmir.

Qəbuldan söhbət düşdüyü üçün Strategiyada bununla bağlı ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul və yerləşdirmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi, dövlət və özəl ali təhsil müəssisələrinə ödənişli təhsil üzrə qəbul planının ləğv edilməsi və dövlət sifarişinin yalnız ixtisaslar üzrə müəyyənləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bizim bu məsələyə yanaşmamız ondan irəli gəlir ki, keyfiyyətli təhsil vermək imkanlarına, maddi-texniki şəraitlərinə, elmi-pedaqoji heyətin potensialına görə bütün ali təhsil ocaqları – istər dövlət, istərsə özəl, iki qrupa bölünməlidir – milli statuslu universitetlər və adi universitetlər. Dövlət sifarişi yalnız milli statuslu universitetlər arasında bölüşdürülməli, eyni zamanda bura qəbul olunmaq istəyən abituriyentlər üçün keçid balı yüksək olmalıdır. Adi universitetlərin keçid balı minimal səviyyədə saxlanılmalı, eyni zamanda ödənişli təhsil üzrə qəbul planı tədricən ləğv edilməlidir. Bu baş verdikdə biz yüksək reytingə və yaxşı təhsil vermək imkanlarına malik ali məktəblərimizi orada oxumağa layiq olan bilikli tələbə kontingenti ilə təmin edə biləcəyik. Digər tərəfdən, tələb olunan balı toplamadığı üçün xaricə üz tutmağa ehtiyac qalmayacaq, ali təhsil almaq istəyən və minimal tələblərə cavab verən hər bir şəxs təhsilini vətəninə, adi universitetlərdə davam etdirmək imkanı qazanacaqdır.

Fəaliyyət göstəricilərindən asılı olaraq ali təhsil müəssisələri bir kateqoriyadan digərinə keçə biləcəklər.

Məlum bir faktdır ki, bugünkü dünya rəqabət dünyasıdır. Bizim uşaqlarımızın gələcək rəqibləri hazırda Çində, ABŞ-da, Çilidə və istənilən digər ölkədə böyüyür. Bu, o deməkdir ki, bizim təhsil sistemimiz çevik və ömürboyu öyrənmə imkanına malik kadrları formalaşdırmağı bacarmalıdır. Digər tərəfdən, maddi dəyəri olan hər bir şey uğrunda kəskin mübarizə getdiyi kimi, dünyanın lider ölkələri arasında beyin, zəka uğrunda da ciddi mübarizə gedir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələr öz iqtisadi qüdrətini daha da artırmaq üçün digər ölkələrdən yüksək təhsilli və ixtisaslı peşəkarların mühacirətini fəal surətdə təbliğ edir, bu məqsədlə həm birbaşa proqramlardan istifadə edir, həm də tanınmış universitetləri və transmilli korporasiyaları buna təşviq edirlər. Bizim regiondan söhbət açarkən, cəmi 2 gün bundan öncə Rusiya Federasiyasının prezidenti Federal Məclisə ünvanladığı illik müraciətində MDB ölkələrindən olan istedadlı gənclərin Rusiyanın ali təhsil müəssisələrinə qəbulunun asanlaşdırılması barədə tapşırıq vermişdir. Bu tendensiyalar ildən-ilə daha da artacaqdır. Belə vəziyyət bizim qarşımızda yaxşı təhsilənlərin vətəninə öz potensialını tam realizə etməsi və bununla ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına töhfə verə bilməsini təmin edən təhsil sisteminin və təhsil mühitinin yaradılması kimi yeni vəzifəni qoyur. Ona görə də uşaqlarımızın, gənclərimizin yüksək intellektə malik hissəsi ölkəmizin gələcək elitası kimi xüsusi qayğı ilə əhatə olunmalıdır.

Növbəti tədris ilindən başlayaraq ali təhsil müəssisələri üzrə «SABAH» qruplarının, yəni savadlı, bacarıqlı və hazırlıqlı tələbələrdən ibarət qrupların təşkili üçün seçimin aparılması nəzərdə tutulur. Bu yeniliyin məqsədi xüsusi istedadı ilə seçilən və təhsildə göstəriciləri ilə fərqlənən tələbələrə yüksək keyfiyyətli təhsil almaq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasından ibarətdir.

Dördüncü strateji istiqamət müasir tələblərə uyğun və ömürboyu təhsili təmin edən təhsil infrastrukturunun yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu istiqamət təhsil müəssisələrində informasiya-kommunikasiya texnologiyaları əsaslı təlim metodologiyasına uyğun infrastrukturun yaradılması, təhsil müəssisələri şəbəkəsinin rasionallaşdırılması, distant təhsil, istedadlı və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün təhsil və inkişaf, yaşlıların təhsili, peşə-ixtisas və təhsil məsələləri üzrə məsləhət xidmətləri göstərən regional universal mərkəzlərin, müasir təminatlı peşə-tədris mərkəzlərinin və komplekslərinin qurulması, kampusların yaradılması kimi tədbirləri ehtiva edir.

Bunların arasında təhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin rasionallaşdırılması üzərində ayrıca dayanmaq istərdim. Ali təhsil müəssisələrinin iriləşdirilməsi, bir universitetdə tələbə kontingentinin azı 10-15 minə çatdırılması təmin olunmalıdır. Rasionallaşdırma tədbirləri, eyni zamanda, ümumi təhsil pilləsində həyata keçirilməli, müəllim-şagird nisbəti tədricən iki dəfəyədək artırılmalı, məktəb müəllimlərinin həftəlik dərslər yükü hazırkı 12 saatdan 18 saata qaldırılmalıdır.

Biz resurslarımızı səpələmək hesabına deyil, əksinə, onları güclü mərkəzlərdə toplamaqla qısa müddət çərçivəsində yaxşı nəticələr əldə edə bilərik.

Erkən yaşlı uşaqların məktəbəqədər təhsillə əhatə səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə artırılmalı və yekunda 90 faiz səviyyəsinə çatmalıdır. Bunun üçün böyük maliyyə və pedaqoji resurslar təminatı məsələsi həll olunmalıdır. Birnövbəli və 5 günlük rejimdə fəaliyyət göstərən ümumtəhsil məktəb şəbəkəsinin yaradılması üçün yeni məktəb binalarının inşası təmin olunmaqla yanaşı, həmçinin mövcud infrastrukturun imkanlarından tam bəhrələnməliyik.

Bütün növ təhsil müəssisələri 100 faiz internetlə, «ağıllı lövhə»lər və digər rəqəmsal texnologiyalarla, ümumi orta təhsil səviyyəsində isə hər bir şagirdin elektron dərsliklərlə yüklənmiş kompyuter-planşetlə təmin olunması üçün hazırlıq işləri aparılmalıdır.

Beşinci strateji istiqamət Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cəhətdən dayanıqlı və dünyanın aparıcı təhsil sistemlərinin standartları ilə eyni səviyyəyə uyğun təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsi modelinin qurulmasıdır. Bu istiqamət, o cümlədən, müxtəlif mənbələrdən istifadə olunmaqla təhsilə maliyyələşdirmə mexanizminin təkmilləşdirilməsini, təhsil müəssisələrinin adambaşına maliyyələşdirilməsinə keçidi, ödənişli təhsil xidmətlərinin göstərilməsinin dəstəklənməsini, Təhsilin İnkişafı Fondunun yaradılmasını nəzərdə tutur.

Təhsil sistemi ölkənin inkişafını müəyyənləşdirən sahə olduğundan ən prioritetli sahələr səviyyəsində maliyyələşdirilməlidir. Bunu dedikdə biz yükün altında yalnız dövlətin olduğunu başa düşməməliyik. Bu yük bütün cəmiyyət, biznes dairələri, valideynlər, ümumiyyətlə, faydagötürənlərin üzərinə düşür. Təbii ki, maliyyələşdirmə xərclərində əsas və aparıcı rol dövlət həyata keçirir, amma beynəlxalq təcrübə göstərir ki, düzgün yanaşma sayəsində təhsil müəssisələrinin özünümaliyyələşdirmə prinsiplərinin təşviqi, ödənişli təhsil xidmətlərinin göstərilməsinin dəstəklənməsi ümumi sistemin dayanıqlığı üçün çox müsbət effekt verir.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Bugünkü təhsil sistemimizin ölçülərini və əhatəsini ifadə edən bir neçə statistik rəqəm səsləndirmək istərdim. Hazırda Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində 4 min 513 təhsil müəssisəsi, 1 milyon 288 min şagird, 151 min 538 nəfərlik müəllim heyəti vardır. Ümumi müəllim-şagird nisbəti 1:8, sinifdə orta şagird sıxlığı 16 nəfər təşkil edir. Son illər ölkəmizdə müsbət demoqrafik dəyişikliklərin baş verməsi nəticəsində hər il birinci sinfə gedən şagirdlərin sayı durmadan artır, belə ki, 2013–2014-cü dərslər ilində 137 mindən çox şagird ilk dəfə məktəbə qədəm qoymuşdur. Bu rəqəm növbəti illərdə daha da artacaq, ona görə də biz həm maddi-texniki tərəfdən, həm pedaqoji kadr təminatı baxımından onları qəbul etməyə və yaxşı təhsil verməyə hazır olmalıyıq.

İlk peşə-ixtisas təhsili pilləsində mövcud olan 108 müəssisədə 29 min 337 nəfər şagird təhsil prosesinə cəlb olunub.

Orta ixtisas təhsili pilləsində 64 min 116 nəfər tələbə 59 müəssisədə təhsil alır.

44 mülki ali təhsil ocağında bakalavr səviyyəsində 136 min 682 nəfər, magistratura səviyyəsində 11 min 245 nəfər təhsil alır.

Ötən dövrdə Azərbaycan təhsili sahəsində başlanılmış islahatlar bilavasitə dövlət başçısı tərəfindən yürüdülmə, ölkəmizin modernləşdirilməsinə yönəlmiş sosial-iqtisadi siyasətlə bağlı olmuşdur. Təhsil sahəsinə ayrılan büdcə vəsaitlərinin ümumi həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsi nəticəsində son 10 ildə ölkəmizdə təhsil infrastrukturunun müasirləşdirilməsi istiqamətində önəmli işlər görülmüş, 2700-dən çox orta məktəb tikilmiş və ya əsaslı təmir olunmuşdur. Nəticədə 1 milyondan artıq şagirdin təlim şəraitinin yaxşılaşdırılması təmin olunmuşdur. Bu dövrdə təhsilin məzmunca yeniləşdirilməsinə yönəlmiş islahatlar aparılmış, Azərbaycan təhsilinin Avropa təhsil məkanına inteqrasiyası istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Bununla yanaşı, «2007–2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı» çərçivəsində indiyədək 2612 azərbaycanlı gənc Dövlət Neft Fondu hesabına maliyyələşdirilməklə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin tanınmış universitetlərinə ali təhsil almağa göndərilmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, dövlət vəsaiti hesabına xaricdə təhsil məsələsi həttə dünyanın ən zəngin dövlətləri üçün nadir hadisədir. Hesab edirik ki, müstəqil Azərbaycan üçün bu faktın özü əsas ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan ənənənin davamı kimi ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin bu addımı ölkənin gələcəyinə yönəlmiş tarixi addım kimi dəyərləndirilməlidir.

Ötən müddətdə təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması sahəsində də müəyyən nailiyyətlər qazanılmışdır. Belə ki, bu dövrdə təhsilin informasiyalaşdırılması sahəsində 2 Dövlət Proqramının icrası nəticəsində 2004-cü ildə hər 1063 şagirdə bir kompyuter düşdüyü halda, hazırda hər 18 şagirdə bir kompyuter nisbəti təmin olunmuş, məktəblərin 37 faizi İnternet şəbəkəsinə qoşulmuşdur.

Təhsil sistemində şəffaflığın təmin edilməsi, müasir idarəetmə modelinin tətbiqi, kadr potensialının səriştə və kompetensiya baxımından gücləndirilməsi sahəsində son yeddi ay ərzində Təhsil Nazirliyi tərəfindən bir sıra əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Belə addımlardan biri XI sinfi bitirən 91 mindən çox gəncin hamısına attestat almaq hüququnun verilməsi olmuşdur.

Statistik məlumatlara əsasən 2009–2010-cu dər ilində şagirdlərin ümumi sayının 22 faizi, 2010–2011-ci dər ilində 24 faizi, 2011–2012-ci dər ilində 10,5 faizi attestat almamışdır. Rəqəmlərlə ifadə etsək, on minlərlə vətəndaşın sosial həyatda aktiv iştirak etmək və ya əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq imkanları süni olaraq məhdudlaşdırılmışdır. Ölkə prezidentinin tapşırığı əsasında orta məktəbləri bitirən şagirdlərin hamısına attestatın verilməsi barədə nazirliyin təklifi hökumət səviyyəsinə çıxarılmış və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 23 may 2013-cü il tarixli qərarı ilə qanunvericilik aktlarına müvafiq dəyişikliklər edilmişdir.

Xüsusilə bir faktı da vurğulamaq istərdik ki, bu il buraxılış imtahanlarında «2» almış yüzlərlə məzun qəbul imtahanlarında uğurlu nəticələr göstərərək ali və orta ixtisas müəssisələrinə qəbul olunmuşdur. Onların arasında həttə 559 bal toplaşmış abituriyent də olmuşdur.

Bu bir daha nümayiş etdirir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul olunmuş qərar hər bir məzun üçün ali məktəblərə qəbul prosesində bərabər imkanların yaradılması baxımından düzgün qərar olmuşdur. Ali və orta ixtisas məktəbləri ilə yanaşı, həmin gənclərin sosial həyata aktiv şəkildə qoşulmaq imkanları xeyli artmışdır.

Növbəti böyük əhəmiyyətə malik tədbirimiz respublika ümumtəhsil və ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinə müəllimlərin işə qəbulu olmuşdur. Əvvəlki dövrdə müəllimlərin işə qəbulu ilə bağlı təkə test imtahanları 6-7 həftə ərzində aparılırdı. Cari ildə bu proses cəmi 13 gün çəkdi. Qeyd edək ki, bu il 3286 vakant yer müsabiqəyə çıxarılmışdır. Vakant yerlərə 18782 nəfər elektron ərizə vermiş, imtahanlarda onlardan 15030 nəfər iştirak etmişdir. Müəllimlərin işə qəbulu üzrə müsabiqənin yekun nəticələrinə görə, ümumilikdə 1281 nəfər işə qəbul olunmuşdur. Əvvəlki illərdən fərqli olaraq, cari ildə müəllimlərin işə qəbulu üzrə vakant yerlərin sayı artsa da, keçid balı aşağı salınmamış, işə qəbul olunacaq müəllimlərin peşəkarlıq kompetensiyalarının daha yüksək olması müsabiqənin əsas meyarı kimi götürülmüşdür.

Eyni zamanda onu da vurğulamaq istərdim ki, bu il müsabiqədən keçmiş 244 nəfər iş yerinə getməkdən imtina etmişdir. İmtina edən müəllimlərin ən çoxu rayonların ucqar ərazilərində yerləşən məktəblərin payına düşür. İş yerinə getməyənlərin 82 faizi qadınlardır. Nazirliyin

apardığı sorğuya əsasən imtinaların əsas səbəbi iş yerinin rayon mərkəzindən xeyli uzaq olması, normal yaşayış şəraitinin təmin edilməməsi, həvəsləndirmə üçün verilən vəsaitin azlığı göstərilir. Hesab edirik ki, müəllim çatışmazlığı olan kəndlərdə müəllimlər üçün yaşayış şəraitinin təmin olunması, xüsusi ipoteka rejiminin tətbiqi və digər müasir mexanizmlər təklif olunmalıdır.

Növbəti yenilik – dərs ilinin başlanmasına qədər 6 yaşı tamam olmamış, xüsusi istedadı ilə seçilən uşaqların vaxtından əvvəl məktəbə qəbul üzrə yeni Qaydaların qəbulu olmuşdur. Yeni Qaydalara uyğun yaradılmış komissiyaların fəaliyyəti nəticəsində 8 min 846 nəfər uşaq bu il vaxtından əvvəl birinci sifə qəbul olunmuşdur.

Təhsil Nazirliyi tərəfindən bu il həmçinin, ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin infrastrukturunun inkişafına yönəlmiş və dövlət-biznes partnyorluğuna əsaslanan sosial xarakterli «Müasir Azərbaycan peşəkələri» layihəsinin icrasına başlanılmışdır. Layihə peşə təhsili sisteminin əhatə dairəsinin genişləndirilməsinə və kadr hazırlığı prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Bu layihə çərçivəsində müxtəlif dövlət və özəl, o cümlədən, xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlıq qurularaq bir sıra peşə məktəblərinin bazasında müasir resurs mərkəzləri yaradılmışdır.

Uğurlarımız arasında «2007–2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı» üzrə layiqli namizədlərin seçilməsi prosesini qeyd etmək istərdim. Proqramın icra olunduğu 6 il ərzində ilk dəfə namizədlərlə tam şəffaf şəkildə təhsil alacaqları dildə ali təhsil müəssisələrinin, nazirliklərin, qeyri-hökumət təşkilatlarının əməkdaşlarından ibarət tərkibdə komissiyalar müsahibələr aparmış və obyektiv seçim etmişdir. Bu il əvvəlki illərlə müqayisədə sayca ən çox tələbə – 787 nəfər xarici ölkələrin aparıcı ali məktəblərində təhsil almaq hüququ qazanmışdır.

Cari ildə təhsil sistemində dərin kök salmış neqativ hallarla mübarizə gücləndirilmişdir. Nazirliyin mərkəzi aparatında aparılmış struktur dəyişiklikləri nəticəsində daxili nəzarət şöbəsi yaradılmış və daxil olan siqnalların birbaşa həmin şöbədə araşdırılması təmin olunmuşdur. Edilən xəbərdarlıqlara baxmayaraq, son 6 ayda ciddi nöqsanlara yol vermiş 15 təhsil müəssisəsinin rəhbəri vəzifəsindən azad edilmiş, 21 şəxs barəsində digər intizam tənbehi görülmüşdür. İki hal üzrə toplanmış materiallar araşdırılmaq üçün hüquq-mühafizə orqanlarına göndərilmişdir. Bundan irəli gələrək bildirirəm ki, məktəblərdə baş verən mənfi hallara qarşı Təhsil Nazirliyinin mövqeyi bərk olacaq, təhsil sistemində mövcud olan neqativ hallarla mübarizədə sistemli yanaşma tətbiq ediləcəkdir.

Məktəb elə bir məkandır ki, burada biz uşaqlarımızın gələcəyinin əsaslarını qoyuruq. Məktəblərdə hökm sürən psixoloji atmosfer övladlarımızın həyat yoluna, mənəvi dəyərlərinə və əqidələrinə, milli identifikasiyasına və vətəndaşlıq hisslərinə bilavasitə təsir edir. Uşaq məktəbdə necə formalaşacaqsa, elə də vətəndaş olacaq. Burada bumeranq prinsipi hökm sürür – hansı keyfiyyətlərə malik insanı biz məktəbdən buraxırıqsa, bir müddət sonra o, artıq öz keyfiyyətlərini inkişaf etdirmiş durumda qarşımıza çıxır. Bilikli, tərbiyəli uşağı hazırlayırsaq, bir neçə ildən sonra savadlı, peşəkar və vətəninə sevən gənci gördükdə onunla və haqlı olaraq özümüzlə fəxr edirik. Ya da əksinə, bisavad, mədəniyyətsiz və pis vərdişli şəxs məktəbdən buraxılırsa, bu adamın gələcəyi olmadığı üçün pis yola düşəndə, cinayətkar olaraq qarşımızı kəsəndə yalnız özümüzü günahlandırmalı oluruq.

Müəllim peşəsinə ən şərəfli peşə adı ona görə verilib ki, ölkənin və cəmiyyətin gələcəyi dövlətin başçısından və ya hökumətdən daha çox sizdən, müəllimlərdən asılıdır. Dövlətin əsası xalqdır, insanlardır, onların tam əksəriyyətinin əsasında keçdiyi yeganə sosial institut iş məktəbidir. Məktəbimiz nə qədər keyfiyyətli təhsil, müəllimlərimiz uşaqlara nə qədər yaxşı tərbiyə verə biləcəklərsə, cəmiyyətimiz və dövlətimiz o qədər güclü olacaq və daha da inkişaf edəcəkdir.

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Əziz müəllimlər və təhsil işçiləri!

Tarixi reallıq belədir ki, Azərbaycan son on ildə iqtisadi inkişaf tempinə görə regionda lider ölkəyə çevrilmiş, dövlətimizin iqtisadi qüdrəti möhkəmlənmiş, dünyada siyasi nüfuzu artmış, ölkə daxilində siyasi və iqtisadi sabitlik tam bərqərar olmuşdur.

Hesab edirəm ki, bu inkişafın davamlı və dayanıqlı olması, xalqımızın xoşbəxt gələcəyi, dövlətimizin daha da möhkəmlənməsi, regionda lider dövlət imicinin qorunub saxlanması naminə Azərbaycanın bütün təhsil işçiləri və ziyahları mənim bu çağırışıma həmrəylik nümayiş etdirərək ölkəmizin iqtisadi yüksəlişi və millətimizin rifahı, dövlət başçısının qarşımızda qoyduğu ali məqsədlər, o cümlədən, əzəli torpaqlarımızın düşmən tapdağından azad olması naminə öz fəaliyyətini əsirgəməyəcəklər!

Ölkəmizdə təhsilin inkişafı bizdən, bizim fəaliyyətimizdən, üzərimizə düşən vəzifələri necə yerinə yetirməyimizdən birbaşa asılıdır. İnanıram ki, Azərbaycan təhsili özünün zəngin ənənələrinə, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərinə, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq daha da inkişaf edəcək, dünya təhsil sistemində öz layiqli yerini tutacaqdır. Bu yolda hamınıza yeni-yeni nailiyyətlər arzulayıram.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

BİR DAHA DƏRSLİKLƏRİN TƏRTİBİ HAQQINDA

prof.Yəhya Kərimov

Azərbaycan Respublikasının təhsil islahatları haqqında sənədlərində dərsləklərin tərtibi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi daim diqqət mərkəzində olmuşdur.

Dərslək təhsilin mühüm komponenti, xalqın mənəvi sərəvəti olmaqla gənc nəslin ümumi inkişafında, həyata hazırlanmasında mühüm rol oynayır. Dərsləyin tərtibi didaktikanın özünəməxsus orijinal sahəsi olub, kollektiv əməyin bəhrəsidir. Tədrisin elmi-nəzəri əsasları, şagirdlərin inkişaf imkanları fənnin standartları və proqramda (kurikulumda) verilir. Proqramdan dərsləyə keçid, məzmunun dərsləkdə düşünülmüş ardıcılıqla, maraqlı verilməsi böyük hünər tələb edir. Elə etmək lazımdır ki, dərslək hər bir yaş dövrünə uyğun bilik mənbəyi, tədris prosesini hərəkətə gətirən enerji daşıyıcısı olsun. Dərslək həm müəllimin, həm də şagirdlərin fəaliyyətini istiqamətləndirir. Vaxtilə K.D.Uşinski demişdi ki, heç bir tədris planı, proqram və dərslək müəllimi əvəz edə bilməz. Dahi pedaqoqun fikrindəki müəyyən həqiqət bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayır, lakin həmin sözləri bütün müəllimlər (xüsusilə gənc müəllimlər) haqqında demək olmaz.

Bu gün dərsləyə tələbat getdikcə artır. Dərslək öz məzmunu, quruluşu, metodik aparatı ilə müəllimə mühüm tələblər verir. Müəllim dərsləkdən yüksəkdə durmaq üçün daim öz üzərində işləməli, araşdırmalı, çox şey öyrənməlidir.

Yaxşı dərslək fənnin bünövrəsinin düşünülmüş şəkildə, möhkəm qoyulmasına şərait yaradır. Təlimdə varislik prinsipi hər hansı dərsləyin sonrakı sinfin dərsləyinə istiqamətverici rolunu təmin edir. Yaxşı dərsləyin izləri sonrakı sinflərin dərsləklərində də özünü yaşadır.

Təyinatına görə dərsləklər müxtəlifdir. İbtidai sinflərin Azərbaycan dili dərsləkləri yuxarı sinfləri üçün, azsaylı xalqların, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların, rus və gürcü dillərində təhsil alan azərbaycanlı uşaqların, təmayüllü təhsil müəssisələrinin dərsləklərinə də qida verir.

Dil dərsləkləri, əsasən, şagirdlərin şifahi, həmçinin yazılı nitqlərinin inkişafına xidmət edir. Bu baxımdan "İş dəftəri", "Hüsnxət", "Məktəblinin orfoqrafiya-orfoepiya lüğəti", "Məktəbli ensiklopediyaları", başqa sorğu kitabları onu zənginləşdirir.

Dərsləyin stabilliyi ön plana çəkilməli, tez-tez dəyişdirilməsinə yol verilməməlidir.

Hamını belə bir fikir düşündürür: Kim dərslək yazı bilər? Bu barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur:

- 1) nəzəriyyəçi alimlər;
- 2) müəllimlər;
- 3) metodistlər;
- 4) məktəb rəhbərlik edənlər;
- 5) psixoloqlar;
- 6) bunların bir neçəsinin birləşdiyi qrup.

Əslində dərsləyi yazan müəyyən fənn üzrə ali təhsil almış nəzəriyyəçi pedaqoq (yaxşı olar ki, ADPU-nun müvafiq fakültəsində), əvvəllər, yaxud ali təhsil alandan sonra orta məktəbdə (yaxşı olar ki, ibtidai sinflərdə) dərslək demiş, müxtəlif regionlarda məktəb təcrübəsini öyrənmiş, dərsləklərin müzakirəsində iştirak etmiş, mətbuatda bu və ya digər dərslək haqqında fikirlərini dərc etdirmiş, pedaqoji, psixoloji həssaslığı olan, uşaqlarla müntəzəm görüşən, onların hazırlıq səviyyəsini bilən, araşdırmaq, tədqiqat aparmaq qabiliyyətinə malik adam yazmalıdır.

Dərslək kollektiv tərəfindən yazıldıqda, ola bilər ki, vəzifə bölgüsü aparılsın. (Biri onun tərtibi prinsipləri, biri məzmunu, biri bədii tərtibatı, digəri metodik aparatı üzərində işləyə, hər şey hamı tərəfindən müzakirə oluna bilər). Qrupun tərkibi dəyişsə belə, aparıcı müəllif o biri dərsləklərin tərtibində də iştirak etməlidir.

dərsləklərin tərtibi prinsipləri:

Dərsləklərin tərtibi prinsipləri təhsilin prinsiplərindən irəli gəlir. Didaktikanın ən mühüm tələbləri şagirdlərin təhsili, tərbiyəsi və inkişafı vəzifələrinin kompleks həllinə yönəldilmişdir. Bunlar nəzərə alındıqda təhsilin başlıca məqsədi həyata keçirilir.

Dərsləklərin tərtibi prinsipləri didaktikanın ümumi prinsiplərinə istinadən, yeni texnologiyalara uyğun olaraq nüanslar qazanır. Bu prinsiplərlə əlaqədar, təfsilatına varmadan, əsas fikrimizi şərh edək:

a) proqrama uyğunluq prinsipi: Dərsləyin məzmunu təhsil standartları əsasında hazırlanmış proqrama (kurikuluma) uyğun olmalıdır. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqinə həsr olunmuş kitabda göstərilir ki, dərsləklərin tərtibində təhsil standartlarından kənar çıxma hallarına yol verilməməlidir. Kitabda oxuyuruq: "Dərslək fəal təlim prosesində bir komponent kimi şagirdi idraki fəallığa sövq etməli, onu tədqiqatçılığa və yaradıcılığa istiqamətləndirməlidir. Belə olan halda dərsləyin əvvəlki bilik vermək, məlumatlandırmaq funksiyası arxa plana keçir"¹.

Bu fikirlə qismən razılaşmaq mümkündürsə də, dərslək informasiya, bilik mənbəyi olaraq qalır. Standarta uyğun kurikulumda verilmiş bütün məlumatlar dərsləkdə öz əksini tapmalıdır. Proqram təlimin elmi-nəzəri, ideya-siyasi səviyyəsini, mənimsənilməli biliklərin məzmununu, həcmi müəyyənləşdirir. Dərslək əlavə, lazımsız materiallarla yüklənməməlidir. Proqramın dövlət sənədi olması ideyası müəllifin əl-qolunu bağlamamalı, onu mexaniki fəaliyyətə təhrik etməməli, bəzən zəruri hallarda proqramdakı materialın zənginləşməsinə, dəqiqləşməsinə xidmət edən materiallara da yer verilməlidir.

Bəzən proqramda materialın məzmunu açılmaz. Onu xırdalıqlarına qədər açmaq müəllifin üzərinə düşür. Yalnız müəllifin yaradıcı fəaliyyəti, fantaziyası mükəmməl dərsləyin meydana çıxmasını təmin edə bilər.

b) elmilik prinsipi: Dərsləkdə elmi cəhətdən dəqiqlik gözlənilməlidir: məsələn, əlifba təlimi dövründə hərfləri əlifba sırası ilə təqdim etmək istəyənlərdən fərqli olaraq, dilimizdə çoxışlənən və asan tələffüz olunan hərflərdən başlamaq, tələffüzü yaxın səsləri (*s-z, s-ş, v-f, d-t, q-g* və s.) ardıcıl vermək elmi cəhətdən sövqi prinsipi əməl olunması deməkdir. İbtidai siniflər üçün Azərbaycan dili dərsləklərində elmlərin qəliz nəzəri məsələləri (ədəbiyyat, onun tarixi, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Azərbaycan dilinin qrammatikası) deyil, onların əsasları haqqında sadə məlumatlar verilməlidir. Nəzəri materialların öyrədilməsi praktik çalışmaları üstələməməli, əksinə, onların şüurlu yerinə yetirilməsinə zəmin yaratmalıdır.

Hər bir mövzunun tədrisi elmi bünövrə üzərində qurulmalıdır. Müəllim şagirdlərə izah olunmalı məlumatları verməkdən imtina edib, "Yuxarı siniflərdə öyrənəcəksiniz" deməməlidir. Elmi məlumatı eybəcər şəkllə salıb, onun təhrif edilməsinə yol vermək də olmaz. Şagirdlərin sadə bilikləri elmi qanunlara uyğun olmalıdır. Tədris materialının yüngüllüyünü təmin etmək hesabına elmin təhrif olunmasına yol verilməməlidir. Faktlar elə təqdim edilməlidir ki, müəyyən elmi məlumat haqqında başlıca fikir III-IV sinif şagirdləri ilə universitet tələbələri, müəllimlər və alimlərin təsəvvürləri təxminən eyni olmalıdır.

K.D. Uşinski dərsləklərin tətbiqinin genişləndiyi bir dövrdə yuxarıda verilmiş fikrindən fərqli olaraq yazmışdır: "İbtidai siniflərin oxusu üçün kitab, mənə elə gəlir ki, ciddi elmin astanasıdır, belə ki, şagird onu oxumaqla elmlə ciddi məşğul olmağa məhəbbət bəsləməlidir"².

Bu və ya digər fənn üzrə dərsləkdə tarix, ictimaiyyat, coğrafiya, biologiya, fizika, kimya elmlərinə dair sadə məlumatlarla rastlaşmaq mümkündür.

"Elmilik prinsipinin həyata keçirilməsi şagirdləri elmi metodlarla tanış etmək, onlara tədqiqat metodlarını, aparılan təcrübələrin köməyi ilə proseslərin inkişafı üzərində uzunmüddətli müşahidələr, ədəbi mənbələri təhlil etmək və s. vasitəsilə müstəqil surətdə bilik əldə etmək yollarını da öyrətmək məqsədini güdür"³.

1. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri. Bakı: "Kövsər", 2008, səh.81.

2. К.Д. Ушинский. Предисловие к 1-му изданию «Детского мира», 1949, стр.27.

3. Məktəb pedaqogikası (Q.Şukininin redaktəsi ilə). Bakı : " Maarif " , 1982, səh.306.

Elmdə mübahisəli məsələlər dərslərlərə daxil edilməməlidir.

c) dərsləyin layihələşdirilməsi prinsipi: “Dərsləyin layihələşdirilməsi” anlayışı yeni fənnin meydana gəlməsi və ya fənnin xarakterinin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Son 10 ildə təhsilin ibtidai mərhələsində bir yeni fənn – informatika meydana gəldi. XX əsrin axırlarında “hesab” fənni “riyaziyyat” kimi yenidən formalaşdı, “təbiətşünaslıq”, sonra “ətraf aləmlə tanışlıq” adlanan fənn tədris planına daxil edildi; ana dilinin məzmunu qismən dəyişdirildi. Bunlarla əlaqədar dərslərlərin layihələşdirilməsi problemi qarşıya çıxdı.

q) sistemlilik və ardıcılıq prinsipi: Sistemin gözlənilməsi tədris fənnini elmə yaxınlaşdırır, elmiliyi təmin edir.

Sistemliliyin gözlənilməsi xatirinə eyni mövzunun əsasları yuxarı sinifdə inkişaf etdirilir. Bu, bəzən təkrar təsiri bağışlayır. Bununla belə, bu cür anılma olmadan, ardıcılıq təmin edilməz. Ardıcılıq didaktikanın yaxından uzağa, asandan çətinə, məlumdan məchula, sadədən mürəkkəbə doğru getmək qaydasının gözlənilməsini təmin edir.

Dərslərlərin tərtibində induksiya və deduksiyadan (xüsusi hallardan ümumi hallara və ümumi hallardan xüsusi hallara getmə) istifadə edilməlidir.

d) varislik prinsipi : Varislik prinsipi yuxarıdakı prinsiplə əlaqədar olmaqla dərslərlərin tərtibində sinifdən-sinfə təbii keçidin gözlənilməsini tələb edir. Bununla da, deyək ki, II sinfin dərsləyi III sinif dərsləyində verilmiş materialın mənimsənilməsi üçün zəmin yaradır. Varislik dərslərləri yersiz təkrarlardan qoruyur, elmin əsaslarının öyrənilməsində optimal sistemi təmin edir. Varislik perspektivlik sistemi ilə sıx vəhdətdədir. Hər hansı sinifdə öyrədilənlər əvvəlki sinifdəki materiallara istinad edir, sonrakı sinifdə öyrədilənlərə zəmin yaradır. Ona görə də dərslək müəllifi veridyi materialın əvvəlki siniflərdə hansı materiala əsaslandığını bilməli, şagirdlərin hansı “yükün altına girməyə” hazırlandıqlarını nəzərə almalıdır. Bu məqsədlə o, yuxarı sinfin müvafiq proqram və dərsləyi ilə də tanış olmalıdır.

l) müvafiqlik (müəssərlik) prinsipi: Bu prinsip müəllifdən sinfin, şagirdlərin hazırlıq səviyyəsini bilməyi və bunu nəzərə almağı tələb edir. Bu, müəllifdən sinifdə təlim prosesində müşahidə aparmağı, şagirdlərin xüsusiyyətlərini, psixoloji durumunu öyrənmək vəzifəsini qarşıya qoyur .

Müəllif dərsləyin şagirdlərin yaşlarına, bilik səviyyələrinə, maraq dairələrinə uyğun olmasını nəzərə almalıdır. Uşağı oxumağa məcbur etmək olmaz. Dərslək maraqlı olduqda şagird özü onu oxuyur, ondan ayrılma bilmir, öyrənməyi öyrənir.

Məktəb təcrübəsi sübut etmişdir ki, uşaqlara “qayğıkeşlik” göstərilib, dərsləyi həddən artıq asanlaşdırmaq istəyənlər ciddi səhvə yol verirlər. Təlim yükünün ağırlığı nə qədər zərərlidirsə, onun şagirdlərin səviyyələrindən aşağı olması daha çox zərərliyədir. Dərsləklər şagirdlərin imkanlarından aşağı səviyyəli biliklər verdikdə maraqsız olur, onlar zənn edirlər ki, hər şeyi bilirlər. Beləliklə, uşaqların təhsil almağa həvəsləri, məsuliyyətləri azalır.

Dərsləyin əvvəlində materiallar kiçikhəcmli, asan olmalı, tədrisən ağırlaşmalı, çətinləşməlidir. Dərslək şagirdlərin təlim yükünü intensivləşdirməlidir.

Dərsləyin səhifələri yüklü olmamalı, materialın sinifdə mənimsənilməsinə şərait yaratmalıdır. Dərslək diferensiasiya üçün imkan verməlidir. Müxtəlif mərhələlərdə, müxtəlif şəraitdə təqdim olunanların səviyyəsi nəzərə alınmalıdır.

Dərsləkdə materialı müxtəlif səviyyədə mənimsəyən şagirdlər üçün müvafiq material nəzərdə tutulmalıdır. Dərsləyin hər bir səhifəsində həm güclü, həm orta səviyyəli, həm də zəif şagirdlər üçün nəzərdə tutulmuş çalışmalar və tapşırıqlar olmalıdır.

Variativ dərsləklər tərtib olunmalıdır. Hollandiyada, İngiltərədə hər dərsləyin 5-6 variantda tərtib edildiyinin şahidi olmuşam. Belə olduqda müəllim yerli şəraitdən, uşaqların hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq dərslək seçə bilər. Dərsləklərin variativliyi onların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına imkan yaradır.

Müəllim, şagird və valideynlər dərsləyin çətinliyindən, anlaşılmasından gileylənməməlidirlər.

ə) həyatla əlaqə prinsipi: Həyat, təcrübə həqiqətin meyarı, idrak fəaliyyətinin mənbəyidir. Dərslək həmin mənbədən qidalanmalı, ona xidmət etməlidir. Dərslək ətraf aləmdən götürülmüş faktlarla zəngin olmalıdır.

Təlimin həyatla, nəzəriyyənin təcrübə ilə əlaqəsi dərslərdə öz əksini tapmalıdır. Dərsləşdiricilərin həyatdan biliklərə, biliklərdən həyata aparmağa xidmət etməlidir.

Dərsləşdiricilərin gücləri çatan ictimai-faydalı əməkdə iştirak etməyə, müxtəlif peşə sahələrinə yönəlməlidir. Şagirdlər ətraf mühiti və onun cəmiyyətin mənafeyinə uyğun, elmi şəkildə dəyişdirilməsini dərsləşdiricilərdən öyrənməlidirlər. Yeni texnologiyalar, istehsal məhsulları, əməyin müxtəlif metodları, milli alimlərimiz, onların kəşfləri, bu kəşflərin insanların rifahı, cəmiyyətin inkişafı üçün faydasını şagirdlərə dərsləşdiricilərə çatdırılmalıdır. Dərsləşdiricilik, imkan daxilində, şagirdləri fəslə əlaqəli, insanların əməyi ilə, həmin dövrdə qeyd olunan tarixi günlər və bayramlarla tanış etməlidir.

Dərsləşdiricinin həyatı tələblərə uyğun gəldiyini bilmək üçün o, azı bir il bir neçə şəhər, rayon mərkəzi və uzaq kənd məktəbində sınaqdan keçirilməlidir.

e) inteqrasiya prinsipi: İnteqrasiya hissələrin tamda birləşdirilməsini tələb edir. Bəzən müxtəlif fənlər üzrə yaxın məlumatların, proseslərin bir fəndə birləşdirilib verilməsi, vəhdət təşkil etməsi, qaynaq olunması lazım gəlir. Fənlər arasında tamlığın, bütövlüyün təmin edilməsi ideyasının dərsləşdiricilərdə əks olunması zəruridir.

Bütün biliklər şagirdlərin təfəkküründə əks olunduğu üçün onların əlaqələndirilməsi, yadda saxlanılması kimi qalmasında inteqrasiya mühüm rol oynayır. Azərbaycan dili, həyat bilgisi dərsləşdiricilərdə yeri gəldikcə estetik tərbiyə, riyaziyyat, texnologiya, hətta fizika, kimya, biologiya elmləri haqqında sadə məlumatlara istinad olunur. Bu sadə məlumatlar şagirdləri yuxarı siniflərdə sistemli kursları mənimsəməyə hazırlayır. Dərsləşdiricinin digər dərsləşdiricilərin tərtibi ilə də tanış olmalı, inteqrasiya imkanlarını öyrənməlidir.

q) əyanilik prinsipi: Dərsləşdiricinin məzmununun şüurlu mənimsənilməsi və möhkəm yadda saxlanılmasında əyanilik prinsipi mühüm rol oynayır. Əyanilik şagirdlərin qavrayışının və təfəkkürünün inkişafına qida verir.

Janra görə əyanilik bədii obrazlı, sənədli, texniki, dekorativ, sxemlər, diaqramlar, cədvəllər, xəritə şəklində və s. ola bilər. Əyanilik şagirdləri problem-situasiyanın yaranmasına və axtarıqların (tədqiqatın) aparılmasına yönəlməlidir.

Dərsləşdiricinin yüngül, əyləncə xarakterli əyaniliklə şagirdlərin diqqətini yayındırmamalı, onları düşündürməlidir. Şəkil əşyanın naturasını, hadisənin mühüm bir sahəsini əks etdirməlidir. Məzmun əsasən seriya və süjetli şəkillər verilməli, lakin həddən artıq olmamalıdır.

h) şüurluluq prinsipi: Təlim prosesinin son məqsədi onun şüurluluğunu təmin etməkdir. Şagirdlər qazandıqları biliklər əsasında elmi qanunauyğunluqları, proses və hadisələri şüurlu mənimsəməlidirlər. Tapşırıqlar ələ seçilməlidir ki, şagirdlər hansı tapşırığı nə üçün, necə yerinə yetirəcəklərini başa düşsün və sərbəst yerinə yetirsinlər.

Tədris tapşırığını yerinə yetirərkən şagirdlər düzgün müşahidələr əsasında müqayisə aparmağı, tutuşdurmağı, təsnif etməyi, qruplaşdırmağı, deduksiya və induksiya istifadəni, ümumiləşdirib nəticə çıxarmağı, bir sözlə – zehni əməliyyatlar aparmağı bacarsınlar.

x) inkişafetdiricilik prinsipi: Təlim şagirdlərə bilik, bacarıq və vərdişlər vermək, onları tərbiyə etməklə yanaşı, həm də onların idrak qabiliyyətini, yaradıcı qüvvələrini inkişaf etdirir. Dərsləşdiricinin inkişafın maddi bazası olan biliklərin elmi əsaslarını özündə cəmləşdirməli, şagirdləri dolğun fəaliyyətə yönəlməli, onların təfəkkürünü inkişaf etdirməlidir.

Tədris materialı ələ qurulmalıdır ki, şagirdləri daim düşündürsün, onlara müstəqil qərar qəbul etməyin yollarını öyrətsin. Dərsləşdiricinin hər bir şagirdin dünənki, hətta bugünkü nailiyyətləri ilə razılaşmalarına yol verməməli, onları sabahki inkişafa istiqamətləndirməlidir.

Şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinin düzgün stimullaşdırılması üçün dərsləşdiricinin məndənkənar elementləri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müəllif bilikləri, anlayış və qanunauyğunluqları sistemlə ifadə etməklə yanaşı, şagirdlərə müqayisə etmək, təhlil-tərkib, mücərrədləşdirmə və ümumiləşdirmə aparmaq, əqli nəticəyə gəlmək bacarıqları aşılamalıdır.

Dərsləşdiricinin inkişafetdiricilik xarakteri onun metodik aparatında əksini tapır. Elmi aparatura şagirdləri yaradıcı fəaliyyətə yönəldir, tədqiqatçılığa qoşur, bu zaman onların inkişafı təmin olunur.

Tədris materialı ələ qurulmalıdır ki, şagirdlər daim düşünsünlər, müstəqil qərar qəbul etsinlər.

L.V.Zankov XX əsrin 60-cı illərində bildirmişdir ki, təsviri materiallara və yalnız yaddaşa əsaslanan təlim artıq öz dövrünü yaşamışdır. O, inkişafetdirici təlimə geniş yer ayırır, şagirdlərin

idrak fəaliyyətinin inkişafını ön plana çəkməyi lazım bilirdi. O, elmi faktlar və qanunauyğunluqların mənimsənilməsinə xüsusi qeyd edir, bunsuz inkişafın mümkün olmadığını bildirirdi.

1) tərbiyələndiricilik prinsipi: Bu prinsip dövlətin ideologiyasından, xalqın sosial tələbatından irəli gəlir. Dərslər yalnız fənnə aid nəzəri biliklərlə məhdudlaşmamalı, şəxsiyyətin formalaşmasına xidmət də nəzərdə tutulmalıdır.

Fəndən asılı olmayaraq, hər bir dərslərdə imkan daxilində vətən, onun qüdrəti, gözəlliyi, sərvətləri, qorunması, vətənpərvərlik, vətənin dahi insanları, vətənimizin bir hissəsinin düşmən əlində olması, şəhidlər, Xocalı soyqırımı, başqa tarixi günlər, azərbaycançılıq, millilik, adət və ənənələrimiz, kollektivçilik, insanpərvərlik, əməksevərlik, əqidəlilik, qayğıkeşlik və s. məsələlər əhatə olunmalıdır.

2) nitq inkişafı prinsipi: Nitq inkişafı ibtidai siniflərdə təlimin (xüsusilə Azərbaycan dilinin) başlıca prinsipidir. Bütün dərslərdə (həmçinin hər cür fəaliyyət prosesində) bu sahədə iş üçün geniş imkanlar var.

Bəzən belə düşünürlər ki, dərslərdə mənasız sözlərə az tanış olan sözlər verilməməlidir. Belələri unudurlar ki, dərsləri şagirdlərin malik olduqları lüğət ehtiyatı, məişət lüğəti əsasında yazmaq mümkün deyil.

Uşağın məktəbə daxil olduğu ilk gündən etibarən onun nitqi üzərində müşahidə aparmaq, lüğət ehtiyatını hər bir fənnin (xüsusilə yeni terminlərin) hesabına zənginləşdirmək lazımdır. Bu prosesdə şagirdlərin mənsub olduqları coğrafi şərait, şivə xüsusiyyətləri, yaşlıların nitqinin onlara təsiri nəzərə alınmalıdır. Müəllif şəhərdə yaşayan şagirdlərin fəal lüğətinə kənd həyatına aid, kənddə yaşayan şagirdlərin fəal lüğətinə isə şəhər həyatına aid sözlər daxil etməlidir.

Mətləhlərdə işlənmiş terminlərin, fars-ərəb tərkibli sözlərin lüğəti verilməli, müxtəlif məqamlarda onlardan istifadə təmin olunmalıdır.

Hər bir dərslə yalnız sorğu, sual və tapşırıqların həlli ilə kifayətlənməməli, materialın məzmununun, mahiyyətinin nəql olunması tələb edilməlidir. Bəzən şəkil, diaqram, xüsusilə süjetli şəkil üzrə rabitəli nitq inkişafına yer verilməlidir. Dərslə müəyyən məsələ üzrə axtarışın (tədqiqatın) nəticə gətirməsi və hansı nəticənin alınması üzrə nəql etmə də maraqlıdır.

Bütün fənlərin tədrisində şifahi ifadələr və inşalar müəyyən qədər yer tutmalı, Azərbaycan dili dərslərində əlavə olaraq yazılı ifadə və inşalara da yer verilməlidir.

Yuxarıda göstərilmiş bütün prinsiplərin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi nitq inkişafını təmin edir.

FƏNLƏRİN ELMİ-PEDAQOJİ ƏSASLARDA TƏDRİSİ MÜHÜM PROBLEM KİMİ

Vidadi Xəlilov,

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, Pedaqoji və
Sosial Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü

Məqalədə ibtidai siniflərdə fənlərin elmi-pedaqoji əsaslarda tədrisinin mühiim problem olduğundan danışılır, müasir dərslərin geniş imkanlara malik fəaliyyət forması olduğu təsdiqlənir.

açar sözlər: ibtidai təhsil, əxlaqi-iradi keyfiyyətlər, elmi-pedaqoji əsaslar, pedaqoji proses, ifadəli nitq, təlim metodları, ənənəvi dərslər, müasir dərslər

ключевые слова: начальное образование, морально-волевые качества, научно-педагогические основы, учебный процесс, выразительная речь, методы обучения, традиционный урок, современный урок

key words: primary education, moral and volitional qualities, scientific and pedagogical foundations, educational process, expressive speech, teaching methods, a traditional lesson, modern lesson

İbtidai siniflərin tədris planına daxil olan fənlərin müasir tələblər səviyyəsində tədrisi mühiim əhəmiyyət kəsb edən problem kimi diqqət mərkəzindədir. Belə bir mövqə təbii sayılmalıdır, çünki tarixi inkişafın müxtəlif dövrlərində aparılan təhsil islahatlarının ilkin mərhələsi məhz ibtidai sinifləri əhatə edir. Buna görə də ibtidai təhsilə xüsusi diqqət yetirilməsi zərurəti yaranır. Elə buradaca etiraf edək ki, təhsil islahatı

və təhsil quruculuğunun yeniləşməsi prosesində bəzən ibtidai təhsilin mahiyyətinə, onun bünövrə daşları, etibarlı sütunlar rolu oynamasına bir o qədər də lazımi əhəmiyyət verilmir. Professor Yəhya Kərimov məhz həmin cəhətləri nəzərə alaraq yazır:

«...Ümumtəhsil məktəblərinin yuxarı siniflərində sistemə kursların mənimsənilməsi üçün hazırlıq mərhələsi (propedavtik mərhələ) olan ibtidai təhsil, fasiləsiz təhsilin ən mürəkkəb, ən məsulyyətli, ən əhəmiyyətli həlqəsi olub, şagirdlərə elmlərin əsasları üzrə sadə biliklər verməyi və mühiim ümumpedaqoji vərdişlər aşılamağı nəzərdə tutur. Şagirdlərdə təbiət və cəmiyyət haqqında ilkin elmi təsəvvürlər dərk etməyə maraq, sadə nəzəri təfəkkür, nitq inkişafı, təlim fəaliyyəti, ümumi inkişaf bu mərhələdə formalaşmalıdır. Bir sözlə, gələcəkdə ibtidai təhsili başa vuran şagirdlər müəyyən mənada bitkin məlumat, bacarıqlara, əxlaqi-iradi keyfiyyətlərə malik olan, doğma Azərbaycanın müstəqil düşünən kiçik vətəndaşları kimi yetişməlidirlər» (1, səh.35).

Müvafiq elmi təhlil və ümumiləşdirmələr əsasında irəli sürülən bu fikir ibtidai təhsilin ümumtəhsil sistemindəki yerini, rolunu, imkanlarını üzə çıxarmaq, təhsilin nəzəri və təcrübi problemləri ilə məşğul olan mütəxəssislərə çatdırmaq baxımından mühiim əhəmiyyət kəsb edir.

Bu fikir öz növbəsində ibtidai siniflərdə təhsilin nəzəri-metodik problemləri ilə məşğul olan alimləri, metodistləri, habelə ibtidai məktəbdə dərslərin təşkili ilə bilavasitə məşğul olan müəllimləri yeni təfəkkür tərzilə düşünməyə, fəaliyyət göstərməyə istiqamətləndirir. Xüsusi sübuta ehtiyac yoxdur ki, ibtidai siniflərdə tədris olunan Azərbaycan dili, riyaziyyat, həyat bilgisi, musiqi, təsviri incəsənət və digər fənlər vasitəsilə şagirdlərə fənnin mənsub olduğu elm sahəsi üzrə elmi əsaslara söykənən ilkin məlumatlar verilir. Buna görə də ibtidai siniflərdə ayrı-ayrı fənlər üzrə dərslərin səmərəli təşkilindən bəhs edərək elmiliyə, elmi-pedaqoji əsasların ciddi şəkildə nəzərə alınmasına xüsusi fikir verilməlidir, çünki elmi pedaqogikada təlimin əsas təşkili forması adlandırılan dərslər klassik mahiyyət kəsb edir. Buna görə də dərslərin heç zaman köhnəlməyən cəhətləri tarixən pedaqog alimlərin diqqət mərkəzinə gətirilir:

«Ümumtəhsil məktəblərində təlim və tərbiyənin əsas təşkilat forması dərslərdir. Dərslərin bir sıra əlamətləri vardır:

1. Dərslər təlim prosesinin müəyyən zaman fasiləsi ilə məhdudlaşan bitkin bir hissəsidir. Dərslərdə konkret təlim-tərbiyə vəzifələri yerinə yetirilir.

2. Hər bir dərş cədvələ daxil edilir.
3. Dərşdə şagirdlər bilik, bacarıq və vərđişlərə yiyələnir, tərbiyə olunurlar.
4. Dərş bütün şagirdlər üçün məcburidir.
5. Dərşdə müəllimlərlə şagirdlərin birgə fəaliyyəti həyata keçirilir.
6. Dərşdə müəllimin rəhbərliyi təmin edilir.

Beləliklə, dərşə belə bir tərif verilir: müəllimin rəhbərliyi altında eyni yaşlı şagirdlərlə sabit cədvəl əsasında təşkil edilən, şagirdləri bilik, bacarıq və vərđişlərlə silahlandırən, tərbiyə edən məcburi məşğələ formasına dərş deyilir. Dərş müəllim-şagird münasibətlərinin güzgüsüdür. Görkəmli pedaqoqlar dərşi günəşə bənzədirlər. «Planetlər Günəşin ətrafında dövr etdiyi kimi, bütün tədris formaları da dərşin ətrafında hərəkət edir» (2, səh.54).

Əlbəttə, ibtidai siniflərdə ayrı-ayrı fənlərin elmi-pedaqoji əsaslarını nəzərə çatdırmaq məqsədilə tədqiqat apararkən dərşin yuxarıda göstərilən əlamətlərini, başlıca cəhətlərini heç vaxtlə unutmaq olmaz. Belə ki, hər hansı dövrdə, hər hansı şəraitdə dərşin təşkili istiqamətlərini müəyyənləşdirərkən dərşin klassik mahiyyətini hökmən diqqət mərkəzinə gətirmək lazımdır. Yeri gəlmişkən, təəssüf hissi ilə qeyd edək ki, son vaxtlar mətbuat səhifələrində öz əksini tapan yazılarda, habelə elmi-praktik konfranslarda və seminarlarda, fəal-interaktiv təlim metodları ilə bağlı şərhlərdə pedaqoji prosesin özəyini, canını təşkil edən dərşin yuxarıda göstərilən cəhətləri nəzərdən qaçırılır. İrəli sürülən fikir və müddəalarda klassik, ənənəvi cəhətlərsiz keçinmək cəhdləri özünü göstərir. Əgər dövrün tələbinə müvafiq dərşin fəlsəfəsi, təşkili yolları işıqlandırılırsa, o zaman klassik mahiyyət kəsb edən ənənəvi yanaşma tərzlərindən, fikir və ideyalardan yan keçməməli, yeri gəldikcə onları diqqət mərkəzinə gətirməliyik. Yuxarıda istinad etdiyimiz ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbələri üçün nəzərdə tutulmuş və prof. Əjdər Ağayevin redaktəsi ilə təkmilləşdirilmiş «Pedaqogika» dərş vəsaiti (müəlliflər Ə. Ağayev, Y. Talıbov, A. Eminov, İ. İsayev) mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmin vəsaitdə dərşin mahiyyəti, indiki dövrün «dəbi» ilə desək, fəlsəfəsi klassik və müasir mövqedən inandırıcı fikir və müddəalarla nəzərə çatdırılmışdır. Vəsaitdə oxuyuruq: «Dərşdə şagirdləri fəallaşdırmağın mühüm vasitəsi heyrdədir. Təfəkkür heyrdədən başlayır. Şagirdlərin qarşısında idraki suallar qoyulursa, məsələn, kiçik bir daş parçası suda batdığı halda, nəhəng gəmilər okeanlarda üzürlər. «nə?», «nə üçün?», «nəyə görə?», «səbəbi nədir?» və s. suallar şagirdləri fikri fəallığa təhrik edir. Müasir dərşdən şagirdləri düşündürmək tələb olunur. Bunun üçün şagirdlərdə biliklərə yiyələnmək tələbatı yaratmaq zəruridir. Tələbat hər cür fəaliyyətin aparıcı qüvvəsidir. İnsanları kəşflərə, axtarışlara təhrik edən tələbat, ehtiyac olmuşdur. Ehtiyac hər cür ixtiranın babasıdır» .

Haqlı deyimdir. Doğrudan da, hər hansı fənn üzrə keçilən dərşlərdə şagirdlərdə heyrdət yaradan şərhələrə istinad olunmursa, bu zəmində onların diqqət qapısı taybatay açılmırsa müəllim-şagird münasibətindən, fəallıqdan, mükəmməl mənimsəmədən söhbət gedə bilməz. Ayrı-ayrı fənlər üzrə keçilən dərşlərdə şagirdləri heyrdətləndirən, maraq dünyasını genişləndirən, ən başlıcası, müsbət emosiyalar aşılana məqamlara mənəvi ehtiyac duyulur. Bu mühüm məsələ ilə əlaqədar hələ keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində akademik M. Mehdiyə yazırdı: «...Təlim prosesini elə qurmaq lazımdır ki, şagirdlər bü ideyaları daxilədən, dərindən hiss etsinlər, həmin ideyalarla yaşasınlar. Bunları, sadəcə olaraq, mənimsəmək deyil, həm də dərk etsinlər və emosional şəkildə duya bilsinlər. Məhz buna görədir ki, təlimdə emosiyaların rolu məsələsi çox ciddi surətdə qoyulur. Əlbəttə, bu, yeni məsələ deyildir. Təlimdə müsbət emosiyaların lüzumluluğunu, mühümlüyünü nəzəri cəhətdən hamı etiraf edir, lakin əməli cəhətdən onu çox zaman həyata keçirmirlər. Buna görə də bəzən dərşlərdə cansıxıcılıq, biganəlik hökm sürür... Dərş vermək məharəti həm də şagirdlərdə hər şeyə maraq oyatmağı təmin etmək məharətidir, bu isə yalnız sinifdə əhvali-ruhiyyə yüksək olduqda mümkündür. Buna görə də biz dərşin yüksək elmi səviyyəsindən danışarkən, təlimdə emosiyalıq haqqındakı məsələnin üstündən keçməməliyik, əksinə, onu xüsusi olaraq nəzərə almalıyıq.

Kimə məlum deyildir ki, əgər şagirdlərdə hər şeyi öyrənməyə, elmin sirlərinə bələd olmağa maraq hissi, didaktik vəzifədən asılı olaraq sevinc və ya kədər, rəğbət və ya nifrət, iftixar və ya biganəlik hissi oyatmadan onlara verilən elmi biliklər möhkəm olmaz, uşaqların mənəvi aləmini zənginləşdirə bilməz» .

Problemliliyinə görə diqqəti cəlb edən və dərşin elmi-pedaqoji əsaslarda təşkili ilə bağlı olan həmin fikirlər eyni zamanda didaktik mahiyyətinə görə də maraq yaradır. Pedaqoji prosesin əsas tər-

kib hissəsi olan dərslərin müasir tələblər səviyyəsində təşkili məsələlərindən bəhs edərkən şagirdləri heyrləndirən emosionallıq məsələsi də ön plana çəkilməlidir.

Dərslərdə emosionallıq müəllimin şagirdlərinə mehriban münasibəti, xoş əhvali-ruhiyyə yaradan hərəkətləri ilə başlayır. Müəllimin aydın, məzmunlu, ifadəli nitqi bu prosesdə əsas rol oynamaqlıdır. Ayırı-ayrı mövzuların, anlayışların mahiyyətini açarkən, müxtəlif əşya, obyekt və hadisələrin xüsusiyyətlərini izah edərkən şərhin axıcı, rəvan olmasına, müvafiq anlarda dialoji müsahibə ünsürlərinə müəyyən yer verilməsinə çalışmaq lazımdır. Bu zaman nitqin emosional ton, intonasiya çarqları, mimika və jestlərlə müşayiət olunması şagirdləri daha çox heyrləndirir, onların dərslə marağını daha da artırır. Belə bir cəhəti də unutmamaq olmas ki, tarixi dövrdən, məkandan asılı olmayaraq təhsil islahatlarının keçirilməsi prosesində dərslər aktual məsələ kimi tədqiqat obyektinə çevrilir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, XX əsrin 70-80-cı illərində dərslər problemi ilə bağlı akademik M.Mehdizadənin konsepsiyası pedaqoq-jurnalistlərin də nəzərindən qaçmamışdır. Məhyəddin Əbdülov, Cavad Cavadlı, Allahverdi Eminov, Məhəmməd Baharlı, Şamxəlil Məmmədov və başqaları qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsini aşkarlayan kitablar, silsilə məqalələr yazmışlar.

Bütün bunlar bir daha belə fikir söyləməyə əsas verir ki, dərslər çox böyük əhəmiyyət kəsb edən pedaqoji problem kimi həmişə diqqəti cəlb etmiş, indi də diqqət mərkəzindədir. Fərəhli haldır ki, respublikamızda Təhsil İslahatı Proqramının həyata keçirildiyi indiki dövrdə məktəbi, təhsil sistemimizi daim diqqət mərkəzində saxlayan pedaqoq-psixoloq alimlərimiz, təhsil sisteminin rəhbər işçiləri, habelə praktik müəllimlərimiz məqalə və çıxışlarında dərslərin aydın görünən və görünməyən tərəfləri haqqında öz fikirlərini inandırıcı şəkildə nəzərə çatdırırlar.

Problemin belə bir cəhətini də unutmamaq olmas ki, idraki inkişafa, tərəqqiyə aparən bütün yollar dərslərdən başlayır. Heç şübhəsiz, respublikamızda təhsil islahatının həyata keçirilməsinin indiki mərhələsində, xüsusilə 2007–2008-ci tədris ilindən – milli kurikulum əsasında tədrisə başlanmasından ötən dövr ərzində müasir dərslərin təşkilinə verilən tələblər, yeni yanaşma tərzini də diqqət mərkəzinə gətirilir. Maraqlı burasıdır ki, fənn kurikulumlarının məzmun standartlarında, fəaliyyət xətlərində göstərilən bilik, bacarıq və qabiliyyətləri aşılamaq üçün dərslə verilən müasir tələblər, habelə müasir dərslərin səmərəli təşkilində mühüm rol oynayan dərslərlərin hazırlanması prinsipləri üzərində də dayanılır.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun əməkdaşlarının qüvvəsi ilə hazırlanan və 2011-ci ildə nəşr olunan “Kurikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr” adlı elmi-metodik vəsaitdə müasir dərslərin başlıca xüsusiyyətləri nəzərə çatdırılır. Həmin vəsaitdə öz əksini tapan «Müasir dərslərlərin xüsusiyyətləri» (dos. Ə. Abbasov), «Şəxsiyyətyönlü kurikulumlar əsasında yaradılan dərslərlərin xüsusiyyətləri» (İ.İsgəndərov, A.Əhmədov, Ə.Əbbasov), «Müasir dərslərin xüsusiyyətləri» (dosentlər İ.Cavadov, B.İbadova) adlı elmi məqalələrdə pedaqoji ictimaiyyətin nümayəndələrini, o cümlədən, ibtidai təhsilin nəzəri və təcrübi problemləri ilə məşğul olan pedaqoq alimləri, metodistləri, sinif müəllimlərini maraqlandıran bir sıra suallara cavab verilir. Həmin fikirlərdən bəzilərinə nəzərə çatdırmaq: «Dərslər, həmişə olduğu kimi, bu gün də tədris prosesinin əsasını təşkil edir. Müəllim və şagirdlərin təlim fəaliyyəti dərslərdə özünü göstərir. Müasir dərslərin əsas xüsusiyyəti forma və məzmunca yeknəsəqlikdən uzaq olması, tətbiq olunan üsulların rəngarəngliyi, şagirdləri daim fəaliyyətə cəlb etməsi, onlarda yaradıcı təşəbbüskarlıq və müstəqillik formalaşdırılması ilə bağlıdır.

Ənənəvi dərslərdə müəllimin əsas funksiyası sosial təcrübənin ötürülməsindən ibarət idisə, müasir dövrdə bu funksiya dəyişərək tamamilə yeni xarakter almış, şagirdin idrakının formalaşdırılması istiqamətinə yönəlmişdir. Onların yaradıcı bir şəxsiyyət kimi inkişaf etməsi başlıca məqsədə çevrilmişdir» (5, səh.174).

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktorları, dosentlər İ. Cavadovun və B. İbadovanın istinad etdiyimiz məqaləsində müasir dərslərin digər xüsusiyyətlərindən də bəhs olunur: «Müasir dərslər təfəkkür prosesini sürətləndirən və şagirdlərin idrak fəallığını artıran bir vasitəyə çevrilir. Müəllim müasir dərslərdə bələdçi, istiqamətverici, yönəldici mövqeyində dayanır. Öz imkanlarından istifadə edərək şagirdlərinin yaddaşını sadəcə nəzəri məlumatlarla və faktlarla doldurmağa deyil, praktik çalışmaların rolunu gücləndirməklə məktəblilərin təfəkkür və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə çalışır.

Nəzəri biliklər o zaman həqiqi və həyati ola bilər ki, öz dəyərini həyat təcrübəsində doğrultsun.

Müasir dərs də bu baxımdan geniş imkanlara malik fəaliyyət forması kimi maraqlı doğurur, şagirdlərin inkişafını stimullaşdırmaq baxımından əhəmiyyət daşıyır.

Müasir dərs axtarış, dərk etmə, fəaliyyət dərsidir. Dərsdə hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətləri, meyil və maraqları, eləcə də cəmiyyətin sifarişi nəzərə alınır. Müasir dərsə verilən tələblərə uyğun olaraq müəllimlərin, eləcə də şagirdlərin funksiyası dəyişir. Müəllim bələdçi, şagird isə tədqiqatçıya çevrilir. Müəllim şagirdə istiqamət verir. Şagird fəaliyyətə müəllimin göstərişi ilə yox, şüurlu şəkildə qoşulur, dərsdə motivasiyanın yaradılması zamanı əldə edəcəyi bilik və bacarıqların ona nə üçün lazım olduğunu dərk edir».

Müasir dərsə bağlı deyilən bu fikirlər təhsil islahatı prosesində aparılan müşahidələrin və müqayisəli təhlillərin nəticəsi kimi maraqlı doğurur. Doğrudan da, zəruri pedaqoji prinsiplər əsasında təşkil edilən müasir dərslər şagirdlərin idrak fəallığını artıran bir vasitəyə çevrilir.

İbtidai siniflərdən başlayaraq ayrı-ayrı fənlər üzrə müasir dərsləri təşkil edən müəllimlərin nəzəriyyə ilə təcrübənin vəhdətinə xüsusi fikir vermələri, bunu əsas pedaqoji prinsip kimi diqqət mərkəzində saxlamaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məqalə müəlliflərinin «nəzəri biliklər o zaman həqiqi və həyati ola bilər ki, onlar öz dəyərini həyat təcrübəsində doğruldur» qənaətləri indiki dövrün tələbləri baxımından təqdirəlayiqdir. Bununla belə, haqqında bəhs etdiyimiz məqalədə öz əksini tapan «Müəllim müasir dərsdə bələdçi, istiqamətverici, yönəldici mövqeyində dayanır... Müəllim bələdçi, şagird isə tədqiqatçıya çevrilir» kimi ifadələr yerinə düşür. Bəlağətli, sensasiya yaradan fikir təsiri bağışlayır.

Sual olunur: ibtidai siniflərdə keçilən fənlər üzrə təşkil olunan bütün dərslərdə müəllim bələdçi rolunu oynamalıdır? Şagirdlər nəyi, nə vaxt öyrəndilər ki, müəllim də həmin biliklərin möhkəmləndirilməsinə, mükəmməl qavranılmasına aparan yollarda bələdçi, istiqamətverici olsun?!

Müasir dərsə bağlı fikirlərdə «şagird isə tədqiqatçıya çevrilir» ifadəsi də məntiqə uyğun deyil. Bu sözlər öz həqiqi məna tutumu ilə yerinə düşür. Həmin cümlə «şagirdlərdə ilkin tədqiqatçılıq qabiliyyətləri inkişaf edir» ifadəsi ilə əvəz olunarsa, daha mükəmməl təsir bağışlayar.

İbtidai siniflərdə tədrisin əsas mahiyyəti ayrı-ayrı fənlər üzrə keçilən dərslərdə nəzərə çarpır. Buna görə də tədris planına daxil edilən bütün fənlər üzrə dərslər elmi-pedaqoji əsaslarda təşkil olunmalı, inkişafetdiriciliyə xüsusi fikir verilməlidir. Ümumtəhsil sisteminin ilk mərhələsi sayılan ibtidai təhsilin bünövrəsi möhkəm, etibarlı sütunlara əsaslanmalıdır. Burada iki mühüm cəhət diqqət mərkəzində olmalıdır.

Birinci cəhət ayrı-ayrı fənlərin elmi əsaslarda tədrisi ilə bağlıdır. Təəssüf ki, bu prinsipial cəhətə bəzən lazımi diqqət yetirilmir. Bəzi müəllimlərin və təhsilin təşkili ilə məşğul olan mütəxəssislərin fikrincə, ibtidai təhsil prosesində ayrı-ayrı fənlər üzrə bir sıra anlayışlar haqqında şagirdlərdə müəyyən təsəvvür yaratmaqla kifayətlənmək olar. Elmilik, elmi əsaslar ən çox yuxarı siniflərdə xüsusi diqqət mərkəzində olmalıdır. Heç şübhəsiz, bu cür mövqedə olanlar səhv edirlər.

Dərin elmi təhlil və ümumiləşdirmələr problem dairəsində bir sıra məsələlərə diqqət yetirilməsi zərurətini qarşıya qoyur. Bunları aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1. İbtidai təhsilə, ayrı-ayrı fənlər üzrə tədrisin mahiyyətinə elmilik prinsipi əsasında yanaşılmalıdır.

2. Sinif müəllimləri ayrı-ayrı fənlər üzrə tədris prosesində şagirdlərə verilən anlayışların elmi əsaslara söykənməsinə çalışmalıdırlar.

3. Dərsdə, mövzudan asılı olaraq, izah və şərhlərin elmi əsaslarda, mükəmməl mənimsənilməsinə fikir verilməlidir.

4. Müəllim dərslərdə verilən və ayrı-ayrı fənlər üzrə tədris prosesində istinad olunan, elmi cəhətdən mükəmməl olmayan şərhlərə, izahlara yaradıcı yanaşmalıdır.

5. İbtidai təhsilin məzmununa elmi-pedaqoji tələblərin artdığı indiki dövrdə ümumtəhsil məktəblərinin rəhbərlərinin bu sahəyə münasibəti daha ciddi xarakter daşmalı, artıq çoxdan unudulan, arxaikləşən «İbtidai təhsildir, bir təhər yola verək» kimi yanaşmaya yer verilməməlidir.

İbtidai təhsil prosesində ancaq Azərbaycan dili və riyaziyyat fənlərinin tədrisinin ön plana çəkilməsi, digər fənlərə isə ögey münasibət, «birinci və ikinci dərəcəli fənlər» ideyası pislənməli, belə hallara yol verilməməlidir.

İkinci cəhət şagirdlərin idrak fəaliyyətinin hər vasitə ilə genişləndirilməsi, bu istiqamətdə müstəqil mühakimə yürütmə qabiliyyətinin inkişafı ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, problem xarakterli bu məsələlər həmişə aktual olub, hələ keçən əsrin 60-cı illərinin əvvəllərində SSRİ PEA-nın həqiqi üzvləri, görkəmli alimlər tərəfindən diqqət mərkəzinə gətirilmişdir. Prof. Y.Ş.Kərimov o dövrdə meydana çıxan fikir və ideyaları xarakterizə edərək yazır: «O illərdə ibtidai təlimin məzmunu gənc tədqiqatçıları, pedaqoji ictimaiyyətin arzu və istiqamətlərini təmin etmirdi. Elə bu vaxt SSRİ PEA-da akademik L.V.Zankov tərəfindən yeni bir ideya irəli sürüldü: «Təlim şagirdlərin yaddaşına deyil, təfəkkürünə əsasən qurulmalıdır». O yalnız əzbərləyib yadda saxlamaqla biliklərə yiyələnib, inkişaf etməyin mümkün olmadığını bildirdi. L.V.Zankov şagirdlərin ümumi inkişafını təmin etmək üçün onların təfəkkürünü fəaliyyətə gətirmək zərurətini irəli sürür, şagirdlərə müşahidə aparmağı, düşünməyi, müqayisə etməyi, təsnif etməyi, ümumiləşdirməyi, mücərrədləşdirməyi, əqli nəticə çıxarmağı öyrətməyi tələb edirdi. O, K.D.Uşinskiyin «şagirdlərə öyrənməyi öyrətmək» prinsipini həyata keçirməyə çalışırdı.

L.V.Zankov təlimin müvəffəqiyyətini onun intensivliyində görürdü. O, sübuta yetirdi ki, ibtidai sinif şagirdləri 4 il ərzində çox az bilik alırlar. Ona görə də ibtidai təhsilin müddətini 3 ilə endirməyi və şagirdlərin təlim yükünü əvvəlkindən xeyli artırmağı məsləhət gördü. O, ibtidai təlimə elmlilik gətirməyi, elmlərin əsasını ibtidai siniflərdən öyrətməyi təklif etdi. Onun başlıca ideyası belə idi: «şagirdlərə gücləri çatan ən yüksək çətinlik səviyyəsində biliklər vermək». O, öyrənmək imkanı olan şagirdlərə imkanlarından aşağı səviyyədə biliklərin verilməsinin onların yüklənmələrindən daha zərərli olduğunu bildirirdi.

Göründüyü kimi, indi daha çox “dəbdə” olan «yaddaş məktəbindən təfəkkür məktəbinə keçmək» ideyası hələ keçən əsrin 60-cı illərində meydana atılmış və bu işin səmərəliliyini artırmaq üçün üçillik ibtidai təlim sisteminə keçilmişdir.

Hazırda bir növ şüara çevrilən «şagirdlərə öyrənməyi öyrətmək» ideyası XIX əsrdə yaşayıb-yaratmış görkəmli rus pedaqoqu K.D.Uşinskiyə (1824–1870) məxsusdur.

Tədqiq etdiyimiz problemin həmin cəhətindən bəhs edərkən deməliyik ki, tarix bəzək-düzəyi sevmir. Tarix, o cümlədən, təhsil tarixi məlum həqiqətlərə, olub-keçənlərə əsaslanmalı, hər dövrdə mövcud olan pedaqoji cərəyanlar, ideyalar ifrata varmadan diqqətə çatdırılmalı, tədqiqat obyektinə çevrilməlidir.

ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş. İbtidai təlimin dünəni, bu günü və sabahı. ARTPI-nin “Elmi əsərlər”i, 2003, № 1.
2. Ağayev Ə., Talıbov Y., Eminov A., İsayev İ. “Pedaqogika” (dərs vəsaiti) Bakı: “Adiloğlu”, 2006.
3. Dərsə verilən müasir tələblər haqqında (məruzələr, çıxışlar toplusu) .Bakı: “Maarif”, 1971.
4. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 21-27 sentyabr, 2000-ci il.
5. Cavadov İ., İbadova B. Müasir dərslərin xüsusiyyətləri. Kurikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr. Bakı: “Mütərcim”, 2011.

Обучение предметам на научно- педагогической основе как важная педагогическая проблема резюме

В статье находит свое отражение преподавание разных предметов в научно-педагогической основе в учебной программе начальных классов. Уделяется особое внимание принципиальным вопросам. Отмечается, что в процессе преподавания различных предметов необходимо полагаться на соответствующих концепций и интерпретаций, научных принципов. Это подчеркивает важность образовательного процесса.

Training subjects on the basis of scientific and pedagogical as an important pedagogical problem summary

The article is reflected in the teaching of different subjects of scientific and pedagogical basis of the curriculum in primary schools. Special attention principle that in the teaching of various subjects must rely on the concepts and interpretations of scientific principles. This underlines the importance of the educational process.

MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ MÜƏLLİMİN HAZIRLIĞI PROBLEMLƏRİ

Aygün Məcidova,
pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
aygunmecedova@gmail.com

Məqalədə müasir tələblər səviyyəsində ibtidai sinif müəlliminə xas olan keyfiyyətlər, pedaqoji-metodiki baxımdan qarşıya qoyulan təkliflər, riyaziyyatdan peşə hazırlığı ilə bağlı ali pedaqoji məktəb qarşısında duran problemlər açıqlanır.

açar sözlər: müəllim hazırlığı, ibtidai sinif, riyaziyyat, fənn kurikulumu, məzmun xətti

ключевые слова: педагогическая подготовка, начальные классы, математика, предметный курс, содержательная линия

key words: teacher training, primary education, math, science curriculum, content line

Qloballaşan dünyada sürətli siyasi, iqtisadi dəyişikliklər, cəmiyyətin artan tələbləri fonunda təhsilin, ilk növbədə riyazi təhsilin inkişaf etdirilməsi strateji bir məsələyə çevrilmişdir. Təhsilin düzgün inkişafı elmin də inkişafını təmin edir və onu sürətləndirir. Cəmiyyətin artan iqtisadi tələblərini elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqi ilə ödəmək olar. Millətin gələcək firavan həyatının təmin edilməsi böyüməkdə olan nəslin təhsilindən, onun həyatın tələblərinə nə dərəcədə cavab verməsindən asılıdır. Hazırda tətbiq olunan milli kurikulumun mahiyyətində iki amil əsas məsələyə çevrilmişdir:

- şagirdin təlim prosesinin subyekt kimi nəzərdə tutulması;
- təlimdə şagirdin müstəqil idrak fəaliyyətinə daha çox istinad edilməsi.

Azərbaycan Respublikasının yeni təhsil qanununa əsasən yaradılmış fənn kurikulumları artıq 6 ildir ki, tətbiq olunur. Məlumdur ki, orta təhsildə aparıcı qüvvə müəllimlər ordusudur. Orta təhsilin keyfiyyəti də bilavasitə müəllimin hazırlıq səviyyəsindən asılıdır. Respublikamızda təhsil islahatının, (o cümlədən, riyazi təhsil) artıq birinci mərhələsi başa çatmışdır. Orta və ali pedaqoji təhsil bir-biri ilə sıx bağlı olub, gələcək mütəxəssislərin hazırlanmasını təmin etməlidir. Ali pedaqoji məktəb orta məktəbə hərtərəfli və müasir tələblərə cavab verən müəllimlər göndərməlidir. Bunun üçün ali pedaqoji məktəblər öz tədris işlərini yeni təhsil qanununun tələbləri səviyyəsində qurmalıdır. Ali pedaqoji məktəblərdə gələcək müəllimlərin hazırlığı ilə məşğul olan ixtisas kafedraları vardır: pedaqogika kafedrası təlim və tərbiyənin ümumpedaqoji məsələləri ilə, riyaziyyatın tədrisi metodikasına kafedrası gələcək riyaziyyat müəllimlərinin metodiki hazırlığı ilə, digər ixtisas kafedraları da müvafiq peşə istiqamətinə uyğun məsələlərin həlli ilə məşğul olur.

Biz tədqiqatımızda ibtidai sinif müəllimlərinin ilk növbədə riyazi hazırlığı və riyaziyyatdan metodiki hazırlığı problemlərini araşdırmış və onların həlli yollarını təkmilləşdirməyə çalışmışıq.

Hazırkı şəraitdə ibtidai sinif müəllimi riyaziyyat təlimi ilə əlaqədar böyük informasiya axını şəraitində fəaliyyət göstərir. Belə ki, o, müxtəlif məqsədli, müxtəlif səviyyəli xüsusi məktəblərin fəaliyyət göstərdiyi şəraitdə zəruri tədris-metodik materiallarını seçib, onlardan aidiyyəti üzrə istifadə etməyi bacarmalıdır. İbtidai siniflərin riyaziyyat kursu məzmununu və məqsədi etibarilə şagirdlərin intellektual inkişafına istiqamətlənmişdir. Müasir pedaqoji texnologiyaların riyaziyyat təlimi prosesində düzgün tətbiqi müəllimdən elmi-metodik hazırlıq tələb edir. Ali pedaqoji məktəblər gələcək ibtidai sinif müəllimlərini məhz bu məzmununda və keyfiyyətdə hazırlamalıdır. Ali məktəb pedaqogikasında əsaslı yeniliklər tətbiq etmədən, bugünkü məktəbin tələblərinə cavab verən sinif müəllimi hazırlamaq çətinidir.

İbtidai siniflərin yeni təhsil sisteminə keçməsi ilə əlaqədar kafedranın tədris planı və programları müasir tələblərə uyğunlaşmalıdır. İbtidai siniflərin riyaziyyatdan fənn kurikulumu yeni format-

MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ MÜƏLLİMİN HAZIRLIĞI PROBLEMLƏRİ

Aygün Məcidova,
pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
aygunmecedova@gmail.com

Məqalədə müasir tələblər səviyyəsində ibtidai sinif müəlliminə xas olan keyfiyyətlər, pedaqoji-metodiki baxımdan qarşıya qoyulan təkliflər, riyaziyyatdan peşə hazırlığı ilə bağlı ali pedaqoji məktəb qarşısında duran problemlər açıqlanır.

açar sözlər: müəllim hazırlığı, ibtidai sinif, riyaziyyat, fənn kurikulumu, məzmun xətti

ключевые слова: педагогическая подготовка, начальные классы, математика, предметный курс, содержательная линия

key words: teacher training, primary education, math, science curriculum, content line

Qloballaşan dünyada sürətli siyasi, iqtisadi dəyişikliklər, cəmiyyətin artan tələbləri fonunda təhsilin, ilk növbədə riyazi təhsilin inkişaf etdirilməsi strateji bir məsələyə çevrilmişdir. Təhsilin düzgün inkişafı elmin də inkişafını təmin edir və onu sürətləndirir. Cəmiyyətin artan iqtisadi tələblərini elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqi ilə ödəmək olar. Millətin gələcək firavan həyatının təmin edilməsi böyüməkdə olan nəslin təhsilindən, onun həyatın tələblərinə nə dərəcədə cavab verməsindən asılıdır. Hazırda tətbiq olunan milli kurikulumun mahiyyətində iki amil əsas məsələyə çevrilmişdir:

- şagirdin təlim prosesinin subyekt kimi nəzərdə tutulması;
- təlimdə şagirdin müstəqil idrak fəaliyyətinə daha çox istinad edilməsi.

Azərbaycan Respublikasının yeni təhsil qanununa əsasən yaradılmış fənn kurikulumları artıq 6 ildir ki, tətbiq olunur. Məlumdur ki, orta təhsildə aparıcı qüvvə müəllimlər ordusudur. Orta təhsilin keyfiyyəti də bilavasitə müəllimin hazırlıq səviyyəsindən asılıdır. Respublikamızda təhsil islahatının, (o cümlədən, riyazi təhsil) artıq birinci mərhələsi başa çatmışdır. Orta və ali pedaqoji təhsil bir-biri ilə sıx bağlı olub, gələcək mütəxəssislərin hazırlanmasını təmin etməlidir. Ali pedaqoji məktəb orta məktəbə hərtərəfli və müasir tələblərə cavab verən müəllimlər göndərməlidir. Bunun üçün ali pedaqoji məktəblər öz tədris işlərini yeni təhsil qanununun tələbləri səviyyəsində qurmalıdır. Ali pedaqoji məktəblərdə gələcək müəllimlərin hazırlığı ilə məşğul olan ixtisas kafedraları vardır: pedaqogika kafedrası təlim və tərbiyənin ümumpedaqoji məsələləri ilə, riyaziyyatın tədrisi metodikası kafedrası gələcək riyaziyyat müəllimlərinin metodiki hazırlığı ilə, digər ixtisas kafedraları da müvafiq peşə istiqamətinə uyğun məsələlərin həlli ilə məşğul olur.

Biz tədqiqatımızda ibtidai sinif müəllimlərinin ilk növbədə riyazi hazırlığı və riyaziyyatdan metodiki hazırlığı problemlərini araşdırmış və onların həlli yollarını təkmilləşdirməyə çalışmışıq.

Hazırkı şəraitdə ibtidai sinif müəllimi riyaziyyat təlimi ilə əlaqədar böyük informasiya axını şəraitində fəaliyyət göstərir. Belə ki, o, müxtəlif məqsədli, müxtəlif səviyyəli xüsusi məktəblərin fəaliyyət göstərdiyi şəraitdə zəruri tədris-metodik materiallarını seçib, onlardan aidiyyəti üzrə istifadə etməyi bacarmalıdır. İbtidai siniflərin riyaziyyat kursu məzmunu və məqsədi etibarilə şagirdlərin intellektual inkişafına istiqamətlənmişdir. Müasir pedaqoji texnologiyaların riyaziyyat təlimi prosesində düzgün tətbiqi müəllimdən elmi-metodik hazırlıq tələb edir. Ali pedaqoji məktəblər gələcək ibtidai sinif müəllimlərini məhz bu məzmununda və keyfiyyətdə hazırlamalıdır. Ali məktəb pedaqogikasında əsaslı yeniliklər tətbiq etmədən, bugünkü məktəbin tələblərinə cavab verən sinif müəllimi hazırlamaq çətinidir.

İbtidai siniflərin yeni təhsil sisteminə keçməsi ilə əlaqədar kafedranın tədris planı və programları müasir tələblərə uyğunlaşmalıdır. İbtidai siniflərin riyaziyyatdan fənn kurikulumu yeni format-

- ali məktəb müəlliminin pedaqoji fəaliyyətinin müasir tələblərə cavab verməməsi.

Bu problemlərin hər biri sinif müəlliminin hazırlığına mənfi təsir göstərir:

1. Tələbələrin riyazi hazırlığı günün tələblərinə cavab vermir.
 2. Tələbələrin riyaziyyatdan peşə hazırlığı aşağı səviyyədədir.
 3. Tələbələrin riyazi biliklərində formalizm mövcuddur və peşə hazırlığında yaradıcı fantaziya azalmışdır.
 4. İbtidai siniflərin riyaziyyat dərsləkləri axtarış mərhələsindədir.
 5. Dərsləkdəki nöqsanlar şagirdlər və gənc müəllimlər üçün çətinlik yaradır.
- Təcrübə göstərir ki, çox vaxt gənc ibtidai sinif müəllimləri pedaqoji fəaliyyətlərində işlədikləri məktəbin təcrübəli müəllimlərinin iş təcrübəsindən bəhrələnməyə çalışırlar. Bu, həm müsbət, həm də mənfi nəticələr verə bilər. Ali məktəbi yeni qurtaran müəllim məktəbə yeni ideyalarla getməli və onları reallaşdırmağa çalışmalıdır.

Ali məktəb tələbəsi – gələcək ibtidai sinif müəllimi riyazi biliyini müstəqil artırmağı bacarmalı, onun pedaqoji dəyərini qiymətləndirməli və ali məktəbin riyaziyyat kursu ilə ibtidai siniflərin riyaziyyat kursu arasında varisliyi inkişaf etdirməlidir. «İbtidai sinif müəllimi bir neçə ixtisasa, o cümlədən, riyaziyyat ixtisasına yiyələnmişdir. O, ibtidai sinifdə həm riyaziyyat müəllimi, həm Azərbaycan dili müəllimi və s. funksiyaları yerinə yetirir. Müəllim şagirdi riyaziyyatdan elə hazırlamalıdır ki, onun üzərində orta riyazi təhsili qurmaq mümkün olsun. İbtidai sinif müəllimi riyaziyyatçı deyil, lakin o, bilməlidir ki, orta məktəb şagirdinin riyaziyyatdan qazanacağı nailiyyətlər onun dörd il ərzində verdiyi ilkin riyazi biliklərdən asılıdır. Deməli, ibtidai sinif müəlliminin riyazi hazırlığı orta məktəb səviyyəsindən yüksəkdə durmalıdır.» (2, səh.43)

ədəbiyyat

1. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: "Təhsil", 2008.
2. Nəmidov S.S. I-IV siniflərdə riyaziyyatın tədrisi metodikası. Bakı: ADNA, 2006.
3. Афанасенко А.В. Готовность к выставочной деятельности как компетентности учителя. «Начальная школа», 2007, №8.
4. Кузнецова В.С., Позднякова Е.В. Новые подходы в организации педагогической деятельности учителя начальных классов. «Начальная школа», 2007, №2.
5. Фетисова Н.В., Минин М.Г. Методические основы подготовки будущих педагогов начального образования к профессиональной деятельности. «Начальная школа», 2006, №2.

Проблемы подготовки учителей в современном этапе резюме

Автор в статье рассказывает о соответствии квалификации учителей с современными стандартами начальных классов с педагогической и методологической точки зрения, вносит предложения о профессиональной подготовке учителей. Отмечается задачи стоящие перед высшими учебными педагогическими заведениями.

Problems of training teachers in the present stage summary

Author article talks about the qualifications of teachers according to modern standards with a primary school teacher and a methodological point of view, makes suggestions about the preparation of professional teachers. Noted problems facing higher education teaching institutions.

İSTEDADLI UŞAQLARLA İŞİN TƏŞKİLİ

İlhamə Əsədova,
ARTPI-nin elmi işçisi

Məqalədə istedadın diaqnostikasından, istedadlı uşaqlarla işin təşkilindən, onlar üçün dəstəkləyici mühitin yaradılmasından, istedadların inkişafında ilkin təbii şərtlərin və sosial şəraitin rolundan söhbət gedir.

açar sözlər: inteqrasiya, idrak, sosial-emosional mühit, diaqnoz, potensial imkanlar, təbii imkanlar

ключевые слова: интеграция, когнитивные, социально-эмоциональная среда, диагностика, потенциальные возможности, природные ресурсы

key words: integration, cognitive, social and emotional environment, identify potential opportunities and natural amenities

Cəmiyyəti inkişafa doğru aparən, ölkəni təmsil edən, tanıdan hərəkətverici qüvvələrdən biri xüsusi istedadada malik uşaqların yaradıcılıq potensialıdır. Potensial imkanları, xüsusi bacarıqları olan istedadların aşkarlanması, dəstəklənməsi, inkişaf etdirilməsi və cəmiyyətin xeyrinə gerçəkləşdirilməsi hər bir dövlətin milli prioritetidir.

İstedad nədir?

İnsan dünyaya müəyyən təbii imkanlarla gəlir. Bu təbii imkanların qabiliyyətə çevrilib-çevrilməməsi onun sonrakı fəaliyyətdən asılıdır.

Qabiliyyət insanın elə psixoloji xüsusiyyətidir ki, ondan asılı olaraq bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməkdə müvəffəqiyyət əldə edilir. İnsan müəyyən qabiliyyətlərə malik olduqda bu və ya digər fəaliyyəti uğurla yerinə yetirir, səmərəli nəticələr əldə edir. Deməli, qabiliyyət insanın iş sahəsində nə dərəcədə yararlı olub-olmadığını təmin edir. Yeri gəlmişkən, qabiliyyət və istedad anlayışlarının fərqləndirilməsinə də diqqət yetirək. Qabiliyyətlərin bir və ya bir neçə müvəffəqiyyətli icrasının özünəməxsus birliyi istedad kimi başa düşülür.

İstedad – fəaliyyətin səmərəli icrası üçün şərt olan qabiliyyətlərin özünəməxsus kompleksidir. V.Ştern əqli istedadla belə tərif verməyi təklif etmişdir: «Əqli istedad – şüurlu surətdə öz təfəkkürünü yeni tələblərə yönəltmək, onlara uyğunlaşmaq kimi ümumi əqli qabiliyyətdir». Müşahidələr göstərir ki, bir sıra hallarda əlverişli təbii imkanlar olduqda qabiliyyətlər müvafiq tərbiyəvi tədbirlər olmadan da təzahür edir. Belə uşaqlar, adətən, “istedadlar” adlanırlar. El arasında onlara “çayır uşaqlar” da deyirlər. Müasir elmi təsəvvürlərə görə, istedadı koqnitiv qabiliyyətlərə, inkişafın bütün digər tərəflərini isə talanta aid edirlər. A.Klarkın fikrincə, istedadlı adam öz imkanlarını tam şəkildə yalnız qavrayış, təfəkkür, emosiya və başqa funksiyaların inteqrasiyası vasitəsilə reallaşdırır.

Müasir psixologiyanın aktual problemləri içərisində istedad problemi xüsusi yer tutur. Psixoloqlar bunu, hər şeydən əvvəl, onunla əlaqələndirirlər ki, qabiliyyətlərin qarşılıqlı fəaliyyət prosesində təhlili təkcə elmi-nəzəri məsələ olaraq qalmır, onun mühüm praktik əhəmiyyəti də vardır. Təcrübə göstərir ki, hər hansı bir fəaliyyətin müvəffəqiyyətli icrasında bir deyil, bir neçə qabiliyyət iştirak edir. Deməli, qabiliyyətlərin bir və ya bir neçə fəaliyyətin müvəffəqiyyətli icrası üçün şərt olan özünəməxsus birliyi **istedad** adlanır.

İstedadın aşağıdakı növləri var:

- praktik fəaliyyətdə (peşələr üzrə);
- fiziki fəaliyyətdə (idman sahəsində);
- idraki fəaliyyət (müxtəlif növ intellektual istedadlar);
- bədii-estetik fəaliyyətdə;
- kommunikativ fəaliyyətdə.

Əqli qabiliyyətlərin, motivasiya sahəsinin, dəyərlər sisteminin inteqrasiyası **ümumi istedad** adlanıb, müxtəlif fəaliyyət sahələrində özünü göstərir. **Xüsusi istedadlar** isə konkret fəaliyyət növ-

lərində ifadə olunur. İstedadın təzahürü yaş hədləri ilə məhdudlaşmır, o, hər yaş dövründə özünü göstərə bilər. Bəzən ən əlverişsiz şəraitdə belə özünü büruzə verən istedadlara rast gəlinir. Bu, **açıq istedad** adlanır. **Gizli istedadlar** da var ki, onları Ə. Bayramov “üzərini kül basmış təbii hərərətli köz” adlandırır. Ötəri meh onun üstünü açan kimi öz həqiqi təbiətini büruzə verir. Bu tipdən olanları aşkara çıxarmaq xüsusi pedaqoji ustalığ tələb edir.

Psixoloji ədəbiyyatda talant qabiliyyətlərin ən yüksək inkişaf mərhələsi kimi qeyd olunur. **Talant** qabiliyyətlərin elə birliyidir ki, o, insana hər hansı mürəkkəb fəaliyyəti müvəffəqiyyətlə, müstəqil yerinə yetirmək imkanı verir. Talant, qabiliyyətlərin yaradıcılıq nailiyyətləri əldə etməyə imkan verən, həmin nailiyyətlərdə təzahür edən yüksək inkişaf mərhələsidir. Qabiliyyətlərdə olduğu kimi, talant da yaradıcılıqda yüksək ustalığ və əsaslı müvəffəqiyyət əldə etmək üçün yalnız imkan rolunu oynayır, lakin potensial imkan olan talantla onun həyata keçirilməsi, müvafiq maddi və mənəvi məhsulun əldə edilməsi arasında bərabərlik işarəsi qoymaq olmaz. Bu sahədə tədqiqat aparmış psixoloqların (A.V. Petrovski, M.Q. Yarışevski) fikrincə, özünün tam dəyərli inkişafı üçün hansı istedadın daha əlverişli şərait əldə etməsi dövrün tələbatından və dövlətin qarşısında duran konkret məsələlərin xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bu istiqamətdə əsas iş məktəbin üzərinə düşsə də, yalnız bütün qüvvələrin – dövlətin, qeyri-hökumət təşkilatlarının və sosial institutların birgə fəaliyyəti şəraitində yüksək nəticələr əldə etmək olar. İstedadlı uşaqların psixoloji xüsusiyyətləri və belə uşaqlara cəmiyyətin sosial sifarişinin xüsusiyyətləri onların təlim və tərbiyəsinin məqsədlərini şərtləndirir. Təlim-tərbiyənin məqsədi belə uşaqların istedadının növündən asılı olaraq, müəyyən sahələrdə zəruri bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasına, onların təfəkkür və şəxsiyyət keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir. Müxtəlif təlim sistemlərindən asılı olaraq, aparıcı məqsədlər fərqli ola bilər. Buna baxmayaraq, aşağıdakı yanaşma bütün istedadlı uşaqlara şamil edilə bilər:

- Şəxsiyyətin, o cümlədən, istedadların inkişafında ilkin **təbii şərtlərin** və **sosial şəraitin** rolu danılmazdır. İnsanın yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi konkret tarixi şərait, maddi, siyasi, sosial həyat və əmək şəraiti, valideynlərin iqtisadi, siyasi və hüquqi mövqelərindən, peşələrindən, təhsillərindən, ailə statusunun davamlılığından, maddi və mənəvi həyat səviyyələrində əmələ gələn kəskin dəyişikliklər şəxsiyyətin formalaşması, istedadın inkişaf etməsi və istiqamətinin dəyişməsinə təsir göstərir. **Endogen** (daxili təsir – irsiyyət) və **ekzogen** (xarici təsir – mühit) amillər əsasdırsa, tərbiyə, məqsədyönlü təsir vasitələri kimi məsələlər də həlledicidir.

- İstedadlı uşaqlarla işin təşkilinə onların **diaqnostikasından** başlamaq, hələ erkən yaşlardan uşağın potensial imkanlarını aşkar etmək vacib məsələlərdəndir. Düzgün və dəqiq diaqnoz əldə etmək üçün müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Müşahidə, müsahibə, valideynlərlə və uşağın özü ilə söhbətlər, testlər, konkret tapşırıqlar, uşaq fəaliyyətinin videolentə alınması uşağın istedadının, həmçinin maraq və meyillərinin öyrənilməsinə xidmət edən vasitələrdəndir. Uşağı oyuna, yaxud konkret tapşırığın həllinə cəlb edərək fəaliyyətini izlədikdə onun bilik, bacarıq və vərdişlərini, qabiliyyətlərini müəyyən etmək olur. Bu zaman əqli-idraki, fiziki, estetik, sosial-emosional, təşkilatçılıq, liderlik qabiliyyətlərinin müşahidəsi, aşkarlanması və s. kimi konkret müşahidə məqsədləri olmalıdır. Bəzən elə hallara da rast gəlmək olur ki, heç bir xüsusi bacarıqları olmayan uşaq yaxşı təşkilatçıdır. Uşağın əhatə dairəsi, fiziki və əqli inkişaf səviyyəsi, ailəsi, sosial mühiti və s. məsələlər də araşdırılmalıdır. Sınanmış vasitələrdən olan testlər iki səpkidə: vaxt məhdudiyyəti qoyulmuş testlər, (D.Qilford, E.P.Torrens) və məhdudiyyətsiz, sınanılan uşaq tərəfindən seçilmiş testlər (Vollax, Koqan) verilir. Elə istedad sahələri də var ki, yalnız konkret tapşırıqlar, ifa tərzini tələb edir. Bədii yaradıcılıq, idman, kommunikativ fəaliyyət kimi istedad növləri bu qəbildəndir.

- **Tələbat** inkişafın əsas şərtlərindəndir. Bu baxımdan istedadların yetişdirilməsi məsələsində də tələbatın yaradılması həlledicidir. Tələbat problemin həllini tələb edir. Problemin həlli isə irəliləyə hərəkəti təmin edir. Uşaq tələbatını ödəmək üçün daha səylə çalışır. Tədrisən tələbatı artırmaqla idrak prosesinin fəallaşması və inkişafın sürətlənməsinə nail olunur. Tələbat təmin olunduqda yeni tələbat sahəsi yaranır ki, bu da inkişafın sürətlənməsi, zənginləşməsinə, idrak proseslərinin daha fəal təzahürünə gətirib çıxarır. Tələbat insanı fəaliyyətə təhrik etsə də, fəaliyyətin məzmunu bilavasitə tələbatla deyil, onun məqsədi ilə şərtlənir. Şəxsiyyətin tələbatları əsasında fəaliyyətin motivləri formalaşır, “motiv-məqsəd” vektoru əmələ gəlir və o, əsas struktur vahidinə çevrilir.

Bundan asılı olaraq idrak proseslərinin də xarakteri dəyişilir, tələbat-motivasiya, emosiya, idrak sahələri bir-birinə qarşılıqlı əlaqədə nüfuz edir.

- Xüsusi bacarıqların məqsədli və sürətli inkişafı üçün uşağın maraqlarını həmin səmtə istiqamətləndirmək əsas şərtlərdəndir. Uşağın yaş həddi, sosial və ailə mühiti, kənar təsirlər, potensial imkanları dəyişdikcə, maraq dairəsi və qabiliyyətləri də müəyyən istiqamətdə dəyişir: ya formalaşır, təkmilləşir, ya da inkişafdan qalaraq təcridcən yox olur. Bəzən uşaq müəyyən qabiliyyətlərə malik olduğu halda, həmin sahəyə ya maraq göstərmir, ya da valideynlərin təhriki ilə başqa sahəyə yönəldilir. Belə hallarda uşaqların maraqlarını xüsusi qabiliyyətlərə istiqamətləndirmək vacibdir. Uşağa təkcə maraq dairəsinə görə deyil, həm də qabiliyyət və istedadına müvafiq olan sahələrə maraq yaratmaqla və yönəltməklə onların potensial imkanlarının inkişafına nail olmaq məqsəduyğundur. Bunun digər cəhəti xüsusi qabiliyyət və istedadların müsbət istiqamətə yönəlməsi və səmərəli təşkilidir.

- **Dəstəkləyici mühitin yaradılması** potensial imkanların, xüsusi bacarıqların, istedadın formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Fərdi, qrup və ya kollektiv şəkildə təşkil olunan məşğələlərdə elə şərait yaradılmalıdır ki, hər uşaq özünə lazım olanı tapa bilsin, bacarığını göstərməkdən çəkinməsin, təkmilləşdirə bilsin. Yalnız tərbiyəvi təbbirlər, dəstəkləyici mühit istedadların daha mükəmməl səviyyəyə çatmasına, fəaliyyətin səmərəli təşkilinə zəmin yaradır.

Valideynlərin imkan və maraqlarının uşaqların xüsusi bacarıqları üzərinə yönəldilməsi də faydalı tədbirlərdəndir.

- **İdrak proseslərinin inkişaf etdirilməsi üzərində əməliyyatlar** istedadın sürətli inkişafına zəmin yaradır. Diqqət, hafizə, təxəyyül, təfəkkür proseslərini fəallaşdıran, əqlin müstəqilliyi, dərinliyi, çevikliyi, fikrin sürətini, məntiqiliyini təmin edən tapşırıqlar hər növ istedadın inkişafını sürətləndirir.

- **Qiymətləndirmə və özünüqiymətləndirmə** insanı fəaliyyətə sövq edən, onda məsuliyyət, çalışqanlıq hissələrini artıran amillərdəndir. Uşaq biləndə ki, onun fəaliyyəti diqqət mərkəzindədir və onu üstələyə biləcək rəqibi var, öz üzərində daha səylə çalışır, yeni nailiyyətlərə can atır. Qiymətləndirmənin obyektivliyi də istedadın gələcəyinə təsir göstərir.

İstedadın faktik nəticəsi ilə uşağın əldə etmək istədiyi nəticə arasındakı nisbət özünüqiymətləndirmə ilə ifadə olunur. U. Ceyms bunu belə ifadə edir:

$$\text{özünüqiymətləndirmə} = \frac{\text{müvəffəqiyyət}}{\text{iddia}}$$

Fəaliyyətin nəticəsi bu iki kəmiyyət (əldə olunan və əldə etmək istədikləri) arasındakı nisbətə müəyyən olunur. İddia səviyyəsi yüksəldikcə, müvəffəqiyyət artır.

- İstedadlı uşaqların xüsusi bacarıqlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə onun növünə uyğun xüsusi məktəblər, təlim kursları, dərscdən kənar məşğələlər təşkil olunur. Həmin məktəblərə diaqnostik qəbul aparılacaq işin məzmun və istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Belə məktəblərdə təlimin təşkili müəyyən proqram əsasında aparılsa da, istedadın fərdi keyfiyyətlərini, intellekt və xarakterə uyğunluğunu unutmaz.

- İstedadlılarla iş dörd istiqamət üzrə (**sürətləndirmə, dərinləşdirilmə, mürəkkəbləşdirmə və yeniləşdirmə**) təşkil olunur. Bu proseslərin hər biri təcridcən sadədən mürəkkəbə, asandan çətinə, materialın həcmnin azdan çox doğru artırılması prinsipinə əsaslanır.

- Bəzi fikirlərə görə, **yaşamüvafıqlıq** prinsipi də nəzərə alınmalıdır. Təcrübə göstərir ki, bəzən istedad yaşa uyğun olmaya da bilər. Yaşlılarını qabaqlama halları onlara xas xüsusiyyətlərdəndir. Eyni yaşlı, eyni istedad qrupuna daxil olan uşaqların malik olduqları xüsusi bacarıq diqqəti cəlb edən fərqli cəhətləri ilə özünü göstərə bilər. Yaxşı olar ki, məşğələlər daha çox **istedadamüvafıqlıq** prinsipi nəzərə alınmaqla təşkil edilsin.

- Yaradıcılıq istedadın əsasıdır. Bu mənada eyni növdən olan istedadlar öz yaradıcılıq imkanlarına görə fərqlənirlər. Ona görə də təlim prosesində istedadlı uşaqların **fərdiləşdirilməsi** vacibdir. Sınıf dərsc rejimində də integrativ təlim metodlarının tətbiqi, hər şagirdə bərabər imkanların yaradılması zəruridir.

• İstedadların hər yaşda aşkarlanması mümkündür, lakin onların formalaşması və inkişaf etdirilməsi üzərində əməliyyatlar kiçik yaşlardan başlanarsa, daha yüksək nəticələr əldə olunur. Bu məqsədlə, istedadı bütün yaş qrupları arasında axtarmaq və inkişafı üçün lazımi şərait yaratmaq lazımdır.

• Şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşması üçün zəruri təlim şəraiti təmin edilməlidir. Təlimin səmərəliliyini təmin edən innovativ metod və priyomlar, təlim resursları, rəngarəng tapşırıqlar, müxtəlif təlim metodlarının integrativ təşkili, motivasiya, yorğunluğun aradan qaldırılması təlimin səmərəliliyinin artırılmasını təmin edir.

• Tanıdıcı və həvəsləndirici proqramlar, müsabiqələr də eyni məqsədə xidmət edir. Bu, istedadların yaradıcılığının nümayişi, məsuliyyətin, maraqların və yaradıcılıq imkanlarının fəallaşması, öz üzərində mütəmadi işləmək səyinin artmasına, yeni yaradıcılıq axtarışlarına səbəb olur. Xüsusən, müsabiqələrə hazırlaşan uşaq öz üzərində daha məsuliyyətli və davamlı işləyir.

• KİV-in imkanlarından istifadə, bölgələr üzrə KİV-in müəyyən proqramlarının məktəblərə təhkim olunması, məktəblə əlaqənin yaradılması istedadlı uşaqların üzə çıxarılmasına təkan verir.

• Ucqarlarda istedadların axtarılması və onlar üçün şəraitin yaradılması, onların xüsusi məktəblərə cəlb olunması da bu baxımdan əhəmiyyətlidir.

• Uşaqların gələcək ixtisas seçiminə maraqlarını valideynlərin arzularına görə deyil, uşaqların istedadlarına uyğun fəaliyyət sahəsinə yönəltmək də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uşağın yeni yaradıcılıq axtarışlarına yönəldilməsi, istedadının inkişafının sürətləndirilməsi, dərinləşdirilməsi potensiallarının cəmiyyətin xeyrinə səmərəli şəkildə gerçəkləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Uşaqlar hər hansı sahəyə daha erkən yaşlarından gəlir, müəyyən sahə üzrə uzun müddət işləyir, daha erkən yaşlardan müəyyən təcrübəyə yiyələnir, həmin sahəyə yaradıcı yanaşır, müvəffəqiyyət əldə edirlər.

ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı: "Maarif", 2003.
2. Məmmədov A. İdrak prosesləri. Bakı: 2005.
3. İbrahimov F. İstedadlı uşaqlarla aparılan praktik işin təlim aspektləri. <http://belediyye.io.ua/s48382/>
4. Bəylərov E.B. Uşaqlarda istedadın müəyyənləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi. İstedadın işçi konsepsiyası. Bakı: "Təhsil", 2008.

Организация работ с талантливыми детьми резюме

В статье дается информация об одаренности и ее видах. Раскрывается диагностика одаренных учащихся и организация работы с ними. Раскрываются мотивации по формированию специальных умений и их развитию, поддерживающая среда, операции по развитию познавательных процессов, оценивание и самооценка. Подчеркивается роль ознакомительных и поощрительных программ, конкурсов, олимпиад, значимость СМИ с точки зрения выявления и развития одаренности.

Рассматривается необходимость поддержки в пользу общества потенциальных возможностей, специальных умений.

The organization works with talented children summary

The article deals with the talent and types of talent. Diagnosis of gifted children, talking with them about organization of the opening. Here is reflected such questions as motivation, supportive environments, development of cognitive processes, assessment and self-assessment for the formation and improvement of specific skills. Here is also emphasized the importance of promotional and incentive programs, contests, competitions and media for detection of talents.

The article gives information that its very important to use potential opportunities, special skills for the benefit of society.

DƏRSDƏ FƏAL TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ İMKANLARI

Lalə Həsənova,
Binəqədi rayonu, 299 nömrəli
məktəbin müəllimi
E-mail : lala.hasanova@yahoo.com.

Məqalədə ibtidai siniflərdə interaktiv təlim metodlarından istifadə imkanları araşdırılır, bu metodların şagirdlərin müstəqilliyini artırdığı, təlim prosesinin səmərəliliyini yüksəltdiyi qeyd olunur.

açar sözlər: şagird, müəllim, təfəkkür, fəal təlim, idrak fəallığı
ключевые слова: учащиеся, учитель, мышление, активное обучение, познавательная активность
key words: pupils, the teacher, thinking, active training, informative activity

Azərbaycan təhsil sistemində yeni təlim texnologiyalarından istifadədən danışarkən interaktiv metodlar və inteqrasiyanın adı daha çox çəkilir. İnteqrasiya dərslərin səmərəli təşkili tələbini irəlilədir ki, bu da yeni təlim texnologiyalarından istifadəni ön plana çəkir. Respublika məktəblərində müəllimlər interaktiv təlim metodlarından istifadəyə üstünlük verir, dərsləri səmərəliləşdirməyə çalışırlar.

İbtidai siniflərdə şagirdlərin fəallığı onlarda gələcək həyatı səciyyələndirən xüsusiyyətləri formalaşdırır. Bu, tədris prosesində faydalı didaktik materialların hazırlanması məqamlarında da özünü göstərir.

Fəal təlim metodlarının tədris prosesinə daxil edilməsi şagirdlərin qeyri-fəallığının aradan qaldırılmasına, təfəkkür xüsusiyyətlərinin inkişafına, yaradıcılığın formalaşdırılması və təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Təlim prosesində şagird subyekt kimi çıxış edir. Onun idrak maraqları, imkanları və qabiliyyətləri inkişaf edir. Müəllim əsas üstünlüyü biliklərin müstəqil əldə edilməsinə, tətbiqinə verməlidir. Təlim prosesində şagirdin fiziki, mənəvi, əxlaqi keyfiyyətləri ayrı-ayrılıqda deyil, vəhdətdə nəzərə alınmalıdır.

Fəal təlim şagirdləri gələcəyə hazırlamalıdır. Şagird özünün və ətrafdakıların hüquqlarına hörmətlə yanaşmalıdır.

Fəal təlimin tətbiqi məktəbdə şəraiti dəyişərək, şagirdə aşağıdakı keyfiyyətlərin formalaşmasına zəmin yaradır:

- biliklərə müstəqil yiyələnmək;
- məqsədə çatmaq üçün onlardan istifadə etmək;
- problemlərin həllində yoldaşları ilə əməkdaşlıq etmək;
- öz qabiliyyətlərini aşkara çıxarmaq üçün yollar axtarmaq.

Müəllim istər dərslərin səmərəliliyini, istər təlim prosesində şagirdin dərslə marağını, fəallığını müxtəlif təlim metodlarından istifadə etməklə artırabilir.

İnteraktiv təlim metodları şagirdlərdə bir çox keyfiyyətləri (müstəqil düşünmək, sərbəst fikir söyləmək, başqalarını dinləmək, özünü qiymətləndirmək, biliyi tətbiq etmək, əməkdaşlıq etmək, yoldaşlarına hörmət etmək, dözümlü olmaq və s.) inkişaf etdirir.

Müəllimlərin bir çoxu yeni təlim texnologiyalarının tələblərinə uyğun olaraq interaktiv metodlardan istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər, çünki onlar ənənəvi təlim metodlarının təsirdən qurtara bilmirlər. Müasir müəllim öz fənnini dərinlən bilməklə yanaşı, təhsil sistemindəki yeniliklərdən vaxtında xəbər tutmalı, təlimin yeni metod, priyom və vasitələrindən yeri gələncə istifadə etməyi bacarmalıdır.

Şagirdlərin bilikləri mənimsəmələri, dərk etmələri, ciddi təfəkkür fəaliyyəti tələb edir. Bunun üçün şagirdləri bir sıra məntiqi əməliyyatlara (təhlil-tərkib, müqayisə, konkretləşdirmə, sistemləşdirmə və ümumiləşdirmə) cəlb etmək lazımdır. Əgər təlimdə təfəkkür əməliyyatlarına etinasızlıq göstərilərsə, biliklərin dərinədən mənimsənilməsindən danışmaq olmaz. Təfəkkür prosesləri sayəsində öyrənənlər məlumatların əsas cəhətlərini fərqləndirir, ümumiləşdirir, anlayışlara, qaydalara, nəzəri biliklərə yiyələnirlər.

Təlimin fəal metodları dedikdə, öyrənənlərin məlumatlanmalarını, idrak müstəqilliyini, fikri fəallığını, yaradıcılığını artıran metodlar nəzərdə tutulur. Beləliklə, gah interaktiv, gah da fəal adlanan metodlarla iş müəllimin məharətindən, peşəkarlığından, nəzəri və praktik hazırlığından asılıdır. Müəllim interaktiv metodlar sırasına özünün təcrübədə sınaqdan çıxardığı metodları da daxil edə bilər.

Nitq insan şəxsiyyətinin ən mühüm və xarakterik təzahürlərindən biridir. İnsan nitqinin inkişafının əsasında bütövlükdə onun tərbiyəsi və şəxsiyyətinin inkişafı durur. Bunu nəzərə alaraq, biz nitq təliminin müxtəlif metodlarından yerində istifadə etməyi bacarmalı, əyani və şifahi metodlarla yanaşı, praktik, oyun xarakterli metodlardan da istifadə etməliyik. Bu isə biz müəllimlərdən daha yaradıcı yanaşma tələb edir.

Şagirdlər III sinifdə Azərbaycan dili dərslərində «səs və hərf», «heca», «söz», «cümlə» anlayışları ilə tanış olduqdan sonra rollu oyunlar təşkil edirik. Bir neçə şagird seçib, rolları müəyyən edir, deyəcəkləri sözləri, oynayacaqları rolu başa salır, hansı jest və mimikalardan istifadə edəcəklərini öyrədirəm. Növbəti dərslə uşaqlar rollarını ifa edirlər. Bu, onların şifahi nitqinin inkişafına və mövzunun uzun müddət yadda qalmasına səbəb olur.

Oyunun aparılması qaydaları. Oyun üçün dörd şagird seçilir, onlardan birincisi «Cümlə», ikincisi «Söz», üçüncüsü «Heca», dördüncüsü «Hərf» adlanır. Onlar mübahisə edirlər. Cümlə rolunun ifaçısı jest və mimikalardan istifadə edərək deyir:

– Mən Cümləyəm! Bitmiş bir fikri bildirirəm! Mən sizlərdən çox üstünəm. Mənim köməyimlə insanlar bir-birini başa düşürlər. Elə deyilmi?

Söz Cümləyə xitabən deyir:

– İnsafsız olma, ay Cümlə, mən olmasam, sən necə əmələ gələrsən? İnsanlar əşya, hadisə adlarını, onların necəliyini mənimlə ifadə edirlər. Nə edəcəklərini mənimlə bildirirlər. Bütün cümlələrin şahı mənəm, mən! Elə deyilmi?

Heca Sözü qəzəblənib deyir:

– Sən də danışdın da, ay Söz! Axı mən sənə asanlıqla bölünə bilən hissənəm, Hecayam! Mənsiz sən necə yarana bilərsən?

Hərf eşitdiklərinə dözmür, əllərini yelləyərkən hər üçünə üz tutub deyir:

– Ay-ay-ay! Siz nə boşboğazlıq edirsiniz? Hamınızın şahı mənəm, mən! Mənsiz nə Heca, nə Söz, nə də Cümlə yaranar.

Sonra Hərf üzünü sinifdəki şagirdlərə tutub deyir:

– Elə deyilmi, uşaqlar?

Şagirdlərdən biri ayağa durub söyləyir:

– Gəlin siz mübahisə etməyin, əlbəttə, nitqimizin yaranmasında hər birinizin rolu böyükdür. Hərənizin öz yeri vardır.

Beləliklə, kiçik «aktyorlar» alqışlanırlar. Belə rollu oyunları, II-III siniflərdə, ümumiləşdirici dərslərdə aparmaq daha faydalı olur. Bu oyunlar dərslərin şüurlu mənimsənilməsinə, yorğunluğun aradan qaldırılmasına səbəb olur, dərslərdə canlanma yaradır, şagirdlərin sərbəstliyini, fəallığını daha da artırır. Biz hər bir mövzuya yaradıcı yanaşsaq, maraqlı və yaddaqalan dərslər hazırlaya bilərik.

İnteraktiv priyomlar şagirdlərdə yeni keyfiyyətlər (danışmaq, dinləmək, söylənilən fikirlərə hörmət etmək, müstəqil, tənqidi və yaradıcı düşünmək, sərbəst fikir söyləmək, məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirmək və s.) formalaşdırır.

Beləliklə, fəal təlim metodlarının imkanları genişdir. Müəllim bu metodlardan tədris prosesində düzgün istifadə etdikdə, şagirdlərdə yuxarıda qeyd edilən keyfiyyətləri tədrisən formalaşdırmaq mümkündür.

Tədris prosesində fəal təlim metodlarından istifadə şagirdlərin müstəqilliyini artırır, təlim prosesinin səmərəliliyini yüksəldir və təhsil müəssisələrində çalışan müəllimlərin öz işlərini səmərəli qurmaları üçün təcrübi istiqamət verir.

ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş. Təlim metodları. Bakı: «RS Poliqraf» MMS, 2007.
2. Veysova Z. Fəal təlim. Müəllim üçün vəsait. UNİSEF, 2007.
3. İsmayılova T. Fəal təlim metodlarından istifadənin səmərəliliyi. ARTPI-nin «Elmi əsərlər»i, 2012, № 3.
4. Hacıyeva M. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilini necə tədris edirəm. «Kurikulum», 2011, №1.

Возможности использования интерактивных методов обучения на занятиях резюме

Используя различные методы обучения учитель может добиться улучшения процесса обучения за счет активизации учеников и повышения интереса к уроку. Активные методы обучения воспитывают у детей такие способности, как самостоятельно думать и выражать свои мысли, уметь слушать и уважать мнение окружающих, быть терпимыми и т.д.

Possibility to use interactive teaching methods in the classroom summary

Using a variety of teaching methods a teacher can achieve uluchscheniya protseeya training for a very enhance and improve student interest in the lesson active learning methods foster children are the ability to think for themselves and how to express themselves, to be able to listen to and respect the opinions of others, to be tolerant, etc.

İDRAK HAQQINDA HİKMƏTLİ SÖZLƏR

- *Tanrının insana ən böyük hədiyyəsi ağıldır.*
- *İdrak bəşəri prosesdir, o, insanları biliksizlikdən bilikliliyə doğru aparan yoldur.*
- *İdraksız insanın cəmiyyətdə yaşaması çətinidir.*
- *İdrak insanın ömür yoldaşdır.*
- *İdrakımızın mayası müdriklərimizin idrakından süzülən incilərdir.*
- *İdrakın çatışmamazlığından insanlarda günahlar yaranır.*
- *İdrak insanda ən ali keyfiyyətdir. O, birində çox, başqasında az olur.*
- *İdrakı güclü olanlar mübarizədə qələbə çalırlar.*
- *Ağıl insanı mənsub olduğu yüksəklikdə saxlayan ruhi keyfiyyətdir.*
- *Ağıl hər cür avadanlığı olan laboratoriyadır. Onunla idrak formalaşır.*
- *Ağıl işləndikcə büllurlaşan inciə çevrilir.*
- *Ağıllı adamların sifətindən nur yağır.*
- *Böyük ağıl qarşısında baş əymək, gözəl ürək qarşısında diz çökmək lazımdır.*

**MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLİN MƏZMUNUNUN
YENİLƏŞDİRİLMƏSİNƏ DAİR**

Laləzar Cəfərova,
pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: l.cafarova@mail.ru.

Məqalədə məktəbəqədər təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsindən söhbət gedir, pedaqoji prosesin təkmilləşdirilməsi və təlimdə səmərəliliyin yüksəldilməsi istiqamətləri açıqlanır.

açar sözlər: məktəbəqədər təhsil, yeni məzmun, pedaqoji proses, inkişafetdirici mühit, inteqrasiya, inkişaf sahələri

ключевые слова: дошкольное образование, новое содержание, педагогический процесс, развивающая среда, интеграция, области развития

key words: preschool education, new maintenance, teaching process, developing environment, integration, areas of development

Bu gün dünyanın qabaqcıl ölkələrində bəşəriyyətin davamlı inkişafını təmin edəcək təhsil sistemi üçün əsas olan keyfiyyətli təhsil problemi, bütövlükdə təhsilin yeni modelinin fəal axtarışı gedir. Təhsilin keyfiyyəti bu gün yaşayış keyfiyyətini müəyyən edir. Ölkənin iqtisadi və mənəvi inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə təhsilin keyfiyyətindən asılıdır. Planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar cəmiyyətdə baş verən çox sürətli dəyişikliklər, qloballaşma prosesləri bu hadisələrə müasir təhsilin keyfiyyəti kimi adekvat münasibəti tələb edir.

Məktəbəqədər təhsil sisteminin inkişafı Azərbaycan Respublikasının dövlət təhsil siyasətinin strateji istiqamətlərindən biridir. Dövlət səviyyəsində məktəbəqədər təhsil məsələlərinə əhəmiyyətli dərəcədə diqqət yetirilir. Ölkəmizin ictimai həyatında baş verən sosial-iqtisadi dəyişikliklər Azərbaycan məktəbəqədər təhsil sistemində də dəyişikliklər gətirdi. Son illər ərzində məktəbəqədər təhsilin inkişafının yeni prioritetlərini müəyyən edən əhəmiyyətli hüquqi-normativ sənədlər (Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və proqramı; Məktəbəqədər təhsilin proqramı, Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası) qəbul edilmişdir.

Dövlət sənədlərinin müasir tələblərinə uyğun olaraq təlimedici-tərbiyələndirici sistem uşaqların hərtərəfli inkişafına, onlarda əxlaqı normaların formalaşmasına, onların yaş və fərdi imkanlarına, qabiliyyət və ehtiyaclarına uyğun olaraq sosial təcrübə əldə etmələrinə istiqamətləndirilmişdir.

Təhsildə əsas dəyər – uşaqdır. Məktəbəqədər yaş dövrü isə təkcə məktəb həyatına hazırlıq mərhələsi deyil, eyni zamanda insan həyatının ən məsuliyyətli, ən mühüm dövrüdür. Bu dövrdə insanda bütün mənəvi dəyərlərin təməli qoyulur. Odur ki, məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi XXI əsrin xüsusiyyətləri və sosial sifariş nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. Məktəbəqədər təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi uşağın məktəbəqədər müəssisələrdə psixoloji rahatlığı üçün bir sıra şərtlərin reallaşdırılması olmadan mümkün deyil.

Pedaqoji prosesin müxtəlif bilik sahələrində məzmunun həcmünün genişlənməsi həddindən artıq yüklənməyə gətirib çıxarır ki, bu da ilk növbədə, uşaqda əks olunur. Bu zaman "uşağa daha çox bilik vermək" arzusu və məktəbəqədər yaşlı uşağın psixi və fiziki imkanları arasında ziddiyyət yaranır. Belə problemlərin həlli, yeni dövlət standartları əsasında işə başlanılması üçün inteqrasiyadan istifadə etmək zərurəti yaranır. Bir çox mütəxəssislər inteqrasiyanı məktəbəqədər təhsilin

yeniləşdirilməsi və uşaq şəxsiyyətinin inkişafının səmərəliliyi, uşaq sağlamlığının qorunması, onu keyfiyyətli təhsilə nail olmanın yollarından biri kimi müəyyən edir.

Məktəbəqədər təhsilin kurikulumunda məşğələlərin məzmununun müəyyənəşdirilməsi uşaqların meyil, maraq, arzu və bacarıqlarına istiqamətlənib. Uşaq fəaliyyətinin belə motivləşdirilməsi hər bir uşağın bu və ya digər bacarığının inkişafına imkan verir.

Təhsil sisteminin yenidən qurulması zamanı həmişə müəyyən çətinliklər qarşıya çıxır. Bu çətinliklər dəf edilərkən tərbiyəçilərin öz sosial missiyalarının əhəmiyyətini anlamaları çox mühimdir ki, onlar öz səylərini dəyərli tərbiyəyə, uşaqların təhsilinə, psixoloji müdafiəsinə yönəltsinlər.

Grupda "guşələrin" tənzimlənmiş yerləşdirilməsi ilə monoton vəziyyət, uşaq məsələlərinin məktəbdəki kimi yerləşdirilməsi, tərbiyəçinin yazı masası, təlimin təşkili formaları formal münasibətləri gücləndirir.

Pedaqoji prosesin təkmilləşdirilməsi və təlimdə səmərəliliyin yüksəldilməsi fəaliyyətin aşağıdakı istiqamətlər üzrə təşkilini tələb edir:

– uşaqlarla ünsiyyət formasının dəyişdirilməsi (fəaliyyətin avtoritar formasından hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun, şəxsiyyətyönümlü, tərbiyəçi ilə uşaq arasında inam, etibarlı əməkdaşlıq üzərində qurulan ünsiyyətə keçilməsi);

– ətraf aləmlə tanışlıq zamanı konkret siyasi-ideoloji məlumatların verilməsindən imtina;

– məşğələlərin forma və məzmununun dəyişdirilməsi, uşaqların daha səmərəli inkişafı üçün onların sayının azaldılması;

– ümumbəşəri mənəvi dəyərlərin formalaşmasına yönəldilmiş klassik və müasir musiqi, təsviri incəsənət əsərlərindən, uşaq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrindən istifadə etməklə uşaqların dünyagörüşünü genişləndirilməsi;

– qrup otağında uşaqların müstəqil fəaliyyətlərinin, onların meyil və maraqları nəzərə alınmaqla fəaliyyət növünü, formasını (yaşadları ilə birgə, yaxud fərdi) seçməklə yaradıcı mühitin təmin edilməsi;

– uşağın maraq və arzusu nəzərə alınmaqla idraki, əməli fəaliyyətdə, əmək və məişətdə, oyunda qarşılıqlı əməkdaşlığa cəhdlərinin, əməkdaşlıq bacarıqlarının nəzərə alınması.

Pedaqoji prosesin humanistləşdirilməsi və uşağın gündəlik həyatında, ənənəvi fəaliyyət növlərində tərbiyəçi-uşaq münasibətlərinin, tərbiyənin şəxsiyyətyönümlü modelinin qurulmasını təklif edir.

Tərbiyəçi ilə uşağın sərbəst ünsiyyəti prosesində inkişafetdirici vəzifələrin realizəsi xüsusi məşğələlərdə həyata keçirilməlidir. Odur ki, məşğələlər müxtəlif formalarda təşkil olunmalıdır. Məşğələlərin fəal təlim əsasında keçirilməsi hər bir uşağın idrak fəallığını təmin edir, əks-əlaqəni qurmağa və uşaqların irəliləyişlərini nəzərə almağa kömək edir.

Bağça ilə ailənin qarşılıqlı əlaqəsi də diqqətdən kənar qalmamalıdır. Uşaq problemlərinin həlli zamanı valideynləri fəal müzakirəyə, birgə yaradıcılıq işinə cəlb etmək məqsədəuyğundur.

Əşya mühitinin və qrup otağının təşkilində də ciddi dəyişikliklər aparılmalıdır. Ənənəvi məktəbəqədər təhsil sistemində sahənin təchizatı, əşya və oyun mühiti pedaqoji stereotip yaradaraq, avtoritar sistemin xüsusiyyətlərini və çatışmazlıqlarını əks etdirirdi. Bununla da formal intizam, uşaqların fəaliyyətinin, xüsusilə də oyunun reqlamenti pedaqoji prosesin mərkəzində dururdu.

Məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi uzunmüddətli, məsuliyyətli və mürəkkəb bir prosesdir. Tədqiqatçı alimlər, praktik işçilər, məktəbəqədər müəssisə rəhbərləri anlayırlar ki, qısa müddətə bu problem həll edilə bilməz, lakin onun perspektivlərinin proqnozlaşdırılması, elmi və tətbiqi aspektlərin öyrənilməsi məsələləri tədqiqatçıların daim diqqət mərkəzində olmalıdır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inkişafetdirici mühitin yaradılması və strategiyası uşağın şəxsiyyət kimi yetişməsinə kömək göstərən təlim-tərbiyənin şəxsiyyətyönümlü xüsusiyyətlərinin müəyyən olunması ilə müəyyən edilir. Şəxsiyyətyönümlü yanaşmanın əsas qaydaları inkişafetdirici mühitin təşkili prinsiplərində əks olunur:

- qarşılıqlı təsir vaxtı mövqelər;
- fəallıq, müstəqillik, yaradıcılıq;
- sabitlik, dinamiklik;
- mühitin emosional tarazlığı;

- mühitin estetik təşkilində adət edilmiş və qeyri-adi elementlərin uyğunlaşdırılması;
- uşaqların cinsi və yaş fərqlərinin nəzərə alınması.

Uşaqlarla böyüklərin qarşılıqlı fəaliyyətlərinin onların arzu və maraqlarından asılı olaraq qurulması şəxsiyyətyönümlü təlimin həyata keçirilməsi, ünsiyyətin ümumi psixoloji sahəsinin tapılması qarşılıqlı fəaliyyətdə rahat distansiyanın mühüm şərtidir.

Əgər böyüklərin və uşaqların mövqeləri dəyişirsə, sahənin planlaşdırılması, xüsusi mebelin seçilməsi, yerləşdirilməsi, oyuncaqlar, metodik vəsaitlər, dekorativ bəzək əşyaları, rəng və işıq dizaynı, fəallıq üçün şəraitin təminatı da mümkündür.

Hazırda görkəmli pedaqoq və psixoloq-alimlərin tədqiqatlarında müxtəlif fəaliyyət növlərində uşaqların bacarıqlarını inkişaf etdirən əşya mühitinin əhəmiyyəti inandırıcı surətdə göstərilir. Bu gün məktəbəqədər müəssisələrdə inkişafetdirici mühitin təşkili məsələsi xüsusilə aktualdır. Bu, məktəbəqədər təhsil üzrə yeni dövlət standartlarının tətbiqinə başlanılması ilə əlaqədardır. Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı əsasında hazırlanmış məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu) məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişaf sahələrinin inteqrasiyası nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır. Proqramda nəzərdə tutulan vəzifələr təkcə böyüklərlə uşaqların birgə fəaliyyəti zamanı deyil, həm də rejim anları nəzərə alınmaqla uşaqların müstəqil fəaliyyətləri prosesində həll olunur.

Sadə tədqiqatların aparılması, yeniliklərin kəşf edilməsi və fikir mübadiləsinə şərait yaradan mühitin yaradılması məsuliyyəti tərbiyəçinin üzərinə düşür. Belə mühitdə tərbiyəçinin rolu uşaqların özünüifadəsini dəstəkləməkdən, arzu olunan davranış və şəxsi keyfiyyətlərin, ətrafdakılara hörmət və qaygının göstərilməsinin, məsuliyyət hissinin təmin olunmasından ibarətdir.

İnkişafetdirici mühitdə tərbiyəçi uşaqların irəli sürdükləri fikirlərə, təşəbbüslərə hörmət və diqqətlə yanaşır, onları həm təlim, həm də təlimdən kənar vaxtlarda nəzərə alır. Uşaqlar fikir yürütmək, faktlar axtarmaq, səbəb-nəticə əlaqələrini soruşmaq, izah etmək və qurmaq, sadə tədqiqatlar aparmaq, həmyaşdqları ilə ünsiyyət qurmaq, fəaliyyəti maraqlarına görə seçmək və sərbəst davranmaq hüquqlarına malikdirlər.

Şəxsiyyətyönümlü təhsil sistemində pedaqoji prosesin mərkəzində dayanan tərbiyəçi ilə uşaqların funksiyaları dəyişir. Onların fəaliyyəti əvvəlcədən müəyyən olunmuş nəticələrə əsasən qurulur. Tərbiyəçi təlim prosesində yeni texnologiyaların içərisindən ən münasibini seçir. Bu texnologiyaların müəyyən olunmasında tərbiyəçi və uşaq şəxsiyyəti təlimin aparıcı subyekt kimi çıxış edir. Münasibətlər “subyekt – subyekt” formuluna uyğun qurulur. Bu zaman uşaqlar öz təfəkkürlərinin, düşüncələrinin, tərbiyəçilər isə uşağın inkişafı üçün şəraitin təşkilatçısı olurlar. O, qrup şəraitində təlim fəaliyyətini əlaqələndirən, istiqamətləndirən məsləhətçi kimi uşaqların müstəqil idraki fəaliyyətini, yaradıcılığını təşkil edən subyektə çevrilir, uşaqlar isə müstəqil axtarışlar aparmağa, yaradıcı fəaliyyət göstərməyə sövq edilirlər.

Məktəbəqədər təhsil üzrə dövlət standartları məktəbəqədər təhsilin proqramının strukturunu, o cümlədən, məzmunu, həcmi və inkişaf sahələrinin uyğunluğunu müəyyənləşdirir. Məktəbəqədər təhsilin məzmunu aşağıdakı inkişaf sahələri üzrə realizə olunur:

- fiziki inkişaf, sağlamlıq və təhlükəsizlik;
- idrakın inkişafı;
- estetik və yaradıcı inkişaf;
- sosial-emosional inkişaf.

Bu inkişaf sahələri üzrə məzmun müasir məktəbəqədər təhsil sisteminin konseptual və normativ-hüquqi (Məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi proqramı. 2007-ci il aprelin 12-si. AR Nazirlər Kabineti tərəfindən 2010-cu il iyulun 16- da təsdiq olunmuş Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və proqramı) sənədlərinə uyğundur.

Məlum olduğu kimi, məktəbəqədər yaşlı uşaqların əsas fəaliyyət növü oyundur. Elə buna görə də məktəbəqədər müəssisələrdə çalışan praktik işçilər uşaq bağçasında inkişafetdirici əşya mühitinin yeniləşdirilməsinə böyük maraq göstərirlər.

Dövlət standartlarını nəzərə alaraq məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inkişafetdirici mühit elə qurulur ki, hər bir uşağın meyil, maraq, fəallıq səviyyəsi nəzərə alınmaqla fərdiliyinin səmərəli inkişafına imkan versin. Ətraf mühiti uşaqların hərəkəti, idraki və emosional fəallığını stimullaşdıran elementlərlə zənginləşdirmək zəruridir.

Məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqları əhatə edən mühit uşaqların təhlükəsizliyini, sağlamlığının qorunması və orqanizmin möhkəmləndirilməsi üzrə işlərin aparılmasını təmin etməlidir.

İnkişafetdirici əşya mühitinin yaradılması zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

1. Mühit inkişafetdirici, təhsilləndirici, tərbiyəedici, təşkilati, kommunikativ funksiyaları yerinə yetirməli, ən başlıcası isə uşağın müstəqilliyinə və özfəaliyyətinin inkişafına xidmət etməlidir.
2. Məkandan məqsədəuyğun və variativ istifadə edilməlidir. Mühit uşağın maraq və tələbatlarının təmin olunmasına xidmət etməlidir.
3. Əşyaların forma və dizaynı uşaqların yaşlarına və təhlükəsizliyinə istiqamətlənməlidir.
4. Hər qrupda uşağın sadə tədqiqatçılığı üçün şəraitin müəyyənəndirilməsi zəruridir.
5. Qrup otağında əşya mühitinin təşkili zamanı uşaqların psixi inkişafının qanunauyğunluqları, sağlamlıq göstəriciləri, psixofizioloji və kommunikativ bacarıqları, ünsiyyət səviyyəsi və nitq inkişafı, həmçinin emosional mühit nəzərə alınmalıdır.
6. Qrup otağında əşyavi inkişafetdirici mühit yaradarkən aparıcı oyun fəaliyyəti nəzərə alınmalıdır.
7. Əşyavi inkişafetdirici mühit uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə, təlimin mərhələlərinə uyğun dəyişilməlidir.

İnkişafetdirici əşya və oyun mühitinin təşkili prosesində inkişaf sahələri arasında inteqrasiya nəzərə alınmalıdır. Əşya mühitinin yaradılması zamanı uşağın həyat fəaliyyətinin erqonomik tələblərinə, antropometrik, fizioloji və psixoloji xüsusiyyətlərinə əsaslanmaq lazımdır. Buna aşağıdakılar aiddir:

- əşya mühitinin inkişafetdirici xarakteri;
- fəaliyyət-yaş yanaşması;
- komplekslik, mövzunun, material və oyuncaqların müxtəlifliyi;
- uşaq fəaliyyətinin müxtəlifliyini, yaradıcılığını təmin edən təbii və ictimai-mədəni vasitələrin mövcudluğu;
- ənənəvi və yeni komponentlərin uyğunluğu;
- uşaqların fəaliyyətinin makro və mikro məkanının təminatı;
- rahatlığın, etibarlılığın və təhlükəsizliyin təminatı;
- estetik və gigiyenik göstəricilərin təminatı.

Məktəbəqədər müəssisələrdə pedaqoji fəaliyyətin istiqaməti proqram-metodik təminatla bağlıdır. Strategiyaların müxtəlifliyi isə təlimi rəngarəng edir.

Artıq qeyd edildiyi kimi, məktəbəqədər təhsil proqramının (kurikulum) hazırlanmasından sonra müxtəlif təhsil model və texnologiyalarından istifadə üçün geniş imkanlar açılır. Bu, pedaqoqların təşəbbüskarlıq və yaradıcılığının inkişafına, həmçinin yeni proqramın tətbiqinə impuls verir. Məzmunun yeniləşməsinə və texnologiyaların tətbiqinə cəhd köhnə iş formalarından uzaqlaşmaq kimi izah olunur, ancaq praktik işçilər tərəfindən yeni proqramla işin çətinliyi, onların keyfiyyəti üçün yüksək məsuliyyət kifayət qədər tez hiss edilir. Keçid dövrünün çətinliklərinə, təhsil sahəsində baş verən dəyişikliklərə baxmayaraq, Azərbaycan təhsil sisteminin ən yaxşı ənənələri, şübhəsiz, müsbət xüsusiyyətlər saxlanılmalıdır.

Məktəbəqədər təhsilin əsas prioritetləri: sağlamlığın qorunması və möhkəmləndirilməsi, bütün uşaqların inkişafı üçün əlverişli şəraitin təminatı, təlimin-tərbiyənin bazis məzmununun realizəsi zamanı fərdiliyin saxlanması və uşağın hüquqlarına hörmətin təmin edilməsidir. Məktəbəqədər müəssisələrdə rejimin təminatı və oyunun yeri, məşğələlərin, uşaq fəaliyyətinin bütün növlərinin təşkilinin gigiyenik şərtləri proqram və pedaqoji prosesin əhəmiyyətli komponentidir.

Yeni məktəbəqədər təhsil proqramının (kurikulum) tətbiqi zamanı tədqiqatçıların nəzəri işlərinə və uşağın inkişafında pozitiv irəliləyişləri təmin edən ənənəvi texnologiyaların elementlərindən istifadəyə istinad zəruridir. İnnovativ yanaşmaların və ənənələrin uyğunluğu yeni proqramların üstünlüklərini azaltmır, əksinə, pedaqoji fikrin sonrakı inkişafına təkan verir.

ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. AR Prezidentinin 1999-cu il 15 iyun tarixli sərəncamı.
2. Məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi Proqramı. AR Prezidentinin 12 aprel 2007-ci il, 2089 nömrəli sərəncamı.
3. Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 5 sentyabr 2009-cu il.
4. Məktəbəhazırlığın təşkili qaydaları. AR Nazirlər Kabinetinin 8 yanvar, 2010-cu il tarixli qərarı.
5. Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartları və proqramı (kurikulumu)". AR Nazirlər Kabinetinin 16 iyul 2010-ci il tarixli qərarı.
6. Məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu). AR TN-nin 10 iyul 2012-ci il tarixli qərarı.

Об обновлении содержания школьного образования резюме

Система дошкольного образования является одним из стратегических направлений государственной политики в сфере образования. В этой связи огромное внимание уделено вопросам дошкольного образования. Социально-экономические изменения, происходящие в системе образования в нашей стране затронули и дошкольные учреждения. Дети дошкольного возраста подготавливаются к жизни в школе, который является важнейшим периодом и длится несколько лет. Таким образом, образование в XXI веке и его социальный порядок должны осуществляться с учетом дошкольного возраста.

About updating the content of school education summary

Preschool education system is one of the strategic directions of the state policy in the sphere of education. Considerable attention is paid to issues of early childhood education at the state level. Socio-economic changes taking place in the public education system of our country, the preschool has been a change in its multi-purpose. Preschool children in preparation for school life, but also the most relevant human life, the most important period of several years, that man is the foundation of all spiritual values. Thus, the properties of pre-school education in the XXI century and the social order should take into account.

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN İNTELLEKTUAL İNKİŞAFI

Səlahət Musayeva,

Xətai rayonu 235 nömrəli xüsusi təyinatlı
körpələr evi-uşaq bağçasının müdiri

Məqalədə məktəbəqədər yaşlı uşaqların intellektual inkişafından söhbət gedir, onun mərhələləri təhlil olunur.

açar sözlər: məktəbəqədər yaşlı uşaq, intellektual inkişaf, uşaq şəxsiyyəti, emosional inkişaf dövrü, məntiqi inkişaf dövrü, nitq modeli

ключевые слова: дошкольник, интеллектуальное развитие, личность ребенка, период эмоционального развития, период логического развития, модель речи

key words: preschool, intellectual development, the child's personality, emotional development period, the period of development of logical model of speech

Azərbaycan cəmiyyəti sürətlə inkişaf edir. Elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi belə bir cəmiyyətdə düşünən beyinlərə tələbat gündən-günə artır. Ölkəmizdə və qabaqcıl xarici ölkələrdə gedən dəyişikliklər, elm və texnikanın sürətli inkişafı belə bir sual doğurur: "Görəsən bu gün təlim-tərbiyə verdiyimiz, yetişdirdiyimiz məktəbəqədər yaşlı uşaqlar gələcəkdə zamanla ayaqlaşa biləcəklərmi? Müasir dövrdə cəmiyyətdə baş verən informasiya bolluğu, elmi-texniki tərəqqi bizdən gələcəkdə zamanın ritmini tuta, onun tələbləri ilə uyğunlaşa bilən şəxsiyyətlərin yetişdirilməsini tələb edir. Bu baxımdan uşaqlarımızın intellektual inkişafı barədə indidən düşünməliyik.

Azərbaycan regionda və dünyada öz sözünü deyə bilən bir dövlətdir və onun müqəddəratını, inkişafını təmin edə biləcək, yüksək intellektual səviyyəyə malik nəsil yetişdirilməlidir. Şəxsiyyətin mənəvi-intellektual səviyyəsinin inkişafı son nəticədə cəmiyyətin tərəqqisinə səbəb olur.

Ulu öndər Heydər Əliyev insan mənəviyyətinə belə qiymət verirdi: "İnsan mənəviyyət üçün yaşmalıdır...Mənəviyyətini qoruyan, yaşadan insan əbədi olacaqdır..."

Şəxsiyyətin intellektual inkişafının bünövrəsi erkən yaş dövründə qoyulur. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar yeni məlumatlara qarşı çox həssas olurlar. Bu yaş dövründə uşaq ətraf mühitdən alınan məlumatları olduqca tez qavrayır. Uşaqlar bilik və vərdisləri məşğələlər və müsahibələr zamanı tərbiyəçilərdən, oyun zamanı həmyaşıdlarından öyrənirlər. Bu maraq uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında bünövrənin qoyulması üçün əsas amildir. Uşaqların intellektual inkişafına nail olmaq üçün təlim prosesinin normal təşkili və uşağın fəaliyyətinin düzgün istiqamətləndirilməsi çox əhəmiyyətlidir. Uşaqlarda bünövrəsi təbiətdə qoyulmuş məlumatları mənimsəmək üçün zəngin potensial mövcuddur. Təbiətə olan maraq uşaq şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafında mühüm rol oynayır. Burada tərbiyəçinin rolu ondan ibarətdir ki, uşaqlara təzyiqli göstərmədən onların fərdi psixoloji xüsusiyyətlərinə, yaşına, bacarıq və qabiliyyətlərinə uyğun fərdi yanaşma tətbiq edə bilsin. Bu zaman uşağa təzyiqli göstərmək lazım deyil, o, bunları tədricən mənimsəməlidir.

Beləliklə, tərbiyəçi qarşısındakı uşağın başladığı işi sona çatdırması üçün şərait yaratmalı, onu bilik və bacarıqlar almağa həvəsləndirməlidir. Yalnız bu şərtlərə əməl edildikdə uşaqların əqli tərbiyəsi lazımi səviyyədə təşkil oluna bilər. Hər uşaq bir fərddir. Onların hər biri fərdi psixoloji xüsusiyyətlərə malikdir. Uşaqların hamısının intellektual inkişafını eyni səviyyədə götürmək olmaz. Qeyd etmək lazımdır ki, uşaqların bilik və bacarıqları mənimsəmələri mərhələlərlə gedir və intellektual inkişafın üç mərhələsi müəyyən edilir.

Tərbiyəçi S.Yusubova beşyaşlıların məktəbə hazırlanmalarına xüsusi diqqət yetirir.

Bu mərhələlər aşağıdakılardır:

Emosional (hissi) inkişaf dövrü. Doğulduqdan yaş yarımına qədərki dövr uşağın fəal emosional inkişaf dövrüdür. Bu yaş dövrü uşağın həyata ilkin vəsiqə alması, intellektin inkişafına başlaması üçün dəyərli bir dövrdür. Ona görə də uşaq bu yaş dövründə sakit həyat şəraitində yaşamaq, valideynlərin, yaxın adamların qayğısı və məhəbbəti ilə əhatə olunmalıdır.

Məntiqi inkişaf dövrü. Beş yaşadək uşağın görmə və eşitmə orqanları fəal inkişaf etmiş olur. Bu yaş məntiqi təfəkkürün inkişafı üçün ideal bir dövrdür. Bu ideal yaş dövründə məntiqi təfəkkürün təməli qoyulur.

Uşağın intellektual inkişafına nail olmaq üçün inkişafetdirici oyunlar, quraşdırma materiaları ilə iş təşkil etmək, onun məntiqi tapşırıqları yerinə yetirməsinə nail olmaq lazımdır.

Nitq inkişafı dövrü. Uşağın əqli inkişafı nitq inkişafı, onun təbiətdən aldığı məlumatlarla, eşitmə qabiliyyətinin inkişafı ilə müəyyən olunur. Məktəbəqədər yaşlı uşaq böyüklərə nisbətən xarici dili daha tez və asan mənimsəyir. Ona görə də bu qabiliyyəti daha da inkişaf etdirmək və uşağı həvəsləndirmək lazımdır. Şeirlərin, hekayələrin oxunması, nağılların nəql edilməsi, verilən mövzu üzrə müsahibələrin təşkili nitq qabiliyyətinin inkişafına kömək edir. Beləliklə, uşağın hərtərəfli inkişafına təsir edə biləcək hər cür vasitədən istifadə etməklə onun bir şəxsiyyət kimi inkişafının əsasını qoymuş olarıq.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların intellektual inkişafından danışarkən belə bir sual yaranır: Uşaqlarda təfəkkürün inkişafı nə ilə xarakterizə olunur ?

Uşaqların fasiləsiz verdikləri suallar onların əqli inkişafına təsir göstərir. Bu zaman tərbiyəçinin vəzifəsi uşağa düzgün məlumat verməkdir. Uşaq getdikcə nitqi daha yaxşı qavrayır və onun düşüncə qabiliyyəti inkişaf edir. Beləliklə, uşaq verilən tapşırıqları yerinə yetirir, onların bir-birinə bağlılığını, bir-birindən asılı olub-olmadığını müəyyən edir. Bu dövrdə hər şeylə maraqlanmaq, ilkin təklif vermə qabiliyyəti, özünəinam və dərkətmənin əsası qoyulur. Tərbiyəçinin vəzifəsi bu xüsusiyyətlərin inkişafına yardım etməkdir.

Uşaqların intellektual inkişafına valideynlər də nəzarət etməlidirlər. Uşaq ailədə valideynin rəğbətləndirməsi və həvəsləndirməsi ilə əhatə olunur, valideynin qayğısını, məhəbbətini görür. Elə etmək lazımdır ki, uşaq öz gücünə və yaşlıların münasibətlərinin həqiqiliyinə inansın. Gəlin uşaqlarda özünəinam yaradaq və onlara öz məhəbbətimizi verək !

ədəbiyyat

- 1.Məktəbəqədər müəssisələrdə təlim-tərbiyə proqramı. Bakı, 2007.
- 2.Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi proqramı.(2007–2010-cu illər). Bakı, 2007.
- 3.Андреевко Л.Н., Фомичева Г.А., Лотарев В.К. Методика развития речи детей дошкольного возраста. Москва: «Просвещение», 1977.

Интеллектуальное развитие детей дошкольного возраста резюме

В статье говорится о интеллектуальном развитии детей дошкольного возраста и отмечается, что он состоит из трех стадий (эмоциональная, логическая, и развития речи). Автор так же отмечает, что важна контроль родителей над интеллектуальном развитии детей .

Intellectual development of children of preschool age summary

The article refers to the intellectual development of children of preschool age, and notes that it consists of three stages (emotional, logical, and speech development). The author also notes that important parental control over children's intellectual development.

Bilirsinizmi?

Dünyada ən qədim universitet əsası 989-cu ildə Misirdə qoyulmuş Əl-Əzhər universitetidir.

Ən qədim əlifba Suriyanın Aralıq dənizi sahilindəki Lattatus limanı yaxınlığında aparılmış qazıntılar zamanı tapılan 32 hərfdən ibarət əlifbadır.

Ən böyük kitab XVII əsrdə nəşr olunmuş coğrafiya atlasıdır. Onun hündürlüyü 2m, eni isə 1m-dir. Kitab Berlin Dövlət kitabxanasında saxlanılır.

Dünyada ən qüdrətli qadın amerikalı Querraradır.O, 61 yaşında 23-cü övladını dünyaya gətirib.

Dəvə bir dəfəyə 250 litrə qədər su içir.

Susuz yaşayan nadir canlı kenqurudur. O, suyu yediyi qidadan hasil edir.

FƏNLƏRİN TƏDRİSİ VƏ QABAQCIL TƏCRÜBƏ

HƏYAT BİLGİSİ FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ MÜASİR PRIYOMLARDAN İSTİFADƏ

Lətifə Rzayeva,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent, ARTPI-nin aparıcı elmi işçisi

E-mail: Latifarzayeva@rambler.ru

Məqalədə həyat bilgisi fənninin tədrisində müasir metod və priyomlardan istifadənin əhəmiyyətindən söhbət gedir, əqli hücum, rollu oyunlar, diskussiya, dairəvi söhbət kimi metod və priyomlar təhlil olunur.

açar sözlər: şagird, müəllim ibtidai məktəb, tərbiyə, qarşılıqlı əlaqə

ключевые слова: студент, учитель, начальная школа, образование, взаимодействие

key words: student, teacher, elementary school, education, interaction

Əsas didaktik vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi, dərsin quruluşunun aydınlığı baxımından ona verilən başlıca müasir tələblər aşağıdakılardır:

- təlimin təhsilverici, tərbiyəedici və inkişafetdirici vəzifələrinin həyata keçirilməsi,
- əks əlaqənin təmin edilməsi;
- texniki və əyani vasitələrin anlayışların formalaşmasına xidmət etməsi;
- təlimin humanistləşdirilməsi;

- kollektiv və fərdi işin uzlaşdırılması;
- təlimdə xəlqilik ;
- vaxtdan səmərəli istifadə.

Məktəbəqədər müəssisələr yeni təlim metodlarından yararlanaraq məktəbə həm mənəvi, həm də psixoloji cəhətdən hazır, mədəni davranış qaydalarına yiyələnmiş uşaqlar yola salmalıdır. Ənənəvi təlim metodlarından fərqli olaraq, yeni təlim metodlarında şagirdlər biliyin əldə edilməsi və tətbiqində müəllimlə birlikdə iştirak edirlər. İnteraktiv təlim metodlarının əsasını qruplarla iş təşkil edir.

Məktəbin qarşısında duran bu mühüm vəzifələri yerinə yetirmək üçün bir çox fənlərin geniş imkanları vardır. Həyat bilgisi fənninin tədrisində də bu imkanlardan istifadə etmək olar.

Şagirdlərə hazır biliklər verməyə yönəlmiş ənənəvi təlim metodlarından fərqli olaraq, fəal təlim metodları biliklərin şagirdlər tərəfindən müstəqil əldə edilməsinə imkan yaradır. Müəllim şagirdlərin qarşısında problem, situativ məsələ qoyur, onları istiqamətləndirir, özü isə bələdçi mövqeyində dayanır.

Yeni təlim düşündürməlidir, əks təqdirdə o, uşaqlarda maraq oyada bilməz. Maraq yoxdursa, müvəffəqiyyət də yoxdur. Uşaqda ətraf aləmə maraq erkən yaranır və onu fəaliyyətə cəlb edir. Əgər uşaq müsbət nəticələr qazanırsa, bu həvəs onu sonrakı fəaliyyətə sövq edir.

Müasir interaktiv təlim metodlarından istifadə edən inkişafetdirici təlim sistemi şagirdlərin idrak fəaliyyətinin fəallaşdırılması məsələsini ön plana çəkir. Həyat bilgisi təlimində, əsasən, aşağıdakı metod və priyomlardan istifadə olunur:

Əqli hücum şagirdlərin fəallığının artırılmasına və onlar tərəfindən yeni ideyaların irəli sürülməsinə şərait yaradır. Bu priyomun üstün cəhəti ondadır ki, burada ümumi məqsədlə bağlı müxtəlif ideyalar yaranır. Müəllim bu priyomdan yeni dərslə köhnə dərslər arasında əlaqə yaratmaq

üçün istifadə edir. O, bu əlaqəni elə yaradır ki, şagirdlər mövzunun müzakirəsində fəal iştirakçıya çevrilirlər.

Rollu oyunların keçirildiyi, kiçik pyeslərin qoyulduğu dərslərdə şagirdlərin yorğunluğunun qarşısı alınır, gərginlik azalır, mövzu daha yaxşı mənimsənilir. Şagirdlər mövzu ətrafında danışıq, hər biri şəkillər üzrə öz sözləri ilə nəql edirlər. Bu zaman şagirdlərdə öz müsahibini dinləmək vərdişi yaranır, onların şifahi nitqi təkmilləşir, müstəqil işləməyə həvəs yaranır, müəllimin dərslərin izahına sərf etdiyi vaxta qənaət olunur.

Diskussiya müzakirə olunan məsələyə fərdi və ya qrup halında münasibət bildirməkdir. Bu metodun tətbiqi prosesində şagirdlərə təhlil etmək, başqasını dinləmək, dözümlü olmaq və s. vərdislər aşılır, şagirdlərin bilik ehtiyatı zənginləşir.

Dairəvi söhbət priyomunun tətbiqi zamanı müəllim söhbətə başlamaq üçün münasib replika seçir, şagirdlər isə söhbəti davam etdirirlər. Belə replikalar şagirdlərdə maraq oyadır, söhbətin başlanmasına təkan verir, onlardan müstəqillik, əqli və kommunikativ fəallıq tələb edir.

İnteraktiv təlim metodlarının tətbiqində əsas məqsəd dərslərdə hər bir şagirdin maksimum dərəcədə fəal iştirakının təmin edilməsindən ibarətdir.

Müəllimlərlə keçirilən müsahibələrdən aydın olur ki, onlar bu metod və priyomları yüksək qiymətləndirirlər. Onların fikrincə, ənənəvi təlim metodlarından istifadə şagirdlərə ayrı-ayrı fənlərdən bilik versə də, həmin biliklər bütün təlim prosesi ilə əlaqələndərilmiş, ümumiləşdirmə, müqayisə, sintez kimi əməliyyatlar aparılmır. Müasir təlim metodlarının tətbiqi prosesində isə şagirdin dərslə marağı, fəallığı artır. Şagird təlimin qeyri-fəal obyektindən, fəal subyektinə çevrilir. Belə olan təqdirdə təlim prosesində optimal nəticə əldə edilir, lakin bununla yanaşı, onu da qeyd edirlər ki, bu yollarla iş prosesində bəzən fərdi yanaşma prinsipi pozulur. Ona görə də bu metod və priyomlardan heç də bütün mövzuların tədrisində istifadə etmək olmur.

Müasir məktəb demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, diferensiasiya, inteqrasiya, fərdiləşdirmə prinsiplərinin həyata keçirilməsini təmin edir. Bu prinsiplərin tam şəkildə tətbiqi istər təlim-tərbiyə sahəsində nəzərəcarpacaq nailiyyətlərin əldə edilməsində, istərsə də şagird şəxsiyyətinin hərtərəfli formalaşmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Təhsil islahatının qarşıya qoyduğu bu mühüm məsələlərin həllində ən müxtəlif metod və vasitələrdən istifadə etmək olar. Ənənəvi dərslərdə, əsasən, müəllim danışır, izah edir, şagird isə dinləyir, qeyri-fəal bir vəziyyətdə olurdu. Şagird təlimin yalnız obyektidir. Bu yeknəsəqlik təlimə marağı azaldırdı. İnteraktiv təlim isə səmərəli nəticələrin əldə edilməsində geniş imkanlara malikdir. Dərslər bu metod və priyomlar əsasında qurulduqda sinifdə, demək olar ki, qeyri-fəal şagird qalmır, hamı düşünür, təhlil edir, fikirlərini yoldaşları ilə bölüşür, qrupun işi üçün hər bir fərd məsuliyyət daşıyır.

Görkəmli alimlərimiz prof. N.Kazımov, prof. Y.Ş.Kərimov və başqaları öz əsərlərində yeni pedaqoji texnologiyalardan bu və ya digər səviyyədə söhbət açmışlar. Tədqiqatımızın əsas ana xəttini müəyyənləşdirərkən həmin ideyalardan istifadə etmişik.

Ə.Paşayev və F.Rüstəmov birgə çap etdikləri pedaqogika dərslərində, məqalələrində yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi prinsiplərindən danışarkən göstərirlər ki, yeni əsrdə yeni təlim prinsiplərindən istifadə olunması məsləhətdir. Onlar həmin prinsipləri müvafiq ardıcılıqla sistemləşdirərkən təlimdə psixi gərginliyin aradan qaldırılmasına, dərslərdə şagirdlərin maksimum iştirakına imkan yaradan ən optimal inkişaf zonasına istiqamətləndirilməsinə üstünlük vermişlər.

Həyat bilgisi çoxsahəli elm olduğundan onun tədrisi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Həyat bilgisinin tədrisində müəllim bir sıra mürəkkəb proseslərlə qarşılaşır. Məhz buna görə də onun tədrisini əlverişli təşkilinə aid texnologiyalarla qurmaq tələbi qoyulur.

Həyat bilgisinin tədrisi texnologiyasını belə təsəvvür etmək olar: elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin nəzəri və praktik şəkildə təqdim edilməsi prosesinin ümumi şəkildə verilməsi.

Quba şəhər 5 nömrəli məktəbin müəllimi Mələhət Sultanovanın bu metodun tətbiqinə dair təcrübəsi diqqətəlayiqdir. Mələhət xanım həyat bilgisi dərslərində əldə edilmiş nailiyyətlərdən söhbət acarkən yazır: "Müxtəlif təlim metodlarından istifadə etməklə ona nail olmalıyıq ki, şagird əldə etdiyi praktik məlumatı şüurundakı hadisələrlə müqayisə etsin, səbəblərini aydınlaşdırsın,

təşkil etməyi bacarsın, dərin düşünsün, apardığı müşahidələri müasir təlim metodlarından istifadə etməklə təbiətdə gedən hadisələrlə bağlaya bilsin”.

Bu barədə bir təcrübəyə də nəzər salaq. Bakı şəhər 182 nömrəli orta məktəbin sinif müəllimi Həqiqət Musayeva konfransdakı çıxışında təlim prosesində şagirdlərin idrak fəallığını inkişaf etdirmək üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirdiyindən bəhs edir. O qeyd edir ki, müasir təlimin metod və priyomlarından istifadə formalarından biri otaq bitkilərinin üzərində müşahidələrin aparılmasıdır. Şagirdlər təxminən bir ay müddətində otaq bitkiləri üzərində müşahidə aparır, sonra öz müşahidələrinin nəticələrini təhlil edirlər .

İstər tədris prosesində, istərsə də sinifdən xaric tədbirlərdə şagirdlərin ətrafdakılarla mehriban, səmimi, işgüzar şəraitdə qarşılıqlı ünsiyyətdə olmaları, bir-birinə qayğı, kömək göstərmələri, tədris tapşırıqlarını birgə yerinə yetirmələri onlarda qarşılıqlı nəzarət, qayğıkeşlik, insanpərvərlik, yoldaşlıq və dostluq münasibətlərini formalaşdırır. Bu da təhsilin ümumi inkişafına müsbət təsir göstərir.

ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş. Təlim merodları. Bakı: “RS Poliqraf” MMC, 2007.
2. Paşayev Ə., Rüstəmov F. Pedaqogika. Bakı: “Çaşıoğlu”, 2002.
3. Kazımov N.M. Təlim keyfiyyətini yüksəltməyin bəzi yolları. Bakı: “Maarif”, 1996.

Использование современных методов в преподавании предмета познание жизни

резюме

В статье раскрывается возможности использования современных интерактивных методов и приемов в процессе преподавания предмета познание жизни. Так же отмечается применение таких методов и приемов, как мозговой штурм, ролевые игры, дискуссия, круговая беседа.

Using modern methods of teaching subject knowledge of life

summary

The article reveals the possibility of using modern interactive methods and techniques in the teaching of the subject knowledge of life. Just noted the use of such methods and techniques brainstorming, role play, discussion, circular conversation.

ОСОБЕННОСТИ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Татьяна Соболева,

старший научный сотрудник ИПОАР

E-mail: sobolevatatyananikolayevna@mail.ru.

Məqalədə orta məktəbdə rusca rəbətəli nitqin öyrədilməsi probleminin aktuallığından bəhs olunur, şagirdlərin monoloji nitqinin inkişaf etdirilməsi yolları göstərilir.

açar sözlər: kommunikativ səriştəlilik, monoloji nitq, monoloji nitq bacarıqlarının formalaşdırılması, nitq tapşırıqları, kommunikasiya vasitələri

ключевые слова: коммуникативная компетенция, монологическая речь, формирование монологических умений, речевые упражнения, коммуникативные средства

key words: communicative competence, monologues, forming monologue skills, speech exercises, communication tools

Вопросы русской разговорной речи всегда актуальны, потому что являются центральной задачей речевого развития учащихся.

Только в связной речи наиболее полно реализуется основная, т.е. коммуникативная функция языка и речи. Связная речь – форма мыслительной деятельности, которая определяет уровень не только

речевого, но и умственного развития учащегося, одна из средств получения знаний.

Умение связно и точно излагать свои мысли или пересказать полученную информацию помогает учащемуся быть общительным, раскрепощенным, развивает уверенность в своих силах.

Известно, что речь зарождается, развивается и совершенствуется в общении, а значит, первоначально преобладает диалогическая форма связных высказываний. Постепенно в недрах диалога формируется и интенсивно развивается монологическая форма речи.

Монолог – это речь одного лица, коммуникативная цель которой – сообщение о каких-либо формах, явлениях реальной действительности.

Монологическая речь – это развернутый, организованный, произвольный вид речи. Развернутость требует от говорящего не только назвать предмет, но и описать (если слушателям неизвестен предмет высказывания). Произвольность выражается в том, что говорящий должен обдумать содержание высказывания и выбрать соответствующую языковую форму. Организованность предполагает умение говорящего планировать всю свою речь, весь «монолог» как целое.

Устная монологическая речь во многом отличается от диалогической формы общения. В отличие от диалога, представляющего цепь реплик «монолог» – это организованная система облеченных в словесную форму мыслей отнюдь не являющихся репликой. Монологическая форма речи характеризуется тем, что она менее ситуативна, чем диалогическая речь (хотя и ей свойственно использование жестов и мимики), а также тем, что она носит импровизированный характер, вследствие чего в ней часто встречаются предложения, которые создают впечатление незаконченности, наблюдаются различного вида повторения.

Развивать у учащихся умение пользоваться монологической формой речи общения значительно труднее, чем выработать навыки диалогической речи. В этой связи в центре внимания учителя должна находиться работа не только и настолько над предложением, сколько над развитием у учащихся навыков связной устной речи. С этой целью необходимо научить учащихся связывать предложения между собой, располагать их в определенной логической последовательности, используя для этого связочные слова, порядок слов и интонацию. Определенную роль в развитии устной речи играет использование учителем на уроках новых педагогических технологий, которые ускорят процесс самостоятельного составления текстов учащимися. Психологами установлено, что составленные учащимися тексты запоминаются лучше, чем отдельные не связанные по смыслу предложения.

Решающее значение для развития монологической речи имеет использование системы тренировочных упражнений обучающего характера в число которых входят: развернутые ответы на вопросы, пересказ, прослушивание и просмотр слайдов с последующим пересказом содержания, замена диалогических текстов монологическими, составление небольших устных описаний по картинке, составление небольших рассказов по ключевым словам и словосочетаниям и т.д.

В ходе выполнения на уроках различных заданий, способствующих развитию навыков устной монологической речи, учителю необходимо, с одной стороны, обращать внимание учащихся на языковые и интонационные средства, при помощи которых предложения объединяются в связный отрывок, а с другой – следить за тем, чтобы выработать у учащихся такие специфические умения без которых невозможно овладеть устной речью, как умение говорить в обычном темпе, умение владеть голосом и контролировать себя в процессе рассказа.

Монологическая речь, в отличие от диалогической, предполагает тщательный отбор адекватных лексических средств и использование сложных синтаксических конструкций. Монолог чаще всего адресуется ряду лиц, а это требует от говорящего сформированных коммуникативных навыков.

Наблюдения показывают, что владение связной монологической речью является высшим достижением речевого развития учащихся. Успешное развитие учащихся в этом направлении зависит от нескольких факторов, прежде всего от условий речевой среды, социального окружения, индивидуальных особенностей учащегося и его познавательной активности.

Следует отметить, что, именно, формирование первоначальных навыков монологической речи учитель русского языка начинает сразу как знакомится с учащимися. Сначала обучения учитель начинает развивать их речь. Этому способствует рассматривание картинок учащимися, затем описание знакомых предметов. Основной прием обучения – совместное рассказывание: учитель начинает предложение, а ученик заканчивает его. Например: «Это собака. Она белая. У собаки маленькие щенята». Или: «Дети катались на санках. Вагиф забрался на горку». Для проявления учащимися речевой самостоятельности и инициативы очень важно учителю предлагать им варианты высказывания, постепенно вводить синонимы, а не требовать дублирования образца рассказа учителя.

Постепенно задания, которые мы даем учащимся усложняются: от составления окончания фразы переходить нужно к составлению рассказа, при этом можно предложить свой вариант окончания рассказа.

Для стимуляции рассказывания можно использовать игру «прогулка по четырем временам года». Учащиеся идут по балансировочной дорожке и рассказывают о том времени года, по которому идут.

Рассказывание можно организовать в сенсорной комнате, которая является мощным инструментом для расширения и развития мировоззрения, сенсорного и познавательного развития учащихся. Так, на основе ощущений и восприятий у учащегося развивается мышление и воображение. А главное, учащийся сопровождает действия словами, называя предметы и рассказывая о них, поэтому обогащается его словарный запас, развивается монологическая речь.

Можно составить рассказ по конструктивной картине. По ходу повествования учитель к основному фону с прорезами (**лес, море**, и др. – по контексту) прикрепляет фигурки персонажей. В качестве фона можно использовать фланелеграф, магнитную доску. Пример работы с рассказом «Волк зимой»: основной фон **зимний лес**, а по ходу рассказывания в прорези вставляются фигурки **волка, зайца, белки**; изображения **морковки, шишек**, и получается рассказ: «Голодный и злой волк бежал по зимнему лесу. Увидел волк зайца. Дал заяц волку морковку. Не ест волк морковку. Побежал волк дальше. Бросила белка волку шишку. Попробовал волк шишку, не понравилась волку шишка. Сел волк и завыл. Плохо волку зимой в лесу: холодно и голодно.»

Эффективно и путешествие в сказку-набор сюжетных словесных игр на основе сказочных сюжетов, в процессе которых дети усваивают речевые эталоны, учатся самостоятельно делать умозаключения, говорить связно, интонационно, выразительно.

Монолог – это вид речи, рассказ, продукт индивидуального построения, предполагающий продолжительное высказывание одного лица.

Монологическая речь характеризуется:

- а) относительной непрерывностью (высказывание может не ограничиваться одной фразой и продолжаться в течение длительного времени);
- б) последовательностью, логичностью (высказывание развивает идею, уточняет, дополняет, обосновывает ее);

Задачи обучения монологу:

- а) научить выражать законченную мысль, имеющую коммуникативную направленность;
- б) научить логически развертывать мысль и пояснять ее;
- в) научить логически рассуждать, сопоставлять и обобщать;
- г) научить высказываться нормативно (фонетически и грамматически).

Решение задач должно осуществляется в 2 этапа:

- а) овладение основами монологического высказывания;
- б) формирование и совершенствование монологических умений. Уже на первом этапе монологическое высказывание должно быть логичным и завершенным по смыслу и состоящим хотя бы из 2-3 фраз.

Наблюдения показывают, что в монологе в описании предмета учащиеся ограничиваются одним-двумя предложениями, а при конструировании самостоятельного высказывания они испытывают большие затруднения.

Психологи, лингвисты, методисты и учителя утверждают, что овладеть навыками монологической речи на родном языке возможно только при специальном обучении, тем более это положение справедливо по отношению к овладению монологической речью на русском языке. Обучение русской речи – процесс длительный, поэтому обучать учащихся монологической речи необходимо с первых дней занятий русским языком. Устная монологическая речь учащихся расширяется по мере увеличения словарного запаса и усвоения новых слов.

Обучение монологу начинается с имитационных упражнений, которые сменяются упражнениями аналитическими и конструктивными; в процессе их выполнения развивается самостоятельность учащихся в построении монологических высказываний.

Существует ряд разновидностей монолога, обслуживающих различные сферы общения. Это – приветственная речь, похвала, порицание, рассказ, лекция, характеристика и т.д. В этих случаях говорящий является автором, заинтересованным в понимании его слушающими.

Монологическая речь обладает признаком адресованности и выражается в словах-обращениях: «Дорогие ребята...», «Послушайте, дети...», интонационно и т.д.

Особенности монологической речи состоят в том, что при обучении учащихся в методике имеются два пути: «путь сверху – исходной единицей обучается законченный текст; «путь снизу», где в основе обучения предложение, которое отражает элементарное высказывание». «Путь снизу» предполагает развертывание высказывания от элементарной единицы – предложения к законченному монологу. Сначала можно предложить задания стимулирующие их короткие высказывания. Например, «Ребята, я очень люблю осень. А вы? Давайте выясним, кто как относится к этому времени года. Давайте, выясним, кого в классе больше – тех, кто любит осень, или тех, кто ее не любит».

Аналогичные задания распространяются на ситуации о спорте и забавах. В итоге, создается картина отношения учащихся к осени, и каждый учащийся произносит по одному предложению и т.д.

Оба подхода «сверху» и «снизу» – используются как при подготовленной, так и при неподготовленной речи, т.е. либо с использованием ключевых слов, либо без них. Методике использования ключевых слов для обучения монологической речи уделяется много внимания. Они носят индивидуальный характер. Важно также, чтобы ключевые слова содержали материал, придающий высказыванию личностную окраску: «Мне это нравится...», «Помоему...».

Большое место занимают речевые упражнения. Выполняя их у учащихся расширяется словарный запас. А это поможет формировать творческую самостоятельность учащихся, их познавательную активность, т.е. помогает формированию творчески активной личности.

Речевые навыки позволяют учащимся расширить языковую базу.

Изменения в организации устной разговорной речи связаны с тем, что здесь идет процесс лично-ориентированного обучения, увеличивается доля самостоятельной работы учащихся на уроке и вне его.

Исследования свидетельствуют, что монолог дисциплинирует мышление, учит логически мыслить учащихся и соответственно строить свое высказывание таким образом, чтобы довести свои мысли до слушателя.

Характеризуя особенности монологической речи, следует отметить, что монолог представляет собой развернутый вид речевой деятельности, при котором мало используется неречевая информация, получаемая из ситуации разговора. Это активный и произвольный вид речи, когда говорящий должен иметь какую-нибудь тему и уметь построить на ее основе свое высказывание. Также это организованный вид речи, который предполагает наличие умений программировать не только отдельное высказывание или предложение, но и все общение, пользоваться языковыми средствами адекватно коммуникативному намерению, а

также некоторыми неязыковыми коммуникативными средствами выражения мысли (прежде всего, интонацией).

В то время как диалогическая речь ситуативна, монологическая относится преимущественно к контекстной речи, характеризуется последовательностью и логичностью, полнотой, содержательностью, завершенностью и ясностью мысли, что делает ее в большей степени независимой от ситуации.

Кроме того, особенностям монологической речи следует отнести обращенность к слушателю, эмоциональную окрашенность, что находят внешнее выражение в лингвистических и структурно-композиционных особенностях.

С точки зрения лингвистики монологическая речь характеризуется использованием предложений с разной структурой, с наличием слов-обращений, риторических вопросов, привлекающих внимание учащихся клише, слов-связок, передающих последовательность высказывания.

Монологическая речь обладает следующими коммуникативными функциями:

– информативная, сущность которой заключается в сообщении новой информации в виде знаний о предметах и явлениях окружающей действительности, описании событий, действий, состояний и т.д.

– эмоционально-оценочная подразумевает оценку событий, предметов, явлений, поступков.

Для каждой из перечисленных выше функций монологической речи характерны свои языковые средства выражения.

Исходя из основных коммуникативных функций монологической речи, принято говорить о ее функциональных типах:

• **монолог-описание** – способ изложения мыслей, предполагающий характеристику предмета, который осуществляется путем перечисления их качеств, признаков, особенностей. Структура описательного монолога представлена следующими блоками: **зачин – центральная часть – вывод (концовка)**.

• **монолог-сообщение** (повествование, рассказ) – информация о развивающихся действиях и состояниях. Структура монолога-повествования представлена следующей последовательностью: **зачин – основная часть – вывод (заключение)**.

• **монолог-рассуждение** – тип речи, который характеризуется особыми логическими отношениями между входящими в его состав суждениями. В структурном плане монолог-рассуждение представляет собой единство следующих частей: **тезис – доказательства – вывод**.

Схематично типы монологических высказываний можно представить следующим образом:

Все эти типы (**монолог-рассуждение, монолог-сообщение, монолог-описание**) предполагают владение монологическим умением связного изложения мыслей, фактов, событий и т.д., а также комбинированием известных учащимся речевых образцов в соответствии с целями и условиями общения, в частности, выбором соответствующего порядка слов в предложениях, союзом и союзных слов.

Под монологическим умением понимается способность управлять лексическими, грамматическими и фонетическими навыками в целях реализации конечной задачи – продуцирования монологического высказывания.

В данной типологии необходимо исходить из того, что при обучении устной русской речевой деятельности учащиеся сталкиваются с трудностями трех уровней: с какой целью им следует говорить? О чем им следует говорить? Как это сделать? Последовательное обучение самостоятельному высказыванию предполагает разрешение этих трудностей в самом процессе формирования умений. Учитывая это предлагается следующая типология монологических речевых умений:

• **план целеполагания (С какой целью?)**: умение ставить перед собой коммуникативную задачу и прогнозировать посткоммуникативный эффект.

• **план содержания (Что сказать?)**: умение реализовать замысел высказывания (логически последовательно и четко излагать свои мысли, раскрывать тему высказывания, вы-

ражать личностное отношение к предмету высказывания) *при описании*: умение всесторонне раскрыть объект речи, его форму, содержание; *при повествовании*: умение последовательно излагать события во времени; *при рассуждении*: умение доказательно и последовательно развивать мысли в защиту тезиса или опровергая его).

• **план исполнения (Как сказать?)**: умение логико-композиционного построения трех основных форм монолога (при описании: умение выражать свои мысли с учетом структуры «зачин – центральная часть – вывод (концовка)»; при повествовании – с учетом структуры «зачин – основная часть – вывод (заключение)»; при рассуждении – с учетом структуры – «тезис – доказательство – вывод»: умение использовать адекватные семантико-синтаксические средства построения конкретного типа монолога.

В условиях изучения русского языка в школе можно говорить о разных уровнях сформированности монологической речи в зависимости от самостоятельности и творчества, которые проявляют учащиеся:

• Репродуктивный уровень речи не предполагает самостоятельности и творчества со стороны учащихся как в выборе языковых средств, так и в определении содержания высказывания, оно задается извне.

• Репродуктивно-продуктивный уровень предполагает некоторые элементы творчества и самостоятельности, что проявляется в варьировании усвоенного языкового материала, использовании его в новой ситуации, в изменении последовательности и композиции изложения.

• Продуктивный уровень речи характеризуется полной самостоятельностью отбора и построения высказывания, а также творческим подходом в его оформлении, наличием оценки происходящего со стороны говорящего.

В настоящее время перед школой ставится задача развития неподготовленной продуктивной речи учащихся.

Схематично уровни сформированности монологических умений можно представить так: **продуктивный уровень – репродуктивно-продуктивный уровень – репродуктивный уровень**

Говоря о коммуникативном развитии учащихся в процессе обучения устной речи можно сказать, что учащиеся недостаточно полно раскрывают связи между явлениями. Хотя они владеют основами построения теоретических понятий и готовы к теоретическим обобщениям, в высказывании все-таки предпочитают конкретные суждения теоретическим, абстрактным рассуждениям, описание конкретных фактов установлению причинно-следственных связей между ними. В процессе школьного обучения у них развивается способность строить рассуждения, делать выводы. Развивающее обучение учащихся на уроках русского языка позволяет успешно формировать устную разговорную речь, рассуждение.

Наиболее привычным и доступным для учащихся все также является решение коммуникативной задачи описания и повествования. В этот период монологическое описание и повествование выступает в качестве наиболее распространенных учебных задач, решение которых неразрывно связано с оптимальными возможностями восприятия.

Учащиеся по целому ряду параметров хорошо дифференцируют такие коммуникативные речевые задачи, как описание и объяснение, с одной стороны, и доказательство и убеждение, с другой. Они используют значительно больше слов, смысловых связей, выражающих причинность, чем при решении задач описания и объяснения. Использование ими причинности в высказывании свидетельствует о том, что учащиеся понимают и осознают направленность доказательства и убеждения на вскрытие причинно-следственных связей между предметами и явлениями окружающей действительности.

Убеждение как коммуникативная задача отличается от других подобных задач, например, описания, объяснения, доказательства наибольшей коммуникативной направленностью на партнера общения. В силу особенностей своей речемыслительной деятельности учащиеся не всегда могут в полной мере овладеть всеми структурными, содержательными и языковыми компонентами убеждения. Способ решения данной задачи, представляющей самостоя-

тельную трудность, не может стать объектом сознания учащегося без специально организованного общения.

Характеризуя в целом развитие монологической речевой деятельности учащихся можно сказать, что в процессе обучения у них происходит усложнение устного высказывания за счет увеличения количества второстепенных членов предложения, появления составного сказуемого и т.д. Одновременно, в связи с расширением словаря школьника увеличивается количество предложений в порождаемом тексте, общий объем высказывания. Речевые действия приобретают все больше и больше рефлексивный характер. Учащийся самостоятельно рассуждает и управляет своими мыслительными операциями, осознает существенные связи в высказывании.

В связи с вышеизложенным можно сказать, что результатом развития монологической речи учащихся является: умение владеть русским языком на уровне, позволяющим высказывать свое мнение, убеждать и размышлять. В целом владение разговорной монологической речью способствует повышению культуры общения и вносит вклад в гуманитарное образование. Однако некоторые учащиеся при конструировании самостоятельного высказывания испытывают большие трудности.

Характеризуя развитие монологической речевой деятельности учащихся можно сказать, что в процессе обучения у них происходит усложнение устного высказывания за счет увеличения количества второстепенных членов предложения. Одновременно с расширением словаря учащегося увеличивается количество предложений в составляемых текстах, объем высказываний. Речевые действия приобретают все больше рефлексивный характер. Многие учащиеся самостоятельно рассуждают и грамотно говорят.

Современные стратегии образования нацеливают словесника на формирование у учащихся коммуникативной компетенции, творческой, нестандартно мыслящей личности, умеющей свободно ориентироваться в различных ситуациях. Это можно решить путем обновления содержания обучения учащихся на уроках русского языка разговорной речи с использованием новых педагогических технологий и ИКТ.

литература

1. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: «Наука», 2000.
2. Балыхина Т.М. Методика преподавания русского языка как неродного. Москва: Издательство РУНД, 2007.
3. Сиротинина О.Б. Современная разговорная речь и его особенности. Москва, 1990.
4. Kərimov Y.Ş. Təlim metodları. Bakı: "RS Poliqraf MMC", 2009.

Azərbaycan ümumtəhsil məktəblərində rus dili dərslərində şagirdlərin monoloji nitqinin xüsusiyyətləri xülasə

Məqalədə monoloji nitqin xüsusiyyətləri açıqlanır. Müəllif monoloji nitqin xüsusiyyətlərini izah edərkən diqqəti ona yönəldir ki, danışan bir mövzu götürür və öz şərhini onun əsasında qurur. Təlim prosesində şagirdlərin şifahi nitqində tədrisən mürəkkəbləşir. Şagirdin lüğət ehtiyatı genişləndikcə cümlələrin sayı və ümumi şərhin həcmi artır.

Danışqda monoloji nitqə sahib olmaq ünsiyyət mədəniyyətinin artmasına və humanitar təhsilin inkişafına öz töhfələrini verir.

Features monologues students and their application to russian language lessons in the Azerbaijan secondary school summary

The article explains the features monologues. Characterizing features monologues drawn attention to the fact that the monologue is a developed view of verbal activity where the speaker must have a topic and be able to build on its base his statement . During training, the students there is a complication of oral statements. In connection with the expansion of vocabulary student increases the number of proposals and the total volume of the utterance.

Possession spoken monologue speech promotes a culture of communication and makes the VC - lad in a liberal arts education .

MƏKTƏBDƏ FİZİKİ TƏRBIYƏNİN İNKİŞAFI TARİXİNDƏN

Baloğlan Quliyev ,
ADPU-nun müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Məqalədə Azərbaycan məktəblərində fiziki tərbiyənin inkişafı tarixindən söhbət gedir, 90 il ərzində bədən tərbiyəsi proqramlarının hansı dəyişikliklərə uğraması təhlil olunur.

açar sözlər: ümumtəhsil məktəbləri, fiziki tərbiyə, tədris proqramları, gimnastika, mütəhərrik oyunlar, ƏMH kompleksi

ключевые слова: общеобразовательные школы, физическое воспитание, учебные программы, гимнастика, двигательные игры, комплекс ГТО

key words : general education , physical education , training programs, gymnastics, motor sports, complex TRP

Ümumtəhsil məktəblərində fiziki tərbiyəyə verilən müasir tələbləri lazımi səviyyədə həyata keçirmək üçün ilk növbədə onun keçdiyi tarixi yola nəzər salıb, müsbət cəhətlərindən istifadə etmək lazımdır. Fiziki tərbiyənin məzmunu, təşkili forma və metodlarını, milli fiziki tərbiyə vasitələrinin tutduğu yeri araşdırmaq olduqca vacibdir. Bu məqsədlə qabaqcıl məktəb təcrübəsini öyrənilmiş ümumiləşdirmək, tədris planları və proqramların tarixi inkişafını izləyib, təhlil etməklə onları daha da təkmilləşdirməyin imkan və yollarını müəyyənləşdirmək zəruridir. Proqramda yeni ictimai şəraitin tələbləri və fiziki tərbiyədə milliliyin nə dərəcədə nəzərə alınmasını öyrənilmiş təhlil etmək, ümumiləşdirmək, şagirdlərin fiziki tərbiyəsinin milli zəmində yeniləşdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunları nəzərə alaraq, ümumtəhsil məktəblərinin tədris planları və proqramlarının təhlilini apardıq. Tədqiqata cəlb etdiyimiz dövrdəki fiziki tərbiyə proqramlarının tarixini 3 mərhələyə bölmək olar:

1. Sovet hakimiyyətinə qədərki dövr;
2. Sovet hakimiyyəti illərində;
3. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi illərində.

Çar Rusiyasında məktəb tədris planlarında fiziki tərbiyənin qoyuluşu

Tarixi keçmişimizin qara səhifələrindən biri olan 1813-cü il, oktyabr ayının 24-də İranla Rusiya arasında bağlanmış Gülüstan müqaviləsinə əsasən vahid Azərbaycan ikiye bölündü: Şimali Azərbaycan Rusiyanın, Cənubi Azərbaycan isə İranın tərkibinə daxil edildi.

Şimali Azərbaycan həmin vaxtdan çar Rusiyasının əyalətlərindən birinə çevrilmiş, onun müstəmləkəsi olmuşdur. Həmin illərdə Cənubi Azərbaycan da bir sıra çətinliklərlə qarşılaşmış, onun mədəniyyəti, inkişafı dözülməz vəziyyətə düşmüşdür.

Çar Rusiyası XVIII əsr və XX əsrin əvvəllərində dövlətinin mənafeyinə uyğun olaraq Azərbaycanın Bakı, Gəncə, Qazax, Şuşa və başqa bölgələrində ibtidai məktəblər açmışdı.

Moskvadan göndərilmiş tədris planları və s. materialları nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, bədən tərbiyəsi bir fənn kimi nəzərdə tutulmamış, tədris planında "Gimnastika, oyunlar, əyləncələr" adı altında öz əksini tapmışdır. Bu sahədə işlər dərs formasında deyil, gəzinti, fəal istirahət, sağlamlıq nöqtəyi-nəzərindən həyata keçirilirdi. XIX əsrə aid araşdırmalardan, xüsusən akademik Hüseyn Əhmədovun tədqiqatlarından məlum olur ki, 1886-cı ildə qəbul edilmiş məktəb nizamnaməsindən sonra bütün təhsil müəssisələri və pansionatlar daha da genişləndi. Orada tərbiyə olunan yeniyetmələrə əqli əməkdən sonra bir növ istirahət vermək, yeni istedadlar meydana çıxarmaq məqsədilə gimnastika, oyun və musiqi təşkil olunurdu.

1871-ci ildə yaranan Bakı ikisinifli şəhər ibtidai məktəbinin tədris planına gimnastika da daxil edildi. Sonralar yaranmış şəhər məktəblərinin hamısında gimnastika bir fənn kimi təsdiq edildi. Bunun və başqa tədbirlərin nəticəsində şəhər məktəblərində şagirdlərin sağlamlığının möhkəmləndirilməsi müşahidə olunurdu.

Qori Seminariyasında da gimnastika fənn kimi tədris edilirdi. Rusiya XMN bir və ikisinifli kənd məktəbləri proqramları əsasında işləyən xalq məktəblərində ümumtəhsil fənlərindən başqa, məktəblərin bəzilərində müəllimin istəyindən asılı olaraq gimnastika da təşkil olunurdu. 1895-ci ilin məlumatına görə Gəncə quberniyasındakı 46 kənd məktəbində gimnastika dərsləri keçirilirdi.

XIX əsrin 80-ci illərindən Azərbaycanda dəmir yolu məktəblərinin açılmasına başlandı. Vəsait imkanı olarsa, oğlanlar üçün gimnastika və s. məşğələlərin keçilməsi tövsiyə edilirdi.

Həmin illərdə qadın təhsili sahəsində nə qədər problemlər olsa da, onların sağlamlığına müəyyən qədər diqqət vardı. Bakıdakı «Müqəddəs Nina» məktəbi əsasında 1874-cü ildə yaradılmış qızlar gimnaziyasının tədris planına bədən tərbiyəsi və oyunlar daxil edilməsə də, sinifdənkənar məşğələ formasında təşkil olunurdu. 1875-ci ildə yaradılmış Şuşa qızlar məktəbinin tədris planına gimnastika daxil edilməsə də, valideynlərin arzusu ilə pulsuz keçirilirdi.

Göründüyü kimi, XIX əsrdə, habelə XX əsrin əvvəllərində gimnastika tədris planına daxil edilmişdi. Ondan şagirdlərin fiziki tərbiyəsində bir vasitə kimi istifadə edilir, zehni işdən sonra istirahət növü kimi həyata keçirilirdi, lakin bu illərdə Azərbaycan məktəblərində şagirdlərin fiziki tərbiyəsinə aid xüsusi proqramlar yaranmamış, bütün məktəblərin tədris planına daxil edilməmiş, sinifdənxaric məşğələ formasında müəllimlərin bacarığı nəzərə alınmaqla və valideynlərin arzusu ilə təşkil edilmişdir. Buna görə də fiziki tərbiyə həmin dövrdə məzmunu, təşkil formaları və təlimi üzrə öz inkişaf səviyyəsini tapa bilməmişdi.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan məktəblərində tədris planları, bədən tərbiyəsi proqramları (1920-1991)

1920-ci ildən başlayaraq ölkənin müdafiəsi, əməyə hazırlıq və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi diqqət mərkəzində olmuş, Azərbaycan sovet məktəblərində bədən tərbiyəsi və idman üzrə müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. Bu sahədə xüsusi proqramlar tərtib etmək məqsədilə elmi şura təşkil olunmuş və s. tədbirlər həyata keçirilmişdir. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulduğu ilk tədris ilində (1920–1921) I dərəcəli məktəbin qruplarının hər birində həftədə 2 saat bədən tərbiyəsi dərsləri keçilməsi nəzərdə tutulurdusa, sonralar axırncı II qrupda (IV-V) 1 saata endirildi. II dərəcəli məktəblərdə tədris yükü 1 saat planlaşdırıldı. II dərəcəli məktəbin I-II qruplarında dərslər saatları həftədə 1 saatdan 3 saata qaldırılarsa da, qalan qruplarda saatların miqdarı əvvəlki kimi saxlanıldı.

1923-cü ildə ilk dəfə bədən tərbiyəsi proqramları çap olunmuş, təcrübi materiallarla yanaşı, müəllimlərə müəyyən istiqamət və göstərişlər verilmişdi. Həmin proqram daimi deyil, müvəqqəti qəbul edilmiş, yeri gəldikdə müəllimə proqram materiallarında bəzi dəyişikliklər etmək tövsiyə olunmuşdu. Mərkəzi İcra Komitəsinin yanında yaradılmış Ali Bədən Tərbiyəsi Komissarlığı gimnastika və oyunların geniş yayılması üçün yerli sovetlərə bütün məktəblərdə bu dərslərin tədris cədvəlinə daxil olunmasını məsləhət görmüşdü. O vaxt «Məktəbdə fiziki tərbiyənin metodikasının əsasnaməsi» təsdiq edildi ki, burada da uşaqların müvafiq yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tədris məşğələləri üçün vəzifə və vasitələr müəyyənləşdirilmişdi. Bunlar 7-9 yaşlı məktəblilər üçün mütəhərrik oyunlar, gimnastika, 9-12 yaşlılar üçün isə qaçış, hopyanma və hədəfə atmalardan ibarət idi.

Proqrama gimnastika, yüngül atletika, futbol, basketbol, habelə «İki kor», «Şəhərcik», «Quldurlar», «Bondar» və s. mütəhərrik oyunlar daxil edildi. Bu illərdə kompleks məktəb proqramları hazırlanıb nəşr edilsə də, digər fənlərlə fiziki tərbiyə arasında əlaqə yaradılmadı.

1923–1924-cü dərslər ilində müxtəlif tədris fənlərinin məzmununu əhatə etməklə kompleks proqramlar hazırlanmışdı. 1924–1925-ci dərslər ilində I və II dərəcəli məktəblərdə fiziki tərbiyə məsələlərini həll etmək məqsədilə fiziki tərbiyə üzrə komissiya yaradıldı. Komissiya tərəfindən fiziki tərbiyənin bioloji əsasları, gigiyena, gün rejimi, təbii vasitələrdən istifadə etməklə gigiyenik vərdişlərə alışma, oyun və gimnastikanın yeri, istiqaməti və əsas məzmunu müəyyən olun-

du. Bundan əlavə, ibtidai sinif şagirdləri üçün idman əyləncələrinin, ritmik hərəkətlərin məzmunu və s. aydınlaşdırıldı. Bütün bunların əsasında 1927-ci ildə I dərəcəli, 1928-ci ildə isə II dərəcəli məktəblərin ittifaq üzrə ilk vahid bədən təbiyəsi proqramı qəbul edildi. I dərəcəli məktəblərdə bədən tərbiyəsi dərslərinin 6, II dərəcəli məktəblərdə 8 mərhələdə aparılması tövsiyə olunurdu. Həmin proqramlarda nöqsanlar da vardı: mütəhərrik oyunlar yaşa görə seçilməmiş, qruplarda keçiriləcək idman hərəkətləri göstərilməmiş, müəllimə istədiyi idman hərəkətini seçmək ixtiyarı verilmiş, ritmik hərəkətlər, mahnılar, rəqslər plansız tərtib olunmuşdu. II dərəcəli məktəbin proqramında dərslərin təxmini sxemi verilmişdi. Dərs sxemlərinin standart olması bu proqramların qüsuru idi. Bu proqramların regional xarakter daşımaması və Azərbaycan SSR ümumtəhsil məktəblərində eynilə tətbiqi də nöqsanlı cəhətlərdəndir. Bu illərdə məktəblilərin fiziki tərbiyəsi dərsləri, sinifdən xaric və məktəbdən kənar məşğələlər (ekskursiya, gəzinti, yürüş və s.) formalarda təşkil olunurdu.

II dərəcəli məktəbin proqramının I dərəcəli məktəbin proqramına nisbətən üstün cəhətləri çox idi. Təəssüf ki, hər iki proqramda fiziki tərbiyənin ümumi təhsil vəzifəsi qiymətləndirilməmiş, P.F. Lesqaftın fiziki təhsil haqqında fikirlərinə laqeyd münasibət göstərilməmişdi.

1933/34-cü dərslər ilində I–VII siniflər, həmçinin VIII–X siniflər üçün yeni bədən tərbiyəsi proqramı tərtib edildi. Yeni proqram əvvəlkindən çox az fərqlənirdi. Proqramda hər sinif üçün ayrıca tədris materialı verilmişdi ki, bu da məktəbliləri “Əməyə və SSRİ-nin müdafiəsinə hazırım!” kompleksi normalarını ödəməyə hazırlayırdı. Proqramda ilk dəfə hər sinif üçün tədris normaları müəyyənləşdirilmişdi. Tədris normaları «ƏMO» və «ƏMH» kompleksi normalarına uyğun tərtib edilmiş, normalar siniflər üzrə, oğlan və qızlar üçün ayrıca verilmişdi. Təəssüf ki, onların yerinə yetirilməsi üçün vahid prinsip göstərilmirdi. I–IV siniflərdə fiziki hərəkətlər və mütəhərrik oyunlara az yer verilməsi də proqramın qüsurlarından idi. Proqramda gigiyena ilə yanaşı, təhsil vəzifələri də qarşıya qoyulmuşdu. Həmin proqrama ilk dəfə nəzəri məlumatlar daxil edilməklə, fiziki tərbiyənin mühüm vəzifələrindən birinə çevrildi, lakin məlumatların hərəkətin hansı növləri üzrə veriləcəyi, onun vəzifələri, məzmunu, mənimsənilməsi metodları konkretləşdirilməmişdi.

1935-ci ildə tərtib edilən bədən tərbiyəsi proqramında fiziki hərəkət bölmə materialları ilə bərabər, hər sinif üçün oyun və «ƏMHO» kompleksi nişanı normaları da verilmişdi.

1936-cı ildə bu proqrama azad hərəkətlər və əleyhqazdan istifadə qaydaları əlavə olundu. Mütəhərrik oyunlar ibtidai siniflərdə əsas yer tutsa da, bu oyunlar haqqında metodik göstərişlər, idman alətlərində hərəkətlərin yerinə yetirilməsi qaydaları haqqında məlumat verilməmişdi. Həmin proqrama fiziki tərbiyə üzrə nəzəri məlumatlar da daxil edilmişdi, lakin məlumatların siniflər üzrə bölgüsü aparılmamış, mövzuların seçilməsinə və keçirilməsinə ayrılan vaxtlarda nöqsanlara yol verilmişdi, məsələn, IV sinifdə nəzəri məlumatlara hər rübdə 2 dəfə 5 dəqiqəlik vaxt ayrılmışdı ki, bu da il ərzində cəmi 40 dəqiqə edirdi. Məlumatların nə vaxt və necə çatdırılacağı üzrə izahat verilməmişdi.

1937-ci ildə bədən tərbiyəsi proqramlarına yenidən baxıldı. 1935-ci ilin tədris normaları dəyişmədən saxlanılmış, nəzəri məlumatlar siniflər üzrə bölünməmiş, onun ancaq ikinci və üçüncü rübdə, dərslərin birində verilməsi məsləhət görülmüşdü.

IV sinifdə əlavə material kimi yalnız yerindən hündürlüyə tullanma verilmişdi. Dartınma vərdişi yaradan təmrinlərə az vaxt ayrılmış, mütəhərrik oyunlar systemsiz verilmişdi.

Orta məktəb proqramında gimnastikanın əsas rolu göstərilmiş, lakin metodik hissədə dəyişiklik edilməmiş, ardıcılıq prinsipinə əməl olunmamışdı.

Nəzəri hissəyə bir saat vaxt ayrılmışdı ki, bunu müəllim istədiyi vaxt tədris edə bilərdi. Akrobatika hərəkətləri, turnikdə və halqalarda hərəkətlər yaş səviyyəsinə uyğun tərtib edilməmiş, onları yerinə yetirməyin mümkünlüyü nəzərə alınmamışdı.

1938–1939-cu illərdə çapdan çıxmış ibtidai məktəblərin bədən tərbiyəsi proqramları bir-birinin eyni olub, əvvəlki proqramları təkrarlayır və onlarda heç bir yenilik nəzərə çarpmır.

Tədris planlarında müsbət irəliləyiş yalnız Böyük Vətən Müharibəsi (1941–1945) illərində oldu. Həmin dövrdə bədən tərbiyəsinə verilən saatlar artırıldı: VIII–IX siniflərdə həftədə 4 saat, X sinifdə isə 5 saat oldu. Məktəblilərin vətənpərvərlik hissini yüksəltmək və fiziki

hazırlığını artırmaq zəruriyyətindən tədris planı 4 dəfə dəyişdirildi. III-IV, V-VII siniflərdə bədən tərbiyəsi dərsləri müvafiq şəkildə həftədə 2–3 saata, VIII-IX siniflərdə isə 5 saata çatdırıldı. 1941–1942-ci tədris ilində qalan siniflərdə tədris yükü 1 saat olmuşdur. (cədvəl 1)

Azərbaycan SSR ümumtəhsil məktəblərində tədris planları üzrə bədən tərbiyəsindən həftəlik dərslərin sayı (1941–1945-ci illər) cədvəl 1

Tədris illəri				
Siniflər	1941/42	1942/43	1943/44	1944/45
I	1	1	1	1
II	1	1	1	1
III	1	2	2	2
IV	1	2	2	2
V	1	3	3	3
VI	1	3	3	3
VII	1	3	3	3
VIII	1	4	4	4
IX	1	4	4	4
X	1	5	5	5

Proqramda hərbi vətənpərvərliyə, hərbi idman oyunlarına diqqət artırıldı. Bu proqram əsgəri mükəlləfiyyət haqqındakı qanuna əsasən V–VII siniflərdə ibtidai hərbi hazırlıq, VIII–X siniflərdə isə çağırışa qədər hazırlıq təlimi keçilməsinə uyğun olaraq tərtib edilmişdi. Proqram şagirdləri «ƏMHO», «ƏMH» normalarını ödəməyə hazırlayan materiallar üzərində qurulmuşdu. Məzmun gimnastika, yüngül atletika, mütəhərrik və idman oyunlarını əhatə edirdi.

1941–1942-ci il proqramlarında bədən tərbiyəsindən vəzifəsi xeyli dəqiqləşdirilmiş, təhsil və tərbiyəvi işlərə xidmət etməyə yönəldilmişdir. Həmin proqramda III-IV sinif üçün nəzəri məlumatlar ayrıca verilmiş, III sinifdən başlayaraq qısa söhbətlərlə (5-7 dəqiqə) şagirdlərə minimum məlumatlar verilməsi tövsiyə olunmuşdu.

III sinifdə səhhəti möhkəmlətmək və özünü gələcək əməyə və müdafiə fəaliyyətinə hazırlamaq üçün necə məşğul olmaq üzrə qısa nəzəri məlumatlar verilmirdi. IV sinifdə yalnız əmək fəaliyyətinə hazırlıqla əlaqədar məlumatlar öyrədilirdi. Proqramda III–V siniflər üçün sağlamlıq vasitələri və əməyə, müdafiəyə hazırlığa dair məlumatlar sadalanır, məzmunu və öyrədilmə yolları isə göstərilirdi.

SSRİ Xalq Komissarlığının qərarı və SSRİ Müdafiə Komissarlığının 24 oktyabr 1942-ci il tarixli təsdiqi ilə 1942/43-cü tədris ilindən başlayaraq bütün ibtidai siniflərdə hərbi-fiziki hazırlıq keçilməyə başlandı. Bu qərar Az.SSR XMK-nın 1946-cı ildə qəbul etdiyi «Məktəblərin I-IV sinif şagirdlərinin fiziki hazırlığı üçün proqramlar»ın tərtibi üçün əsas oldu. Həmin proqramlarda uşaqlara ilk hərbi biliklərin mənimsədilməsi də əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdu. Bu proqram hərbi-fiziki hazırlıq məqsədi güdsə də, öz əhəmiyyətini itirmədi və respublika məktəblərində uzun müddət müvəffəqiyyətlə tətbiq edildi. Bu illərdə fiziki tərbiyənin məlum təşkilat formaları ilə bərabər, hərbi-idman, hərbi-şəxsiyyətli yürüşlər, gəzintilər, hərbi-kütləvi idman yarışları (kütləvi gimnastika, yüngül atletika və s.), atıcılıq və hərbi müdafiə dərsləri də keçirilirdi. Mühərribədən sonrakı illərdə məktəblilərin fiziki tərbiyəsini daha da inkişaf etdirmək məqsədilə yeni bədən tərbiyəsi proqramları qəbul olundu.

1954-cü ilin proqramında isə bəzi müsbət dəyişikliklər edilmişdi: oğlan və qızlar üçün proqramlar ayrıca verilmiş, hər bir idman növü üzrə dərslər saatı nəzərdə tutulmuş, mütəhərrik oyunlar üçün xüsusi saatlar müəyyən edilmişdi.

1955-ci ilin proqramları sonrakı illərdə təkrarən nəşr olunmuş (1956–1959-cu illər), orada məlumatlar yalnız bəzi şəxsi və ictimai gigiyena qaydaları ilə məhdudlaşdırılmışdı.

Məktəb haqqında qanun (1958) fiziki tərbiyənin məzmununda ciddi dəyişikliklər aparmağı tələb edirdi. Buna görə də yeni bədən tərbiyəsi proqramları qəbul olundu. Proqram 2 hissədən (I hissə – məktəblər üçün gimnastika, yüngül atletika, nəzəri məlumatlar, mütəhərrik və idman

hazırlığını artırmaq zəruriyyətindən tədris planı 4 dəfə dəyişdirildi. III-IV, V-VII siniflərdə bədən tərbiyəsi dərsləri müvafiq şəkildə həftədə 2–3 saata, VIII-IX siniflərdə isə 5 saata çatdırıldı. 1941–1942-ci tədris ilində qalan siniflərdə tədris yükü 1 saat olmuşdur. (cədvəl 1)

Azərbaycan SSR ümumtəhsil məktəblərində tədris planları üzrə bədən tərbiyəsindən həftəlik dərslər saatlarının sayı (1941-1945-ci illər) cədvəl 1

Tədris illəri				
Siniflər	1941/42	1942/43	1943/44	1944/45
I	1	1	1	1
II	1	1	1	1
III	1	2	2	2
IV	1	2	2	2
V	1	3	3	3
VI	1	3	3	3
VII	1	3	3	3
VIII	1	4	4	4
IX	1	4	4	4
X	1	5	5	5

Proqramda hərbi vətənpərvərliyə, hərbi idman oyunlarına diqqət artırıldı. Bu proqram əsgəri mükəlləfiyyət haqqındakı qanuna əsasən V–VII siniflərdə ibtidai hərbi hazırlıq, VIII-X siniflərdə isə çağırışa qədər hazırlıq təlimi keçilməsinə uyğun olaraq tərtib edilmişdi. Proqram şagirdləri «ƏMHO», «ƏMH» normalarını ödəməyə hazırlayan materiallar üzərində qurulmuşdu. Məzmun gimnastika, yüngül atletika, mütəhərrik və idman oyunlarını əhatə edirdi.

1941–1942-ci il proqramlarında bədən tərbiyəsinin vəzifəsi xeyli dəqiqləşdirilmiş, təhsil və tərbiyəvi işlərə xidmət etməyə yönəldilmişdir. Həmin proqramda III-IV sinif üçün nəzəri məlumatlar ayrıca verilmiş, III sinifdən başlayaraq qısa söhbətlərlə (5-7 dəqiqə) şagirdlərə minimum məlumatlar verilməsi tövsiyə olunmuşdu.

III sinifdə səhhəti möhkəmlətmək və özünü gələcək əməyə və müdafiə fəaliyyətinə hazırlamaq üçün necə məşğul olmaq üzrə qısa nəzəri məlumatlar verilirdi. IV sinifdə yalnız əmək fəaliyyətinə hazırlıqla əlaqədar məlumatlar öyrədilirdi. Proqramda III–V siniflər üçün sağlamlıq vasitələri və əməyə, müdafiəyə hazırlığa dair məlumatlar sadalanır, məzmunu və öyrədilmə yolları isə göstərilirdi.

SSRİ Xalq Komissarlığının qərarı və SSRİ Müdafiə Komissarlığının 24 oktyabr 1942-ci il tarixli təsdiqi ilə 1942/43-cü tədris ilindən başlayaraq bütün ibtidai siniflərdə hərbi-fiziki hazırlıq keçilməyə başlandı. Bu qərar Az.SSR XMK-nın 1946-cı ildə qəbul etdiyi «Məktəblərin I-IV sinif şagirdlərinin fiziki hazırlığı üçün proqramlar»ın tərtibi üçün əsas oldu. Həmin proqramlarda uşaqlara ilk hərbi biliklərin mənimsədilməsi də əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdu. Bu proqram hərbi-fiziki hazırlıq məqsədi güdsə də, öz əhəmiyyətini itirmədi və respublika məktəblərində uzun müddət müvəffəqiyyətlə tətbiq edildi. Bu illərdə fiziki tərbiyənin məlum təşkilat formaları ilə bərabər, hərbi-idman, hərbişəkilənmiş yürüşlər, gəzintilər, hərbi-kütləvi idman yarışları (kütləvi gimnastika, yüngül atletika və s.), atıcılıq və hərbi müdafiə dərsləri də keçirilirdi. Müharibədən sonrakı illərdə məktəblilərin fiziki tərbiyəsini daha da inkişaf etdirmək məqsədilə yeni bədən tərbiyəsi proqramları qəbul olundu.

1954-cü ilin proqramında isə bəzi müsbət dəyişikliklər edilmişdi: oğlan və qızlar üçün proqramlar ayrıca verilmiş, hər bir idman növü üzrə dərslər saatı nəzərdə tutulmuş, mütəhərrik oyunlar üçün xüsusi saatlar müəyyən edilmişdi.

1955-ci ilin proqramları sonrakı illərdə təkrarən nəşr olunmuş (1956–1959-cu illər), orada məlumatlar yalnız bəzi şəxsi və ictimai gigiyena qaydaları ilə məhdudlaşdırılmışdı.

Məktəb haqqında qanun (1958) fiziki tərbiyənin məzmununda ciddi dəyişikliklər aparmağı tələb edirdi. Buna görə də yeni bədən tərbiyəsi proqramları qəbul olundu. Proqram 2 hissədən (I hissə – məktəblər üçün gimnastika, yüngül atletika, nəzəri məlumatlar, mütəhərrik və idman

2. Mülki müdafiə tədris materiallarının öyrədilməsinə dair “İzahat vərəqi” yazılmışdır.
3. İbtidai siniflər üçün metodik tövsiyələr yenidən işlənmişdir.
4. Nəzəri və təcrübi tədris materiallarına əlavələr və dəyişikliklər edilmişdir.
5. İcrası çətin olan bəzi hərəkətlər ixtisar olunmuş, bəziləri isə sadələşdirilmişdir.
6. Əcnəbi rəqslərin və oyunların bir hissəsi proqramdan çıxarılmışdır.
7. “Uzundərə”, “Tovuz gəzişi”, “Nuxa rəqsi” “Azərbaycan”, “Tərəkəmə” və s. milli oyun havaları, rəqs elementləri proqrama daxil edilmişdir.

8. “Bənövşə”, “Cağırış”, “Durma, qaç”, “Bülbüllər qəfəsdə”, “Mən çobanam” və s. xalq mütəhərrik oyunları proqrama əlavə olunmuşdur.

Bütün bunlara baxmayaraq, 1985-ci ildə yeni bədən tərbiyəsi proqramları əvvəlki proqramların müsbət cəhətlərindən istifadə olunmadan, məktəbdə eksperimentdən keçirilmədən, məzmununda milli və təbii xüsusiyyətlər nəzərə alınmadan texniki və tərcümə qüsurları ilə nəşr edilmişdir. Proqramların idman bazası, yeni şərait və müəllimlərin peşəyönümü hazırlığı nəzərə alınmadan tərtibi, şagirdlərin fiziki hazırlığına uyğun olmaması və formal xarakter daşması onun tədrisinin çətinləşməsinə səbəb olmuşdur. “Mütəhərrik oyunlar”, “Ritmik gimnastika”, “Hərəkət keyfiyyətləri” və s. bölmələrin verilməsi, lakin bura daxil olunan oyun və hərəkətlərin adlarının göstərilməməsi, bölmələrdə saatların miqdarının mövzular üzrə düzgün bölünməməsi də bu proqramların çatışmayan cəhətlərindəndir.

Müstəqillik dövründə bədən tərbiyəsi tədris planları və proqramları

Müstəqillik əldə edildikdən sonra ibtidai siniflər üçün hazırlanmış ilk proqramlar (1992–1996) əvvəlkilərə uyğunlaşdırılaraq bir növ tövsiyə xarakteri daşımış, 2001-ci ildə nəşr edilmiş proqram isə 2 hissədən ibarət olmuşdur. I hissədə proqramda tədris işlərinin təşkili və keçirilməsinə aid izahat vərəqi, II hissədə tədris idman işlərinin məzmunu verilir. İzahat vərəqində fiziki tərbiyənin mahiyyəti və məşğələlərin qarşısında qoyulmuş məqsədlər, onun təliminə aid metodik tövsiyə və istiqamətlər öz əksini tapır.

Tədris saatlarının proqramın bölmələri üzrə bölgüsü cədvəl № 2

proqramın bölmələri	S İ N İ F L Ə R					Cəmi
	I	II	III	IV		
nəzəri biliklər	4	4	4	4		16
gimnastika	18	20	20	18		76
yüngül atletika	16	16	16	18		66
mütəhərrik oyunlar	18	20	20	10		68
idman oyunları: voleybol, basketbol, həndbol, futbol	-	-	-	10		10
kross hazırlığı və marş yürüşü	8	8	8	8		32
C Ə M İ:	64	68	68	68		268

Şagirdlərə fiziki hərəkətlər üzrə bacarıq və vərdişlərin aşılınması, qamətin düzgün inkişaf etdirilməsi, şagird müvəffəqiyyətinin qiymətləndirilməsi, şagirdlərin tibbi müayinəsinə nəzarət ibtidai siniflərdə başlıca vəzifələrdən sayılsa da, həmin proqramda öz əksini tapmamışdır.

Proqramın tədris materialları uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun olmaqla, sadəcədən mürəkkəbə doğru prinsipinə əsasən tərtib olunmuşdur. Tədris planında fiziki tərbiyə dərslərinə həftədə 2 saat vaxt ayrılır. Tədris ili müddətində I sinifdə cəmi 64 saat, II–IV siniflərdə isə 68 saat dərs keçirilir (cədvəl 2).

Tədris materialı hər bir sinif üçün ayrılıqda verilməklə əsas və hazırlıq qrupunun şagirdləri üçün məcburidir. Dərs zamanı oyunların seçilməsi sinif müəllimlərinə həvalə edilir.

Fiziki tərbiyə proqramında tədris materialının bəzi hissələrinin tədrisən mürəkkəbləşdirilməklə ildən-ilə təkrar olunması, konsentrik verilməsi müsbət qiymətləndirilir. Bu, öyrədilən materialın möhkəm mənimsənilməsinə, hərəkət texnikasının dəqiq yerinə yetirilməsinə, təlim prosesində qazanılmış bacarıq və vərdişlərin təkmilləşməsinə səbəb olur.

Proqramda hər bir sinfin şagirdləri üçün 5 və 9 bal sistemi üzrə tədris normativləri müəyyən edilmişdir. Normativlər qızlar və oğlanlar üçün ayrılıqda nəzərdə tutulmuşdur.

Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi onların yoxlama sınaq hərəkətləri üzrə tədris normativlərini ödəmələri ilə yanaşı, hərəkətləri düzgün icra etmələri və fiziki tərbiyə üzrə müvafiq bilikləri mənimsəmələrinə əsaslanır.

Təhsil konsepsiyasına uyğun I–IV siniflər üçün hazırlanmış mövcud fiziki təhsil proqramında (kurikulumda) ümumi təlim nəticələri, məzmun standartları, məzmun xətləri, təhsil strategiyası, qiymətləndirmə və planlaşdırma arasında inteqrasiya yaradılmış, həm də fənnin öyrədilməsi və məzmunun mühüm pedaqoji meyarlarından biri kimi formalaşdırılmışdır. Proqramda nəticələr üzrə kodların verilməsinin təlimin məzmunu ilə bağlılığının koordinasiyası təmin edilmiş, beləliklə, yeni təhsil proqramı bütöv konseptual sənəd kimi qəbul olunmuşdur. Bu proqramda perspektivdə nəzərə alınmasına ehtiyac duyulan bəzi əlavələr, dəyişikliklər və düzəlişlər də etmək olar. Onları şərti olaraq dörd qrupa bölmək olar:

- fiziki tərbiyənin məzmunu;
- müəllim fəaliyyətinin tədris materiallarının mənimsədilməsinə yönəldilməsi;
- proqram vəzifələrinin həyata keçirilməsi;
- təhsil reallıqları və bacarıqları ilə əlaqə.

I. Proqramın məzmununda 3 istiqamətdə yeniləşdirmə aparmaq mümkündür:

- milli fiziki tərbiyə dəyərlərinə daha çox üstünlük vermək;
- məktəb təcrübəsi əsasında sadələşdirmə aparmaq, ixtisar və əlavələr etmək;
- milli nəzəri-mədəni və tarixilik baxımından mövzuların əhatəliliyini təmin etmək.

II. Müəllimin fəaliyyətini tədris materialının öyrədilməsinə yönəltmək məqsədilə:

- metodiki tövsiyələrin genişliyini və hərtərəfliliyini təmin etmək;
- nəzəri və praktik bölmələrin hər biri üzrə tövsiyələr vermək;
- təlim texnologiyalarının seçilməsi və tətbiqi üzrə izahlı şərtlər vermək.

III. Proqram vəzifələrin həyata keçirilməsində təhsil reallıqlarının nəzərə alınması:

- təhsil-idman kompleksi bazası və onun təchizat sisteminin imkanları;
- məktəbin şagird kontingentinin sayına uyğun təhsil reallığının təminatı vəziyyəti (bütün şagirdlərin məşğul olması imkanı);
- şagirdlərin fiziki inkişaf və hazırlıq göstəriciləri.

Bundan əlavə, aşağıda göstərilənlərin də gələcək proqramlarda nəzərə alınması onun konseptual sənəd kimi mükəmməl olmasında mühüm rol oynayardı:

- fiziki tərbiyə üzrə dövlət sənədləri haqqında müəllimlərin məlumatlandırılması;
- milli oyunlardan istifadə;
- dərslərin açıq havada və müxtəlif iqlim şəraitində keçirilməsi;
- fiziki-fizioloji yükün tətbiqi və təhlükəsizlik qaydalarına aid məşğələnin təşkili və bu zaman fiziki tərbiyə vasitələrindən istifadə üzrə maarifləndirici tövsiyələrin verilməsi.

ədəbiyyat

1. Ümumtəhsil məktəblərinin I–IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: «Təhsil», 2008.
2. Quliyev B.S., Məmmədov H.N. Bədən tərbiyəsi proqramları 60 ildə. Bakı, "Məktəbdə bədən tərbiyəsi" məcmuəsi, 1979, № 2.
3. İbtidai sinif müəllimlərinin stolüstü kitabı (Buraxılışa məsul prof. Kərimov Y.Ş.), Bakı, 2001.
4. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri (A. Əhmədov, Ə. Abbasov). Bakı, "Kövsər", 2008.
5. Quliyev B.S. Fiziki tərbiyənin nəzəri-metodik və praktik əsasları. Bakı, ADPU, 2010.

Из истории развития физического воспитания в школе

резюме

В статье анализируются учебные планы, программы по физической культуре начиная со второй половины XIX века. Отмечается, что имеющиеся учебные планы и программы требуют усовершенствования.

From the history of physical education in school

summary

The article analyzes the curricula, programs of physical culture since the second half of the XIX century. Existing curricula and programs need to be improved.

ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA AZƏRBAYCAN DİLİ FƏNNİNİN ROLU

Reyhan Qarayeva,
Binəqədi rayonu, 246 nömrəli
məktəbin müəllimi

E-mail : reyhan qarayeva @yahoo.kom.

Məqalədə şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında Azərbaycan dili fənninin imkanlarından bəhs olunur, fənlərarası integrasiyadan istifadə yolları açıqlanır.

açar sözlər: interaktiv təlim, əməkdaşlıq, kiçik qruplarla, cütlərlə və fərdlərlə iş
ключевые слова: интерактивное обучение, сотрудничество, работа в малых группах, парах и индивидуальная работа
key words: interactive training, rpartnership, work in, small groups, with pairs and individual work

Təhsil sistemində aparılan islahatların məqsədi kiçikyaşlı şagirdlərin hərtərəfli bilik və bacarığa malik vətəndaş kimi formalaşdırılmasıdır. Bununla əlaqədar bizim üzərimizə böyük məsuliyyət düşür. Müəllim daim axtarışda olmalıdır. Əvvəlki illərdən fərqli olaraq bu günün şagirdləri daha geniş dünyagörüşünə malik olmalıdırlar.

Mən kurikulumun tətbiqi ilə bağlı keçirilən trening və seminarlarda dərslərlə iştirak etmişəm. Dərslərimi müasir dərsin tələblərinə uyğun olaraq maraqlı qurmağa, kiçikyaşlı şagirdlərə öyrənməyi öyrətməyə, onlarda bacarıqlar formalaşdırmağa çalışıram. Dərslərimin tərbiyəedici olmasına xüsusi diqqət yetirirəm. Bu işdə Azərbaycan dili fənninin rolu xüsusilə böyükdür.

Dərslərdə tez-tez «nə üçün?», «nəyə görə?», «necə»? suallarından istifadə edərək əqli hücumun təşkili daha maraqlıdır.

«Günəş və külək» hekayəsinin tədrisi prosesində sinfə belə bir sualla müraciət edirəm: «Uşaqlar, günəş olmasaydı, hansı hadisə baş verərdi»? Uşaqlar bu suala müxtəlif cavablar verirlər. Bəzi cavablar daha məntiqli olur: «Günəş olmasaydı, həyat olmazdı».

«Vətən» mövzunu keçərkən *Azərbaycan* sözünü yazı taxtasına yazıram. Şagirdlər bir-iki dəqiqə ərzində bu sözlə əlaqədar cümlələr tərtib edir, sonra mətn qururlar.

Şəkil üzrə inşa yazarkən mətni zəncirvari qurmağa çalışırıq: bir şagird hekayənin birinci cümləsini deyir, digər şagirdlər işə əlavələr edərək hekayə qurmağa çalışırlar. İstedadlı uşaqlar daha yaxşı iştirak edir, zəif şagirdlərin də fəallığı xeyli yüksəlir.

II sinifdə riyaziyyat dərində məsələ həlli zamanı integrasiyadan istifadə edirəm. Məsələ: «Elşad 9 balıq, Kamil isə ondan 3 balıq az tutdu. Onlar birlikdə neçə balıq tutdular?». Məsələni həll etdikdən sonra şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqları verirəm:

1. Balıq harada yaşayır?
2. Göllə çayın fərqi nədir?
3. Azərbaycanın hansı iri çay və göllərini tanıyırsınız?
4. Balıqdan nə hazırlanır?
5. *Balıq* sözündə neçə hərf var?
6. Sözün yazılışı ilə deyilişi arasında fərqi göstərin.
7. Sözdə neçə sait və neçə samit var?
8. Saitlər hansılardır?
9. *Balıq* sözündə neçə heca var?
10. *Balıq* sözünü cümlədə işlədin.
11. Balıq haqqında tapmaca söyləyin.
12. Balıqlar nədən zəhərlənə bilər?
13. Hansı balıqların ovu qadağandır? Nə üçün?
14. Balıq şəkli çəkin.

Mən bu sualların köməyi ilə fənlər arasında əlaqə yaradıram. Şagirdlər belə dərsləri çox sevir. Bu dərslərdə heç bir şagird diqqətdən kənar qalmır, hamı qiymətləndirilir.

Kiçikyaşlı şagirdin öyrənməsi üçün tapşırıqlar rəngarəng olmalı, dərslər yorucu olmamalıdır. Uşağın məktəbə gəldiyi ilk gündən onu çalışmağa alışdırmaq lazımdır ki, o, nəinki çalışmağı sevsin, hətta onsuz həyatını təsəvvür etməsin. Uşağa elə vərdişlər aşılamaq lazımdır ki, öz gücü və inadkarlığı ilə, müstəqil düşünsün, axtarışda olsun, problemi özü tapıb, həll etsin, bilikləri mənimsəsin, kamil bir insan kimi yetişsin.

Fəal dərslər ən mühüm mərhələlərdən biri motivasiyadır. Bu mərhələdə müəllim problem-situasiya yaratmağı bacarmalıdır. Motivasiyanın düzgün planlaşdırılması dərslər maraqlı, rəngarəng keçməsinə təmin edir.

Dərsdə qruplarla işləməyin xüsusi əhəmiyyəti var. Qruplarda müxtəlif qabiliyyətli uşaqlar birləşirlər. Bəzən qaradınmaz, dərslər danışmaqdan çəkinən şagird qrupda öz fikrini sərbəst söyləyir. Qrupları təşkil edərkən zəif, güclü, yaxşı və pis qrupların yaranmasına imkan vermək olmaz. Müəllim tez-tez qrupların tərkibini dəyişməlidir.

Müəllim hər dərsdə şagirdləri qruplara böldükdə dərslər daha maraqlı olur. İnformasiyanın müzakirəsi zamanı şagirdlərin qarşısında maraqlı, düşündürücü suallar qoyulanda təfəkkürün fəallaşması prosesi baş verir. Verilən suallara şagirdlərin cavab axtarmaları təfəkkürün inkişafına səbəb olur, onlar öz fikirlərini sərbəst söyləməkdən çəkinmirlər.

Nəticə və ümumiləşdirmə zamanı şagirdlərin diqqəti tədqiqat sualına yönəldilir, söylənən fikirlər əsasında onların cavabları ümumiləşdirilir və nəticə çıxarılır. Nəticə dərslər məqsədləri ilə müqayisə edilir.

Qiymətləndirmə dərslər mühüm tərkib hissəsi olub, bütün dərslər prosesi ərzində aparılmalıdır. Qiymətləndirmə prosesində şagirdlərin inkişaf səviyyələrindən asılı olaraq, müxtəlif metodlardan istifadə edilir. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi məqsədəuyğunluq, qarşılıqlı dəyərləndirmə, inkişafyönümlülük, şəffaflıq və qarşılıqlı əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanır. Qiymətləndirmə meyarları dərslər məqsədlərinə uyğun müəyyən edilir.

Kurikulum islahatı öz üstünlüklərini göstərir. Gələcəkdə bu sahədə görülən işlərin daha da uğurlu olması üçün müəllim daim peşəkarlığını artırmalı, maariflənməli və ətrafdakıların da maariflənməsinə kömək etməlidir.

Qruplarla iş zamanı fəal şagirdlər tapşırıqları tez yerinə yetirir, zəif şagirdlər isə kölgədə qalırlar. Bu çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün müxtəlif yollardan istifadə olunur. Zəif şagirdlər üçün mövzuya uyğun suallar, əlavə materiallar tərtib etmək, şagirdlərin mövzunu mənimsəmələrinə nail olmaq lazımdır.

Cütlərlə iş formasından istifadə edərkən zəif şagirdləri eyni cütlərdə birləşdimək və onlara potensial imkanlarına görə tapşırıqlar vermək daha məqsədəuyğundur.

Azərbaycan dilindən təkə mətni köçürmək, buraxılmış hərfləri yazmağı yox, həm də yaradıcı düşünməyi tələb edən tapşırıqlara üstünlük vermək lazımdır.

Zəif oxuyanları rəğbətləndirdikdə onların təlimə həvəsləri artır, fəal iştirakçılara çevrilirlər. Zəif şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri nə qədər əsaslı öyrənilsə, münasib təlim-tərbiyə metodlarının seçilməsi, onlara fərdi yanaşmaq bir o qədər asan olar.

Tədris prosesində fəal təlim metodları və iş formalarının tətbiqi şagirdlərin qabiliyyətlərinin, istedadlarının fərqli cəhətlərinin aşkara çıxarılmasına geniş imkanlar açır. İş formaları təlimin məqsədinə uyğun seçilməli və bu sistem məqsədyönlü olmalıdır. Problemin həlli baxımından qruplarla, cütlərlə və fərdi iş formaları daha səmərəlidir.

Fəal təlim prosesində qruplarla, cütlərlə iş formalarından, beyin həmləsi, işgüzar səs-küy, BİBÖ və s. metod və priyomlardan istifadə şagirdlərin müstəqil, yaradıcı fikir söyləmək imkanlarını artırır, təfəkkürlərini daha da inkişaf etdirir.

ədəbiyyat

1. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: «Təhsil», 2008.
2. Kərimov Y.Ş.. Təlim metodları. Bakı: «RS Poliqraf» MMC. 2008.
3. Veysova Z. Interaktiv təlim. (Müəllimlər üçün vəsait). Bakı, 2007.

Роль предмета Азербайджанского языка в формировании личности резюме

В статье отражены возможности формирования у учащихся логического, критического мышления, навыков решения проблем и принятия решения и т.д. с помощью интерактивных форм работы. Работа в малых группах является одной из основных форм работы в условиях активного обучения.

The role of the native language in the formation of primary school summary

In article it reflected possibilities of formation in students alogical, critical and creative thitking, skills of problem solving and making decision with interactive form sof edication. Works in smaill groups i sone of the main forms of work in active learning.

HACI KƏRİM SANILININ ANA DİLİ DƏRSLİKLƏRİ HAQQINDA

Sabirə Bayramova,
Gəncə Dövlət Universitetinin dissertanti
e.mail. sabire.04@mail.ru

Məqalədə görkəmli Azərbaycan maarifçisi H.K.Sanılının pedaqoji fəaliyyətindən danışılır, onun ana dili dərsləkləri tədqiq olunur.

açar sözlər: məktəb, ibtidai məktəb, dərslək, mətn, müəllim, şagird, bilik, tərbiyə
ключевые слова: школа, начальная школа, учебник, текст, учитель, ученик, знания, воспитание
key words: school, teacher, student, knowledge, education

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanda ibtidai təhsilin inkişafında xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Dövrün tanınmış ziyalıları yeni tipli məktəblərin açılmasını, ibtidai təlimin yeni metodlarla qurulmasını, yeni dərsləklərin, uşaq ədəbiyyatının yaradılmasını ön plana çəkirdilər. Bu istiqamətdə xeyli iş görənlərdən biri də Hacı Kərim Sanılıdır.

Hacı Kərim Sanılı 1878-ci ildə Qazax rayonunun Çaylı kəndində anadan olmuşdur. Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirən H.K.Sanılı maarif sahəsində çalışmış, rus dilindən dərs demiş, latın qrafikası ilə ilk əlifba dərsləyi tərtib etmişdir. O, görkəmli şair kimi də tanınmış, ibtidai sinflər üçün dərsləklərin yaradılmasında fəal iştirak etmiş, bir neçə dərslək və uşaqlar üçün iki kitab çap etdirmişdir.

Hacı Kərim Sanılı 1927-ci ildə "Türk əlifbası" adlı dərslək nəşr etdirir. Bu dərslək "Azərnəşr" tərəfindən "Zəhmət məktəbləri üçün tədris və pedaqoji kitablar" seriyasından buraxılmışdı. "Üsuli-sövti" ilə tərtib edilmiş bu kitabda müəllif savad təliminə dörd hərfləli sözlərlə başlayır. "Kitabımız üsuli-sövti ilə tərtib edilmişdir, keçmişdəki əlifbalar ilə bunun quruluşundakı fərq çox azdır. O əlifbalar ikihərfləli sözlər ilə başlamışlar, bu isə dördhərfləli sözlər ilə başlanır." Daha sonra H.K.Sanılı yazı dərsləri ilə əlaqədar müəllimlərə bəzi məsləhətlər verir: "Yazı dərsləri müstəqil olmalıdır. Şəkil haqqında olunan söhbət aydın cümlələrlə və qısa olmalıdır... Uşaqlar fikirləşməyə alışdırılmalıdır..."

Axır söz budur ki, müəllimlər uşaqlara şirin dil ilə və düzgün danışmağı öyrətsinlər. Doğrudürüst danışan uşağın yazısının da yaxşı olacağına şübhə olmaz."

Dərsləkdə verilmiş materiallar şagirdlərə məktəbə, təhsilə məhəbbət hissi, dostluq, yoldaşlıq, vətənpərvərlik, qayğıkeşlik, səmimilik, əməksevərlik kimi müsbət keyfiyyətlər aşılayır. Dərsləkdə təlimin əyanilik, sistemlilik, asandan çətinə, həyatla əlaqələndirmə prinsiplərindən istifadə olunmuşdur. Dərslək 92 səhifədən ibarətdir.

Dərslək **A** və **B** hərflərinin öyrədilməsi ilə başlayır. Bu hərflərin öyrənilməsi şəkillərlə müşayiət olunur və şəklə uyğun hecalar, sözlər verilir. Həmin səhifədə hərflərin kalliqrafiyaya uyğun, düzgün əl yazısı da göstərilir. Sonrakı səhifələrdə də hərflərin (**Nn, Pp, Əə, Ff, İi** və s.) yazılışı həm

çap, həm də əl yazısı formasında göstərilir. Tədrisən söz və cümlələrin sayı artır, məsələn, 27-ci səhifədə *ö* hərfi və hərfin işləndiyi *öd, göz, öküz, kömür, dörd, ömür, döz, söz, göl* sözləri, aşağıda isə cümlələr verilir: *Öd acıdır. Göz görür. Göndən çəkmə tikirlər. Öküz kotan çəkir. Dəmirçi kömür aldı. Dörd ölç, bir biç. Ördək suda üzür. Yüz il uzun ömürdür. Döşünü stola söykəmə.* Hərflərin öyrədilməsi yenə şəkillərlə bir yerdə verilir. Kitabın 37-ci səhifəsində əlifba sırası verilmiş, hərflərin çap və əl ilə yazı qaydaları göstərilmişdir. 38–39-cu səhifələrdə həm ərəb, həm də rum rəqəmləri, durğu işarələri, riyazi işarələr şagirdlərin diqqətinə çatdırılır.

Dərslərdə ilk mətn “Məktəbdə” adlanır. Məktəb elm, təhsil ocağı kimi təsvir olunur. 41-ci səhifədə “Siçan-pişik oyunu” adlı mətn və tapmaca var: “Yeriyir, yerində qalır, bir parçası sazda çalır”. Uşaqlar təlim prosesində həm düşünür, həm də əylənirlər. “Bayramın külfəti”, “Pəri ilə Sona birinci dəfə inək sağırlar”, “Günümüz” adlı mətnlərdə şagirdlərdə əməksevərlik, işgüzarlıq, birlik tərbiyə olunur.

H.K.Sanlı, dərslərin əvvəlində qeyd etdiyi kimi, təlim prosesində şagirdlərə düşündürücü suallar verməyi əhəmiyyətli hesab edirdi. O, bu məqsədlə kitabda mətnlərlə yanaşı, tapşırıqlardan da məharətlə istifadə edir. “Türk əlifbası”nın 44-cü səhifəsində bayraq, oraq, diş, ev, qurbağa, kitab, it, ilan, skripka, göbələk şəkilləri verilib. Şagirdlər bunların adlarını deməli və aşağıdakı suallara cavab verməlidirlər:

–Bu şəkillərdə nə görürsünüz?

–Gördüklərinizin neçəsi heyvandır?

–Bu heyvanlardan hansı zərərli, hansı xeyirlidir?

–Şəkildəki şeylər nəyə lazım olur?

Şagirdlər gördüklərini təsvir edir, fərqləndirir, hesablama aparırlar. Bunların ardınca dərslərdə “Hesab dərsi”, “Ata və uşaqları”, “Qayçı”, “Maşa”, “Şəhərə”, “Pəri ilə Sona birinci dəfə inək sağırlar”, “Ağacdələ”, “Boran”, “Zavod”, “Ağıl yaşda deyil, başdadır.” və s. mətnlər verilib.

“Türk əlifbası” dərslərinin 82-ci səhifəsində “Su quyusu” adlı mətn tərbiyəvi imkanları ilə seçilir. Balaca Gözəl tez- tez həyətlərindəki quyunun içinə baxmağa maraqlıdır. Anası isə ona quyuya yaxın getməyə icazə vermir. Bir gün evdə heç kim olmayanda o, quyuya yaxınlaşır, içinə baxmaq istədikdə quyuya düşür. Xoşbəxtlikdən, bu zaman ana evə qayıdarmış və bunu görüb, övladını xilas edir. Bununla müəllif uşaqları ehtiyatlı olmağa, valideynlərə qulaq asmağa çağırır.

1929-cu ildə H.K.Sanlı professor Əhməd Seyidovla birlikdə birinci sinif üçün “Türk əlifbası”nı nəşr etdirir. Dərslərdə bütöv söz üsulu ilə tərtib olunmuşdu, burada səsələrin deyil, birbaşa sözlərin öyrədilməsi nəzərdə tutulurdu. Dərslərin yaradılmasında müəlliflərin əsas amalı şagirdlərə ibtidai biliklərin əsasını vermək, onlarda elmi dünyagörüşün formalaşmasına zəmin yaratmaq idi. Dərslərdə verilmiş qiraət materialları şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinə müvafiq olaraq seçilmişdi. Təlim materiallarını daha səmərəli mənimsətmək məqsədilə şəkillərdən geniş istifadə edilmişdi. H.K.Sanlının həm bu dərslərdə, həm digər dərslərlərdə ən çox diqqət yetirdiyi məsələ şagirdlərdə fikri fəallığı, idraki qabiliyyətləri və təfəkkür proseslərini inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Dərslərdə şəkillərlə başlayır. Üçüncü səhifədə qucağında uşaq olan qadın şəklində verilir. Şəklində “ana” sözü yazılıb. Səhifənin aşağı hissəsində müəllimə tövsiyələr verilir: “Şəkil göstərilir, “ana” sözü oxunur, uşaqlar sözün şəklini çəkir, sözdə neçə işarə olduğunu sayırlar...”. Növbəti səhifədə ələndə uşaq olan kişi təsvir edilir. Şəklində “ata” sözü yazılıb. Aşağıda “ata” və “ana” sözləri verilir.

Beşinci və altıncı səhifələrdə baba və nənə təsvir edilir, “baba” və “nənə” sözlərinin yazılışı göstərilir. Altıncı səhifədən rəqəmlərin öyrədilməsi başlayır. Hər rəqəmə aid şəkillər nümayiş etdirilir. Uşaqlara çöplər, barmaqlar, dairəcik və digər əşyaların köməyi ilə saymaq öyrədilir.

Onuncu səhifədən başlayaraq hərflərin yazılışının öyrədilməsi nəzərdə tutulur. Hər səhifədə yenə şəkillər, sözlər, rəqəmlər və aşağıda müəllim üçün metodik göstərişlər verilir. Tədrisən cümlə qurmaq, hesab əməliyyatları öyrədilir. Müəlliflər də şagirdlərə məsləhətlər verirlər.

Dərslərdə yaz, yay, payız, qış fəsillərinə aid şeirlər, mətnlər verilir, məsələn, “Payız”, “İndi payızdır.”, “Yazda nə olur?” və s.

Dərslərdə bir sıra başqa maraqlı mətnlər də var, məsələn, “Şəhərə”, “Maşa”, “Pəri ilə Sona birinci dəfə inək sağırlar.”, “Hesab dərsi”, “Ağıllı qız”, “Boran”, “Bağda nə gördük?” və s.

Şagirdlərin müşahidəçilik qabiliyyətini və diqqətlərini inkişaf etdirmək məqsədilə kitabın 93-cü səhifəsində şəkillər verilir və təsvir olunan əşyaların adlarını yazmaq tələb olunur. Belə tapşırıqlar şagirdlərə daha maraqlı gəlir.

“Gödək günlər” mətnində şagirdlər dekabrın 21-nin ən uzun gecə olduğunu, martın 21-də gecə ilə gündüzün bərabərləşdiyini, “Nədən bilirsən?”, “Saat” mətnlərində günün qısalma səbəblərini, saatın iş prinsipini, quruluşunu öyrənirlər. Hava təqvimini vasitəsilə bir ay müddətində havanın gün-bəgün dəyişməsi, “Yarpaqlar”, “Ağaclar” mətnlərində mədəni və yabanı bitkilər haqqında məlumatlar diqqəti cəlb edir.

Dərslərdə verilən mətnlərdə təbiət hadisələri haqqında elmi məlumatlar verilir, cəmiyyət hadisələri təhlil olunur, insanların gündəlik məişəti ilə bağlı məsələlər işıqlandırılır. Dərslərin tərtibatı, quruluşu, illüstrasiyaları müəlliflərin metodik ustalığını, H.K.Sanlıının dərsləyi yaratma təcrübəsini aydın göstərir.

H.K.Sanlıının fikrinə, dərsləyi xalqın danışdığı və anladığı ana dilində, sadə, bir dildə yazılmalı, onun məzmunu və dili uşaqların yaşına və dərketmə imkanlarına uyğun olmalıdır. Dərsləyə daxil edilən materiallar düzgün seçilməli, hər mətn şagirdlərin elmi biliyini artırmaqla bərabər, həm də tərbiyə məqsədlərinə xidmət göstərməlidir. Dərslərdə müxtəlif fakt və hadisələrə dair izahedici şəkillər və sxemlər olmalı, mövzular üzrə şagirdlərin idrak qabiliyyətini artıran, biliklərini möhkəmləndirən suallar, tapşırıqlar verilməlidir.

H.K.Sanlı və Ə.Seyidov “Türk əlifbası”nı bəzi dəyişikliklərlə 1930-cu ildə yenidən nəşr etdirdilər.

H.K.Sanlı əlifba ilə kifayətlənməmiş, başqa dərsləyi də yaratmışdır. O, 1927-ci ildə F.Nemanzadə və Z.Axundovla birlikdə “Üçüncü il” adlı yeni dərsləyi çap etdirir. “Üçüncü il” kitabı, demək olar ki, müasir pedaqogika elminin dərsləylərə verdiyi tələblər səviyyəsində tərtib edilənlə “kənd məktəbləri üçün” dərsləyi idi. Bu dərslərdə bir sıra təlim prinsiplərinə (əyanilik, şüurluluq, sistemətlilik və ardıcılıq) əməl edilmişdir. Didaktikanın asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə, məlumdan məhula, ümumidən xüsusiyyə və əksinə qaydalarının gözlənilməsi hər bir mətdə və bölmədə öz ifadəsini tapmışdır. Dərslərdə yenə şəkillərə geniş yer verilmişdir. Həm də bu şəkillərin çoxunda Azərbaycan xalqının məişəti təsvir olunurdu.

“Pambıq alağı”, “Pambığa qulluq etmək”, “Bizim bostanımız”, “Bostanım”, “Taxıl biçini”, “Biçin” mətnlərinin köməyi ilə şagirdlərə kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələri haqqında məlumat verilir, uşaqlar pambıq, bostan bitkiləri və onlara qulluq qaydaları ilə tanış edilir.

Dərsləyin bir hissəsi (“Yeni kəndimizin planı”, “Kəndimizin ətrafı”, “Diqqətli Həsən”, “Kəndimizi öyrəndik”, “Qonşu dairələr”, “Qazax şəhəri” və s.) kəndə və kənd həyatına həsr edilmişdir.

“Kəndimizi öyrəndik” mətnində müəllim şagirdlərdən öz kəndlərini tanıyıb-tanımadıqlarını soruşur. Uşaqlar “əlbəttə”, “bəli” cavablarını verirlər. Müəllim onlara iki sual verir və məlum olur ki, şagirdlər kəndlərini yaxşı tanıyırlar. Onlar kəndin planını tərtib edir, əhalisi haqqında məlumat toplayırlar. Təbii ki, bu mövzunun tədrisi zamanı hər bir kənd müəllimi şagirdləri yaşadıkları kəndlə bağlı məlumat toplamağa yönəlir.

Növbəti fəsil payıza həsr edilmişdir. Bu fəsildə payızda görülən işlər, fəslin əsas xüsusiyyətləri, hava, məhsul yığılı, payız əkininə hazırlıq, qısa tədarük məsələləri öz əksini tapmışdır. Müəlliflər bitkilərin insana faydası haqqında məlumat verir və qeyd edirlər ki, bitkilər nəinki insanın qidalanmasında, həmçinin sağlamlığında da böyük əhəmiyyətə malikdir.

Dərslərdə hər bir mətdən sonra verilmiş suallar həmin mövzunu əhatə etməklə yanaşı, pedaqoji tələblərə uyğun idi. Suallar şagirdlərin tədris materialını daha yaxşı mənimsəmələrinə, yadda saxlamalarına kömək edir, çalışmaları və yazı işləri gözəl və düzgün yazı qabiliyyətinin, məntiqi tərəkürün inkişafına kömək edir.

Dərslərdə “Neft ölkəsində”, “Neft”, “Yolda”, “Bağda”, “Neft mədənlərində”, “Balıqçılıq”, “Kəndə qazanc”, “Dəmirçi Tağı” hekayələrində əməyə məhəbbət, əməyin insan həyatındakı rolu əks etdirilmişdir.

“Üçüncü il” dərsləyində H.K.Sanlı elmi cəhalətə qarşı qoyur, savadsızlıq nəticəsində insanların əzab çəkdiklərini nümayiş etdirir. Dərsləyin 71-ci səhifəsində “Saranın xəstəliyi” hekayəsi verilir. Valideynləri xəstə yatan Saranı həkimə aparmaq əvəzinə, falçıya aparıb dua yazdırır, pirlərə ge-

dirlər, lakin bunların heç bir xeyri olmur. Qız valideynlərinin avamlığının qurbanı olur. Belə hekayələri təqdim etməklə Hacı Kərim Sanılı xalqı elm öyrənməyə səsləyirdi.

“Nazlının bəlası”, “Xəstəxanada” “Qotur azarı”, “Qızılca azarı”, “İlyas nədən azarlandı?”, “Həsinin azarı” və s. hekayələrdə də müxtəlif xəstəliklər, onların müalicəsi ilə bağlı məlumatlar verilir, xəstəliklərin müalicəsinin yalnız tibbi yolla ilə mümkünlüyü göstərirdi.

Dərslinin 119-cu səhifəsində “Azərbaycanın təbii xəritəsi”, “Şəhər ilə kəndin əlaqəsi”, “Yük daşımaq qaydaları” adlı mətnlər verilir. Şəhərlə kəndin özünəməxsus üstün cəhətləri göstərilir. Mətnlərdə kəndin şəhərə verdiyi xeyirdən bəhs olunur. Yaz fəslinə aid şeir və mətnlərdə yazın əlamətləri, yazda görülən işlər öz əksini tapmışdır.

Müəlliflər bu dərslərdə şagirdlərə hərtərəfli biliklər verilməsini nəzərdə tuturdular. Burada, demək olar ki, hər bir mövzuya dair mətnlər (insanlar, bitkilər, heyvanlar, kənd təsərrüfatı, ümumi təsərrüfat, coğrafiya və s.) var idi. Dərslinin sonunda “Yay tapşırıqları” mətni verilmişdir: “... Yay zamanı yetişdi. Məktəblər kapanır. Amma okumağın, işləməyin arası kəsilməyir. Siz harada olsanız, orada vaxtı boş keçirməyib hər vaxt öyrənməlisiz. Hər biriniz cədvəl düzəldib günləri saatlara təkzim edərsiniz. Hansı saatda nə işlə məşğul olmanızı təyin edərsiniz, bədəninizin sağlam olması üçün yararlı oyunlar və idman ilə məşğul olarsınız, gündən, sudan, sağlam havadan istifadə edərsiniz. Ata və ananıza yardım edərsiniz. Təsərrüfat işlərində çalışarsınız.

Təbiətə göz qoyub otları, çiçəkləri, ciücüləri, quşları və qeyri heyvanları və onların həyatını öyrənərsiniz. Otlardan, daşlardan və başqa əşyalardan yığıb məktəb muzesi üçün gətirərsiniz.

Kitab, qəzet və məcmuələr oxumağı da unutmayın, rast gəldiyiniz hadisələri və eşitdiyiniz nağıl və el mahnılarını yazın”. Göründüyü kimi, bu mətn yay dövründə uşaqların səmərəli fəaliyyət göstərmələri üçün, düzgün istirahət və ətraf aləmi öyrənmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bu dərslər şagirdləri düzgün tərbiyələndirmək, təbiət, cəmiyyət hadisələri ilə onları tanış etmək və onların psixi inkişafını təmin etmək baxımından faydalıdır.

H. K.Sanlı faydalı məktəb dərslərinin vacibliyini həmişə qeyd etmiş, 40 illik elmi-pedaqoji, ədəbi fəaliyyətində olduğu kimi, bu işdə də gərgin əmək sərf edərək vətən övladlarının yeni cəmiyyət quruculuğunun tələblərinə uyğun yüksək ideallı, mənəviyyətli, kamil şəxslər yetişdirə biləcək dərslər yaradılmasında yorulmadan çalışmış, qiymətli irs qoyub getmişdir.

ədəbiyyat

- 1.Sanlı H.K., Nemanzadə F., Axundov H. Üçüncü il. Bakı: “Azərənşr”, 1927.
- 2.Fətəliyev X.Q. İsayev İ.N. Pedaqoji irsimizdən: Hacı Kərim Sanılı. Bakı, 1991.
- 3.Sanlı H.K., Seyidov Ə.Y. Türk əlifbası. Bakı: “Azərənşr”, 1929.
- 4.Sanlı H.K. Türk əlifbası. Bakı: “Azərənşr”, 1927.

Об учебниках родного языка Гаджи Керима Санылы резюме

В статье раскрываются мысли Гаджи Керима Санылы о начальном образовании, анализируются его учебники. Обосновывается, что эти учебники по своей учебной, практической и методической значимости удовлетворяют сегодняшние требования.

On the native language textbooks Haji Karim Sanyly summaru

This article reveals the thoughts of Haji Karim Sanyly on primary education, discusses his tutorials. It is that these tutorials on your academic. Praktikal and methodological significance meet today's requirements.

EŞİTMƏSİ QÜSURLU KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN İDRAK FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Dilarə Dostuzadə,

ARTPI, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: d.dostuzade@mail.ru

Məqalədə təlim prosesində eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilərin idrak fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi yolları, bu barədə psixoloqların apardığı tədqiqatlardan söhbət açılır.

açar sözlər: idrak, təfəkkür, təxəyyül, tapşırıq, münasibət, əqli inkişaf

ключевые слова: познание, мышление, воображение, задание, отношение, умственное развитие

key words: cognition, imagination, setting, attitude, mental development.

Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilərin həyata hazırlanmaları, onların təlim fəaliyyətində iştirakı idrak proseslərinin inkişafı ilə bağlıdır. Kiçikyaşlı məktəblilərin tərbiyə edilməsində idrak proseslərinin (duyğu, qavrayış, diqqət, hafizə, təxəyyül, təfəkkür, nitq) xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə xüsusi fikir verilməlidir.

Uşağın məktəbə qəbul olunması onun həyatında yeni mərhələnin başlanğıcıdır. Məktəbdə uşaq yeni şəraitə düşür, davranış motivləri əsaslı şəkildə dəyişir. O, yeni qaydalara əməl etməli olur.

Bağçadan gələnlər üçün bu qaydalar çətinlik törətmir.

Eşitməsi qüsurlu uşağın məktəbə qəbul olunması onun cəmiyyətdəki sosial mövqeyi, yaşidləri və yaşlılarla ünsiyyət formaları, münasibətlərinin dəyişilməsini tələb edir.

Şagirdin məktəbdə qazandığı biliklər məzmunca elmi xarakter daşıyır. Bu proses xüsusi təşkil olunmuş şəraitdə həyata keçirildiyindən hər bir şagird müəllimin verdiyi göstərişləri yerinə yetirməli, diqqətini material üzərində cəmləşdirməyi bacarmalıdır.

Məktəbdə eşitməsi qüsurlu uşağın düzgün inkişafı üçün əsaslı şərait yaranır. Məktəb uşaq şəxsiyyətini əqli, hissi-iradi planda inkişaf etdirir, onda bilik, bacarıq, vərdiş və qabiliyyətlərin yeni keyfiyyətdə inkişafına zəmin yaradır. Bu zaman müəllimin şəxsi nümunəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki şagirdlər müəllimin dediklərini ata-ananın dediklərindən daha üstün tuturlar. Onlardan «Müəllim belə dedi.» ifadəsini tez-tez eşitmək olur.

Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblinin inkişafına ev tapşırıqlarının böyük təsiri vardır. Ev tapşırıqları uşaqda məsuliyyət hissini formalaşdırır. Bəzən ev tapşırıqları həcmcə çox və çətin olur. Bu, uşağın başqa işlərlə məşğul olmasına, oynamasına, əylənməsinə və s. maneə törədir.

Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəbli təlim prosesində təbiəti öyrəndikcə anlayır ki, insan təbiətdən yalnız istifadə etmir, həm də onu öz tələbatına uyğun şəkildə dəyişdirir.

Eşitməsi qüsurlu uşaqlar məktəbdə bir sıra çətinliklərlə qarşılaşırlar. V.V. Davidov məktəbə qəbul olunan uşaqların tədris prosesində qarşılaşdıqları çətinlikləri üç qrupa ayırır:

1. Bəzi çətinliklər məktəbin özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə bağlıdır (ev tapşırıqlarının xarakteri, yerinə yetirilməsi, məktəb rejiminin gözlənilməsi, dərstdə sakit əyləşib, müəllimi dinləmək, diqqətli olmaq və s.).

2. Müəllimin ciddi tələbkarlığı, çoxsaylı tapşırıqlar uşaqda gərginlik, sıxıntı yaradır və o, düşdüyü yeni şəraitə uyğunlaşmaqda, yoldaşları ilə ünsiyyətə girməkdə çətinlik çəkir.

3. Uşağın intellektual axtarışları və idrak müstəqilliyi yüksək səviyyədə olmadığı üçün onda təlimin məzmununa maraq oyanmır. O, tədricən artan biliklərə yiyələnməkdə çətinlik çəkir.

Belə halların qarşısını almaq üçün eşitməsi qüsurlu uşağın əqli fəaliyyətini daim fəallaşdırmaq, onu mürəkkəb intellektual məsələlərin həllinə alışdırmaq lazımdır.

Psixoloqların (L.V.Zankov, V.V.Davidov, A.M.Matyuşkin, Q.A.Ponomaryov və b.) bu sahədə apardıqları tədqiqatlar göstərir ki, şagirdləri yeni təlim prosesinə alışdırmaq üçün onları təlim prosesində mürəkkəb intellektual məsələlərlə, problem-situasiyalarla vaxtaşırı qarşılaşdırmaq lazımdır. Bu zaman uşaq yeni anlayışları, onların mahiyyətini, konkret cəhətlərini dərk etmək və mənimsəmək imkanına malik olar. Təlim fəaliyyəti onun ayrı-ayrı ünsürlərin quruluşundan asılıdır. Onun strukturu aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir:

1) təlim şəraiti, 2) təlim prosesi, 3) nəzarət, 4) qiymətləndirmə.

Birinci, eşitməsi qüsurlu uşaqlar məfhumları əlamətlərinə görə ayırmağın ümumi qaydalarını, konkret-əməli məsələlərin həlli yollarını mənimsəyirlər. İkinci, bu qaydaların yada salınması təlim işinin əsas məqsədi kimi çıxış edir. Buna misal olaraq məsələ həllini, kartondan, kağızdan, plastilindən hazırlanmış fəaliyyət məhsullarını və s. göstərmək olar. Bu prosesdə şagirdlər onların icra yollarını tədricən mənimsəməyə başlayırlar.

Dördüncü məlumdan məchula, asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə, konkretədən mücərrədə doğru irəliləmə prosesində uşaq induktiv təhlil metodundan deduktiv təhlil metoduna keçir, yəni o, səsli imlaya başlamazdan əvvəl sözlərin tərkibini, sözlərin daxilində hərflərin birləşməsi qanunauyğunluqlarını öyrənir, bununla da orfoqrafiya qaydalarını mənimsəyir.

Təlim prosesində mənimsəmə qaydalarına yiyələnməyən uşaqlar fənləri yüksək səviyyədə öyrənmək imkanından məhrum olurlar. Təlim düzgün təşkil olunduqda şagird bu və ya digər tapşırığı yerinə yetirir. Təlim prosesi həm intellektual, həm praktik planda həyata keçirilir.

Psixoloqlardan D.N. Boqoyavlenski, S.F. Juykov, M.Ə. Həmzəyev və başqalarının tədqiqatları sübut edir ki, uşaqlar belə təlim tapşırıqlarını yerinə yetirmədikdə ana dilinin mənimsənilməsində bir sıra çətinliklər meydana çıxır. Müəllim uşağın dərsi hansı səviyyədə mənimsəməsini, icra zamanı hansı səhvlərə yol verdiyini, nəyi necə qavradığını asanlıqla müəyyən edir.

Azərbaycan dilinin tədrisində savad təlimi mühüm mərhələdir. Savad təlimi dövründə başlıca məqsəd eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilərin oxu, yazı texnikasına yiyələnmələrinə nail olmaq və onların təfəkkürünü, nitqini, idrak marağını inkişaf etdirməkdir. Müəllim, kiçikyaşlı məktəblilərə suallara düzgün cavab verməyi, oyunları və gördükləri işləri haqqında danışmağı, oxunmuş mətnin məzmununu nəql etməyi şəkil üzrə hekayə yazmağı və s. öyrətməlidir. K.D. Uşinski yazırdı: «Təcrübə göstərir ki, maraqlı şəkillər üzrə aparılan nitq inkişafı vərdişləri şagirdləri müsahibədə iştirak etməyə çox həvəsləndirir və beləliklə, problem çətinlik hiss etmədən həll olunur». Savad təlimi dövründə qazanılmış bu vərdişlər şagirdlərin yalnız oxunun deyil, başqa fənləri də mənimsəmələri üçün şərait yaradır.

Məktəbə yenidən gəlmiş eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilərin nitqində tınlıqlıq, kəkələmə, pəltəklik kimi xüsusiyyətlər özünü büruzə verir. Belə nöqsanlar (*sal-sal, aş-as, gəldi-dəldi, arı-ay, kəlam-tələm*) kiçikyaşlı məktəblilərin savada yiyələnmələrinə mane olur və uzun müddət yazıda da öz əksini tapır. Bu zaman kiçikyaşlı məktəblilərə həkimloqoped tərəfindən kömək göstərilməsini təşkil etmək lazımdır.

Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblinin lüğət ehtiyatının azlığı onun gələcəkdə səliss, rəvan danışmasına maneə törədir. Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilərə tematik qruplar

üzrə ümumi isimləri (**paltar, qab-qacaq, meyvə, tərəvəz, quşlar, heyvanlar və s.**) tapmaq, onları konkretləşdirmək, ifadə və cümlələrdə işlətmək bacarığı aşılmalıdır.

Ünsiyyət zamanı eşitməsi qüsurlu uşaqların qeyri-iradi nitqi iradi nitqdən daha zəngin və düzgün olur. Ona görə də məşğələlərdə oyun və tapşırıqlar elə təşkil olunmalıdır ki, burada uşaqlar həm sadə geniş, həm də tabeli və tabesiz mürəkkəb cümlələrdən istifadə etsinlər. Dialoq prosesində uşaqların dinləmə və anlama, soruşma, cavab vermə bacarıqları formalaşır. Oyuncaqlar, şəkillər və hekayələr üzrə nəqletmə rəbitəli nitqin inkişafında mühüm yer tutur.

Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilər tapmacalara böyük maraq göstərirlər. Tapmacalar uşaqların təfəkkür və nitqinin inkişafına güclü təsir göstərir, onları düşünməyə, fakt və hadisələri tutuşdurmağa, fərqli və oxşar cəhətləri müəyyənləşdirməyə yönəldir. Tapmacalar uşaqların şifahi nitqini, məntiqi təfəkkürünü, dərk etmə qabiliyyətini, müstəqilliyini, fəallığını inkişaf etdirmək üçün geniş imkanlar açır. Bu, həmçinin onların hərtərəfli inkişafını, təlimdə müvəffəqiyyət qazanmalarını təmin edir.

Kiçikyaşlı məktəblinin nitqinin tapmacalar vasitəsilə inkişaf etdirilməsi onların hərtərəfli inkişafını, təlimdə müvəffəqiyyət qazanmalarını təmin edir. Məşğələlər əyani vəsait, didaktik materiallarla zənginləşdirilməli, ona oyun elementləri daxil edilməlidir. Hər bir didaktik oyun 5-6 dəqiqədən artıq davam etməməlidir.

Hər bir məşğələdə əvvəllər öyrənilmiş qrammatik qaydaların təkrarlanmasına yer verilməlidir. Müxtəlif nitq hissələrinə həsr olunmuş məşğələlər növbələşdirilməlidir. Uşaqların bu sahədə bacarıqlarını artırmaq məqsədilə xüsusi çalışmalar təşkil olunmalıdır. Şəkil əsasında cümlə qurarkən onun tamamlanması üzrə məşq etmək faydalıdır. Müəllim şəkli uşaqlara göstərib soruşur: «*Mağazada çoxlu ...var*». Uşaqlar *paltar, ayaqqabı* və s. sözləri əlavə edirlər.

Müsahibə müəyyən mövzunun mənimsədilməsinə, möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş xüsusi dialoqdur. Müsahibəyə əvvəlcədən hazırlıq aparılır. Hər bir müsahibə rəbitəli, tam, məntiqi cəhətdən ardıcıl olur. Müsahibə aqli tərbiyənin fəal metodu olmaqla, uşaqların mühüm faktları müqayisə etmələrinə, mühakimə yürütmələrinə, ümumiləşdirmə aparmalarına imkan verir.

ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş. Təlim metodları. Bakı: «R.S.Poliraf» MMC, 2009.
2. Dostuzadə D.Ə. Eşitməsi qüsurlu uşaqlarla işin təşkili. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 2011.
3. Qədirov Ə. Yaş psixologiyası. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 2005.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. Москва: «МГУ», 1972.

Развитие познавательной деятельности у детей с дефектами слуха резюме

Подготовка к жизни, а также участие в процессе обучения у детей с проблемами слуха связано с развитием познавательных процессов.

В процессе воспитания важно уделять внимание на изучение таких познавательных процессов как восприятие, внимание, память, мышление, речь и воображение.

В статье даны рекомендации, которые помогут школьнику в развитии его творческого воображения, познавательного интереса.

Development of cognitive activity of children with hearing impairments summary

Preparation for life, as well as participation in the learning process in children with hearing problems related to the development of cognitive processes.

In the process of education it is important to pay attention to the study of cognitive processes such as perception, attention, memory, thinking, language and imagination.

This article provides recommendations that can help the student to develop his creative imagination, cognitive interest.

PSIXOFİZİKİ İNKİŞAFIN POZULMASININ DİAQNOSTİKASI

Elmira Kərimova,
ARTPI-nin inklüziv təhsil şöbəsinin böyük elmi işçisi
E-mail : ema@mail.ru

Məqalədə uşaqlarda psixofiziki inkişafın pozulmasının diaqnostikası məsələlərindən, psixodiqnostik metodikaların tərtibatı və testometrik materialların hazırlanması problemlərindən söhbət gedir.

açar sözlər: xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar, atipik inkişaf, inklüziv təhsil, inkişaf pozulmalarının erkən diaqnostikası və korreksiyası;

ключевые слова: дети с особыми потребностями, атипичное развитие, инклюзивное образование, ранняя диагностика и коррекция нарушений развития;

key words: children with special needs, atypical development, inclusive education, early detection and correction of development.

Müasir dövrdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara erkən kompleks köməyin göstərilməsi xüsusi pedaqogika və psixologiyanın aktual istiqamətlərindən, inklüziv təhsilin tərkib hissələrindən biridir. Belə uşaqlara erkən kompleks kömək effektiv təsir göstərilərsə, əlilliyin, həyat və əmək fəaliyyətinin məhdudlaşmasının müəyyən dərəcədə qarşısının alınması mümkün olar, çünki uşağın hərtərəfli inkişaf etməsi onun hüququ olmaqla yanaşı, həm də təhsilin ən vacib məsələlərindən biridir.

Uşaqlarda psixi inkişafın pozulmasının erkən diaqnostikası və korreksiyası ağır əlilliyin, sosial dezadaptasiyanın qarşısının alınmasının, onların effektiv təlim-tərbiyəsinin əsas şərtlərindən biridir.

Uşağın normal psixi inkişafı üçün ailə üzvləri və ətrafdakılarla müsbət emosional ünsiyyətin yaradılmasının rolu əvəzsizdir, lakin psixi inkişafda pozulmaları olan uşaqlar üçün bu azdır. Onların erkən yaşlarından belə pozulmuş funksiyaların korreksiyasını təmin edən şəraitə ehtiyacları var. Müasir tibbə və pedaqogikaya əsaslanaraq qeyd etməliyik ki, erkən korreksiyaedici təlim tədbirləri çox effektiv olur, çünki məhz həyatın ilk illərində uşağın beyni intensiv inkişaf edir. Bundan başqa, məlumdur ki, inkişafın erkən mərhələlərində uşaqlar hərəkəti, nitqi və davranış stereotiplərini mənimsəyirlər. Əgər psixi inkişafda pozulmaları olan uşaqlarda bu stereotiplər əvvəlcədən qeyri-düzgün formalaşmış və möhkəmlənibsə, onları korreksiya etmək daha çətin olur.

Psixi inkişafda pozulmaları olan uşaqların tərbiyəsinin özünəməxsusluğu ilk növbədə onun korreksiyaedici istiqamətli olması, digər tərəfdən isə korreksiyaedici tədbirlərin praktik vərdiş və bacarıqların formalaşdırılması ilə sıx əlaqəli olmasıdır.

Belə uşaqların tərbiyəsinin xüsusiyyətləri atipik inkişafın növündən, müxtəlif funksiyaların pozulmasının dərəcəsindən, xarakterindən, nəhayət, uşağın yaş və kompensasiyaedici imkanlarından asılıdır.

Psixi inkişafda pozulmaları olan uşaqların tərbiyə, təlim və psixi funksiyalarının korreksiyasından başqa, xüsusi müalicəyə də ehtiyacları var. Məhz bunlar hamısı bir yerdə psixofiziki inkişafın pozulmalarının erkən diaqnostikasının vacib şərtlərindəndir.

İnkişaf pozulmalarının erkən diaqnostikası və korreksiyası çox aktual və az işlənmiş problemlərdən biridir. Görkəmli alim və psixoloq, defektologiya elminin banilərindən olan L.S.Vıqotski atipik inkişafı uşaqlarda ikincili pozulmaların əmələ gəlməsi və korreksiyası yollarını araşdırıb göstərmişdi. L.S.Vıqotskiyə görə, ali psixi funksiyaların təşəkkülünün senzitiv dövrləri var. Bu dövrlərdə korreksiyaedici tədbirlərin təsiri və nəticəsi qənaətbəxş olur. Korreksiyaedici tədbirlərin düzgün seçilməsinin əsasında isə düzgün aparılmış diaqnostika durur.

Qeyd etməliyik ki, anomal inkişafın diaqnostikasının elmi əsaslarının tərtibatçısı da L.S.Vıqotski olmuşdur. XX əsrin əvvəllərində Q.Y.Troşin "Normal və anomal uşaqların mü-

qayisəli psixologiyası" əsərində tipik və atipik inkişafın ümumi qanunauyğunluqları barəsində demişdir ki, hər iki halda psixikanın formalaşması mütərəqqi xarakter daşıyır, hər inkişaf mərhələsi isə sonrakı inkişaf mərhələsi üçün zəmin olan yeni törəmələr yaradır. L.S.Vıqotski Troşinlə razılaşıaraq xüsusi qeyd edirdi ki, ali psixi funksiyaların formalaşmasının əsas mənbəyi sosial və pedaqoji təsirdir. L.S.Vıqotski uşaq şəxsiyyətini inkişafda müşahidə edərək dinamik yanaşmanın, uşağın intellektual və emosional-iradi inkişafının qarşılıqlı şəkildə öyrənilməsinin tərəfdarı idi. O, həmçinin qeyd edirdi ki, şəxsiyyətin psixi proseslərinin keyfiyyət xüsusiyyətlərinin, inkişaf perspektivlərinin öyrənilməsi də çox vacibdir. Onun bu fikirləri uşaqların xüsusi pedaqoji müayinə sxeminin tərtibatında əsas yer tutmuşdur.

Atipik inkişaf zamanı intellektual, nitq, hərəkəti və ya sensor çatışmazlığın diaqnostikası ilə yanaşı, klinik və psixoloji diaqnozun təşxis edilməsi də çox vacibdir. Onlar inkişaf pozulmasının səbəbini, mexanizmini əks etdirir, məktəb və sosial proqnozu müəyyənləşdirir və bütün sahələrdə (tibb, korreksiya, psixologiya və s.) korreksiyaedici işin metodlarını düzgün seçməyə imkan verir. Buna görə də tibbi-psixoloji-pedaqoji komissiyaların və məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin işçiləri atipik inkişafın müxtəlif formalarının diaqnostikası məsələlərində səriştəli olmalı, tibbi müalicə və psixoloji-pedaqoji korreksiyanın əhəmiyyətini dərk etməlidirlər.

Beləliklə, atipik inkişafın diaqnostikası XX əsrin əvvəllərində inkişaf etməyə başlayıb, V.P.Kaşşenko, A.F.Lazurski, Q.İ.Rossolimo və başqalarının adı ilə bağlıdır.

L.S.Vıqotski, ümumiyyətlə, diaqnostikada test metodlarını tənqid edərək göstərirdi ki, uşaq şəxsiyyətinin mürəkkəb fəaliyyətini ayrı-ayrı sadə funksiyalara bölmək və hərəsini kəmiyyətə qiymətləndirmək düzgün deyil. Bu, uşağı neqativ xarakterizə edir və inkişafın keyfiyyət xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa imkan vermir.

Qeyd edək ki, ancaq XX əsrin 70-ci illərində məktəb mütəxəssisləri intellektin qiymətləndirilməsində testlərdən imtina etməyə başladılar. Qabiliyyətləri müəyyən edərəkən uşağın təkcə o vaxtadək olan inkişaf səviyyəsinin müsbət və mənfi cəhətlərinin mexaniki şəkildə nəzərə alınması və nəticədə intellektual fəaliyyətin diaqnostikasında çətinliklərin, səhvlərin baş verməsi testlərin ən fundamental qüsuru kimi göstərilir.

V.İ.Lyubovski standartlaşdırılmış testlərin istifadəsi problemini və ümumiyyətlə, testometrik yanaşmanı təhlil edərək bir sıra vacib müddəaları nəzərə almağı lazım bilirdi.

Birincisi, intellektual test yoxlamaları zamanı alınan nəticələr anadangəlmə və dəyişməyən xüsusiyyətlərin qiymətləndirilməsi deyil, əqli inkişafın, yəni uşağın həyat boyu əldə etdiyi bilik, bacarıq və vərdislərin səviyyəsini əks etdirir. İkincisi, əqli inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi ancaq təkəkkür fəaliyyətinin ayrı-ayrı formaları çərçivəsində aparılmalıdır.

Test vasitəsilə inkişaf pozulmalarının psixodiaqnostikası problemlərindən biri də vahid, standartlaşdırılmış testlər sisteminin istifadəsidir. V.İ.Lyubovski qeyd edir ki, müxtəlif tipli inkişaf pozulmaları olan uşaqların eyni testlərlə müayinəsi düzgün deyil. Bir problem də müayinənin nəticəsini qiymətləndirərəkən intellektual inkişafın göstəricilərinin cəmini göstərməkdir. Belə yanaşmada psixi çatışmazlığın səbəbini dəqiqləşdirmək qeyri-mümkündür.

V.İ.Lyubovski tapşırıqların nəticələrini cəmləşdirmək deyil, Rossolimo sistemində olduğu kimi, müqayisəni tövsiyə edir. Uşaq psixonevrologiyasının banisi Q.İ.Rossolimo (1860-1928) aktuallığını indi də itirməyən bir sıra əsərlər yazmış, eşitməsində, görməsində problemi olan uşaqların təlim-təربiyəsi məsələlərini tədqiq etmiş, təcrübədə həyata keçirmişdi. Nitq qüsurlarının tibbi, psixoloji, pedaqoji cəhətdən öyrənilməsini təşkil etmişdir. O, ilk dəfə həkimlərin və müəllimlərin iştirakı ilə konfranslar keçirmiş, bununla da tibbi-psixoloji-pedaqoji komissiyaların təməlini qoymuşdur.

Ümumiyyətlə, son illər psixodiaqnostik metodikaların tərtibatı və testometrik materialların hazırlanması bu problemlərin həllinə xidmət etsə də, onları tamamilə aradan qaldıra bilməyib. Diferensial sistemin mövcudluğu və xüsusi təhsilin yeni formalarının tətbiqi dövründə bu problemlər daha da kəskinləşmişdir.

Uşaqlarda psixi inkişafın psixodiaqnostikası tibbi-psixoloji-pedaqoji və sosial müayinənin tərkib hissəsi olaraq xüsusi psixologiya və defektologiya sahəsində aparıcı alimlərin (V.İ.Lyubovski, T.V.Rozanova, S.Y.Rubinşteyn, S.D.Zabramnaya, O.N.Usanova və b.) işlədikləri prinsiplərə əsaslanır.

Sağlamlığında problem olan uşağın psixodiyagnostik müayinəsi sistemli olmalı, psixi inkişafın bütün sahələrini (dərketmə fəaliyyəti, nitq, emosional-iradi sahə) əhatə etməlidir. Psixodiyagnostik müayinə uşağın yaşını, psixi inkişafının səviyyəsini nəzərə almalıdır. Məhz bu göstəricilər diaqnostikanın təşkili forma və metodlarının seçimində, nəticələrin izahında mühüm rol oynayır.

Uşağa verilən diaqnostik tapşırıqlar onun potensialına uyğun olmalı, nəticələrin təhlili zamanı qeyd olunmalıdır ki, uşaq hansı yaş qrupuna uyğun olan tapşırıqları yerinə yetirə bilib.

L.S.Viqotskinin qeyd etdiyi kimi, müayinə zamanı uşağın aktual imkanları ilə yanaşı, onun «gələcək inkişaf zona»sı olan potensial imkanlarını da müəyyən etmək çox vacibdir. Hər yaş mərhələsi üçün diaqnostik materialın seçiminə elmi cəhətdən ciddi yanaşılmalıdır. Elə tapşırıqlar təqdim olunmalıdır müəyyən etmək mümkün olsun. Nəticələrin təhlili və izahında nəzərə alınan kəmiyyəti, keyfiyyəti qiymətləndirmə göstəriciləri müayinə edilən bütün uşaqlar üçün eyni olmalıdır.

Psixodiyagnostik müayinə həmişə müxtəlif məsələlərin həlli yollarını göstərən bir məqsədə xidmət edir. Psixi inkişafda problemləri olan uşağın müayinəsinin əsas məqsədi korreksiyaedici köməyin optimal yollarının müəyyən etməsi üçün psixi fəaliyyətin strukturundakı pozulmaları müəyyən etməkdir. Bu məsələ konkret olaraq uşağın yaşı, onun inkişafındakı pozulma ilə və diaqnostikanın mərhələsi (skrininq, diferensial diaqnostika, fərdi korreksiyaedici proqramların hazırlanması məqsədilə uşağın hərtərəfli psixoloji diaqnostikası, korreksiyaedici tədbirlərin qiymətləndirilməsi) ilə müəyyən olunur.

Pozulmuş inkişafın psixodiyagnostikası atipik uşağın xüsusi təhsil ehtiyaclarını və mümkün təhsil səviyyəsini müəyyən etməli, korreksiyaedici-inkişafetdirici təlimin əsas istiqamətlərini göstərməlidir. Başqa sözlə, psixoloji-pedaqoji diaqnostika diferensial və proqnozlaşdırıcı xarakter daşmalıdır. Bundan başqa, V.İ.Lyubovskinin qeyd etdiyi kimi, diaqnostika prosesində həm də uşağın təlimi üçün ən optimal təşkilati formalar müəyyən edilməli və fərdi təlimə aid tövsiyələr verilməlidir.

Müasir dövrdə pozulmuş inkişafın diaqnostikası L.S.Viqotski, Y.A.Strebeleva, V.İ.Lyubovski və başqalarının əsərlərində öz əksini tapmış prinsiplərə əsaslanır. Bu prinsipləri nəzərdən keçirək.

Kompleks öyrənmə. Uşağın psixikasında bu və ya digər pozulmanın daxili səbəblərinin və dərin mexanizmlərinin müxtəlif sahələrin mütəxəssisləri (həkimlər, defektoloqlar, loqopedlər, psixoloqlar, sosial pedaqoqlar və s.) tərəfindən kompleks öyrənilməsini və tibbi-pedaqoji səmərəliliyin təhlilini, müşahidələri, sosial-pedaqoji, neyrofizioloji və s. müayinələri əhatə edir.

Sistemli yanaşma psixikanın sistemli struktur olmasına əsaslanaraq hər mərhələdə psixi fəaliyyətin nəticələrinin təhlilini nəzərdə tutur. Sistemli təhlil ayrı-ayrı pozulmaları müəyyən edir, onların arasında olan qarşılıqlı əlaqələri üzə çıxarır. Neqativ hallarla yanaşı, eyni zamanda korreksiyaedici tədbirlərin seçimi üçün sağlam funksiyaları, şəxsiyyətin müsbət tərəflərini də müəyyən etmək çox vacibdir.

Dinamik yanaşma uşaqda inkişaf zamanı baş verən dəyişikliklərin izlənilməsini və yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını nəzərdə tutur. Bunlar müayinənin təşkili və nəticələrin təhlilində uşağın aktual vəziyyətinin, yaş yeni törəmələrinin həyata keçməsində çox vacibdir. Diaqnostik təlim zamanı tapşırıqların yerinə yetirilməsində yaş faktorunun nəzərə alınması da çox vacibdir.

Uşağın potensial imkanlarının müəyyən edilməsi və nəzərə alınması. Bu prinsip L.S.Viqotskinin aktual və gələcək inkişaf zonaları haqqında nəzəri müddəalarına əsaslanır. Uşağın gələcək inkişaf zonası kimi əks olunan potensial imkanları yeni bilik və bacarıqların mənimsənilmə imkanlarını və sürətini müəyyən edir. Bu imkanları isə böyüklərlə əməkdaşlıq prosesində və yeni əməliyyat metodlarının mənimsənilməsi prosesində üzə çıxarmaq mümkündür. Psixodiyagnostikanın nəticələrinin təhlilinə aşağıdakı parametrlər daxildir:

- müayinə və tapşırıqlara münasibət;
- tapşırıqların yerinə yetirilməsi yolları;
- uşağın hərəkətlərinin tapşırığın şərtlərinə və göstərişlərə uyğunluğu;

- böyüklərin köməyindən səmərəli istifadə;
- analoji tapşırıqları yerinə yetirmək bacarığı;
- fəaliyyətin nəticələrinə və qiymətləndirilməsinə uşağın tənqidi münasibəti.

Keyfiyyəti təhlil etmə psixodiaqnostikanın kəmiyyətə qiymətləndirilməsini inkar etmir.

İnkaredilməz bir faktdır ki, inkişafda olan pozulmaların erkən diaqnostikası uşağın korreksiyaedici təlimə cəlb olunmasını, bununla da tibbi-psixoloji, pedaqoji və sosial xarakterli ikinci pozulmaların qarşısını almağa və ya onları stabilləşdirməyə imkan yaradır.

Psixofiziki inkişafda pozulmaları olan uşaqlara göstərilən diaqnostik və korreksiyaedici kömək vəhdət təşkil etməlidir. Korreksiyaedici-pedaqoji işin problemləri yalnız psixoloji-pedaqoji diaqnostika əsasında, psixi inkişafın proqnozlaşdırılması və potensial imkanların qiymətləndirilməsi əsasında həll oluna bilər.

Son illərdə xüsusi təhsil sahəsində bir dənə də olsun, dövlət, xüsusi məktəb və ya məktəbə-qədər müəssisəsi açılmayıb, lakin özəl reabilitasiya mərkəzlərinin sayı günü-gündən artmaqdadır. Məlumdur ki, belə mərkəzlər təhsil problemlərini həll etmədiyindən müəllim kadrları tələb etmir və ona görə də ucuz başa gəlir. Bu proseslər ümumilikdə xüsusi təhsilin modernləşdirilməsinə, onun sivil ölkələrdə qəbul edilmiş səviyyəyə çatdırılmasına və ən əsası, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin tam hüquqlu vətəndaş olmalarına, keyfiyyətli təhsil almalarına, sosial rifah hüququndan tam şəkildə istifadə etmələrinə, gələcəkdə onlarda əlilliyin qarşısının alınmasına, nəhayət, şəxsiyyət kimi formalaşmalarına yönəlib, lakin yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, bunların hamısına nail olmaq üçün, yəni sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslər üçün düzgün təhsil növünün seçilməsinin, korreksiya tədbirlərinin və proqramların müəyyən edilməsinin, reabilitasiya prosesinin əsas şərti kimi diaqnostikanın erkən yaş dövründə aparılması durur.

Müasir dövrdə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilinin əsas xüsusiyyəti integrativ təhsil formasına istiqamətləndirilməsidir. Aparılan siyasət, xüsusi təhsil sistemində mövcud beynəlxalq prinsiplərə uyğun olaraq, respublika qanunvericiliyində də öz əksini tapıb. Qeyd edək ki, inklüziv təhsil tamamilə yeni təhsil forması kimi bir qədər narahatçılığa səbəb olub. Belə ki, inklüziv təhsilə keçid inklüziv məktəbdə alternativ variantlar yaratmadan xüsusi təhsil sistemini tamamilə ləğv olunma təhlükəsi qarşısında qoya bilər. Bundan başqa, təhsilin modernləşdirilməsi prosesində klassik xüsusi təhsilin yeri müəyyənləşməyib. Inklüziv təhsil diferensial təlimi inkar etməməli, əksinə, onu tamamlamalı və zənginləşdirməlidir. Təhsilin hər iki forması öz məsələlərini həll etməklə yanaşı, ümumilikdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şəxslərin sosiallaşmasına da kömək göstərməlidir.

Eyni zamanda belə hesab edilir ki, hər inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, uşaq istənilən təhsil müəssisəsində xüsusişəkil edilmiş dəstək təqdim edilməsi şərtilə təhsil almaq hüququna məlikdir. O, alternativ təhsil formalarından da (ev təhsili, distant təhsil) istifadə edə bilər.

Respublikamızda klassik xüsusi təhsilin müxtəlif kateqoriyalı sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təlim-tərbiyəsi, müalicəsi, fərdi metodikalar, təlim metodları və s. sahələrdə böyük təcrübəsi var. Bundan başqa, belə uşaqlarla işləyən müəllim-defektoloqlar, psixoloqlar və s. təcrübəli mütəxəssislərin əksəriyyəti məhz xüsusi məktəblərdə fəaliyyət göstərirlər. Xüsusi təhsil müəssisələrində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar vahid dövlət standartlarına uyğun təhsil alırlar, lakin seqreqasiya siyasəti, yəni belə uşaqların tipik uşaqlardan təcrid olunmaları, özləri kimilərlə daim ünsiyyətdə olmaları və s. demokratik dövlətdə şəxsiyyətin inkişafına, həyatın dəyişən sürətinə, sərt reallıqlar şəraitinə, sağlam rəqabət keyfiyyətlərinin formalaşmasına və s. irəli sürülən tələblərə ziddir. Bu zaman təlim-tərbiyə prosesi təhsilin məzmununda deyil, uşaqların funksional inkişafı üzərində cəmləşir, valideynlərin və uşaqların istəkləri nəzərə alınmır. Bu isə uşaqların ətraf aləmlə əlaqələrini məhdudlaşdırır, təhsilin keyfiyyətini aşağı salır, cəmiyyətin mənəvi təsirini azaldır, tolerantlıq və qarşılıqlı əməkdaşlıq prinsiplərinin inkişafına maneə törədir. Buna görə də xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şəxslərə dəstək sosial fəallığın və qarşılıqlı münasibətlərin qurulmasından, hər bir insanın şəxsiyyət kimi formalaşması üçün şəraitin yaradılmasından ibarət olmalıdır.

ədəbiyyat

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений. Москва: «Педагогика», 1985.
2. Любовский В.И. Психологические проблемы диагностики аномального развития детей. Москва: «Педагогика», 1989.
3. Психолого-педагогическая диагностика развития детей дошкольного возраста (Под ред. Е.А.Стребелевой) Москва: «Полиграфсервис», 1998.

Диагностика нарушений психофизического развития резюме

В статье отмечается неоспоримость того факта, что ранняя диагностика нарушений развития способствует раннему вовлечению ребенка в коррекционный процесс, а следовательно, стабилизации нарушения и предотвращению развития вторичных нарушений.

Диагностическая и коррекционная помощь, оказываемая детям с нарушениями развития, должна составлять единое целое. Прогнозирование психического развития, оценка потенциальных возможностей и коррекционно-педагогическая работа должны осуществляться только с опорой на данные психолого-педагогической диагностики.

Diagnosis of mental and physical development summary

The article notes show that early detection of development disorders contributes to early involvement of the child in the corrective process and thus stabilize the violations and prevent development of secondary violations.

Diagnostic and correction assistance provided to children with disabilities should be integrated. Prediction of psychological development, and assessing the potential remedial-pedagogical work must only be carried out with the data based on the psycho-pedagogical diagnostics.

ƏQLİ GERİLİYİ OLAN UŞAQLARDA HAFİZƏNİN İNKİŞAFINA DAİR

Günel Əhmədova,

ARTPI-nin böyük elmi işçisi

E-mail: gunelahmedova@yandex.ru

Məqalədə əqli geriliyi olan uşaqlarda hafizənin inkişaf etdirilməsi yolları təhlil olunur, yaddaş saxlama, yaddaşalma, xatırlama prosesləri araşdırılır, vizual yaddaşın inkişafı üçün oyun xarakterli məşğələlər verilir.

açar sözlər: hafizə, intellekt çatışmazlığı, pozulmalar, tapşırıqlar, oyunlar

ключевые слова: память, интеллектуальная недостаточность, нарушения, задания, игры

key words: memory, intellectual deficiency, violation jobs, games

Hafizə keçmiş təcrübənin beyində nəqsləndirilməsi, yaddaş saxlanması, sonralar tanınması və yaddaş salınmasından ibarət mürəkkəb psixi prosesdir. İnsanın həyatında və fəaliyyətində hafizənin əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Əgər hafizə olmasaydı, hər şey insana həmişə yeni görünərdi. Hafizə olmasaydı, insan “əbədi olaraq yeni doğulmuş uşaq vəziyyətində qalardı” (İ. Seçenov). Hafizə insan şəxsiyyətinin vahidliyini və tamlığını təmin edir.

Hafizə və onun mexanizmləri qədim zamanlardan mütəfəkkirlərin diqqətini cəlb etmişdir. Bu baxımdan hafizənin psixoloji, fizioloji, biokimyəvi və s. nəzəriyyələri meydana çıxmışdır. Hafizənin psixoloji nəzəriyyəsində vaxtilə Aristotelin irəli sürdüyü “assosiasiya” anlayışı xüsusilə diqqəti cəlb edir. Həmin anlayış bütün psixi törəmələrdə məcburi prinsip kimi irəli sürülmüşdür. Bu prinsipə görə, əgər müəyyən psixi törəmələr şüurda eyni vaxtda və ya bir-birinin ardınca meydana gəlsə, onların arasında assosiativ əlaqə yaranır və bu əlaqələrin hər hansı bir ünsürü yenidən canlandıqda şüurda mütləq onun bütün ünsürlərinin təsəvvürünü yaradır. Assosionistlər obyektlərin məkan-zaman yaxınlığından, oxşarlığından və fərqiindən asılı olaraq üç tipini

(qonşuluq, oxşarlıq, əkslik) ayırmış, yaddasaxlama və yadasalmanda onların əsas rol oynadığını göstərmişlər.

Hafizənin yaddasaxlama, yadasalma, tanıma və unutma kimi prosesləri vardır. Hafizə psixikanın funksional bütövlüyünün, üç mühüm prosesin nəticəsində yaranır. Onlardan birincisi yaddasaxlamadır. **Yaddasaxlama** duyub qavradığımızın beyində hişz olunması prosesidir. Bu zaman yeni qavranılanların əvvəllər əldə etdiklərimizlə əlaqələndirilməsi baş verir.

Anlamadan asılı olaraq yaddasaxlamanın məntiqi və mexaniki növləri mövcuddur. **Məntiqi yaddasaxlamanın** əsasında anlama dayanır. Bu zaman insan öyrəndiklərini öz sözləri ilə ifadə edir. **Mexaniki yaddasaxlama** isə mənaya əhəmiyyət vermədən, əzbər şəkildə yerinə yetirilən yaddasaxlamadır. Bu zaman materialı mexaniki yadda saxlayan şagird onun hissələrini xatırlaya bilmir.

Yadasalma əvvəllər psixikada möhkəmlənmiş məzmunun uzunmüddətli hafizədən operativ hafizəyə ötürülməsi prosesi olub, hafizənin funksiyası kimi çıxış edir.

Hafizə problemləri yadasalmadan daha çox **xatırlama** ilə əlaqədardır. Müasir psixoloqların tədqiqatları sübut edir ki, sağlam beyində informasiyalar uzun müddət hişz olunsa da, onların çox hissəsi istifadə olunmamış qalır. İntellekt çatışmazlığı olan uşaqlarda hafizənin bir sıra pozulmaları müşahidə edilir: yaddasaxlamanın (dərkətmə və ardıcılığın çatışmazlığı, materialın məzmunundan asılılıq, yüksək unutqanlıq, zəif məntiqi emal, qeyri-dəqiqlik və s.) və yadasalmanın pozulması.

Əqli geriliyi olan uşaqların hafizə problemi xüsusi psixologiyada ən çox işlənən sahələrdən biridir. Bu kateqoriyadan olan uşaqlarda hafizənin inkişafı yollarını araşdırmadan əvvəl hafizə və təkəkkürün pozulma xüsusiyyətlərini müəyyən etmək vacibdir. Patoloji psixi inkişafın öyrənilməsi təkə patopsixologiyanın deyil, həm də defektologiya və uşaq psixiatriyasının vacib məsələlərindəndir. Psixi inkişafın pozulmasının səbəb və mexanizmlərini öyrənmək vaxtında onun qarşısını almağa, korreksiya yollarını müəyyənləşdirməyə imkan verir.

XX əsrin 40–60-cı illərində aparılan psixoloji-eksperimental tədqiqatlar (E.M Kudryavtseva, A.İ.Lipkina, İ.M. Solovyeva və s.) bu problemin öyrənilməsində mühüm rol oynamışlar. Tədqiqat işləri, əsasən, intellekt çatışmazlığı olan uşaqlarda obyektlərin tanınması və yadasalma zamanı baş verən vizual təsəvvür dəyişikliklərinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur.

Əqli geriliyi olan uşaqların yaddaşının inkişaf etdirilməsi üçün bir çox oyun və metodikalar mövcuddur. L.V.Çeryomuşkina öz kitabında məktəbəqədər və kiçikyaşlı məktəblilərin yaddaşının inkişafı üçün müxtəlif oyunlar və tapşırıqlar tövsiyə etmişdir.

Nə dəyişdi? – vizual yaddaşın inkişafı üçün oyun xarakterli təlqin.

1-ci variant. Uşağın qarşısına (yaşı nəzərə alınmaqla) 3–12 şəkil düzülür. Uşağdan bu şəkillərə baxıb, onları adlandırması tələb olunur. Şəkillər adlandırıldıqdan sonra uşaq gözlərini yumur, şəkillərin yeri dəyişdirilir. Uşaq gözlərini açıdıqdan sonra hansı dəyişikliklər baş verdiyini söyləməsi xahiş olunur.

2-ci variant. Uşağa bir əhvalat danışılır: bir qız (oğlan) meşədən göbələk (yaxud giləmeyvə, yarpaq və s.) yığıb, evə gətirir və onların rəsmini çəkməyə qərar verir. Əhvalatı danışarkən masanın üstünə qeyd olunan əşyaların rəsmləri düzülür, danışdıqdan sonra şəkillər yığışdırılır. Uşağa ağ və rəq, rəngli qələmlər verilir və xahiş olunur ki, yadında qalan rəsmləri çəksin. Belə müxtəlif variantlarda təlqin vizual yaddaşı, şifahi yaddasaxlamayı inkişaf etdirir və təsviri fəaliyyət bacarıqları formalaşdırır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, hafizənin inkişafına dair müxtəlif metodikalar mövcuddur, məsələn A.N.Leontyevanın “Vasitəli yaddasaxlama” metodikası: yadda saxlamaq üçün uşağa, yaşından asılı olaraq, sözlər və hər sözün mənasına uyğun şəkillər verilir. Uşaq sözü eşidəndən sonra onun mənasına uyğun şəkli (*yarpaq – ağac, vərəq – dəftər* və s.) seçir.

Yadda saxla və yada sal. 1-ci variant. Uşağa bir neçə rəqəm deyilir və onları təkrarlaması xahiş edilir. Sıradakı rəqəmlərin sayı tədricən artırılır, məsələn: “4, 1, 8.....”; “3, 2, 8, 5.....” və s.

2-ci variant. Uşağa 5–10 söz deyilir və bu sözləri yada salması xahiş edilir. Bu məqsədlə mənaca yaxın və ya əks mənəli sözlər seçilə bilər.

3-cü variant. Uşağa ardıcıl rəqəmlər (6, 1, 8, 5...) deyilir və onları sondan əvvələ doğru yada salmaq xahiş olunur. Uşaq yada salmalıdır – “5, 8, 1, 6...”.

Bu tapşırıq sözlərlə də aparıla bilər. Tapşırığın bütün variantlarını işləməklə uşaqda qısamüddətli və verbal yaddaş formalaşır, yaddaşın həcmi genişlənir, yaddasaxlama bacarığı inkişaf etdirilir.

Hərəkət ardıcılığı. Uşağa ardıcıl yerinə yetirilməsi vacib olan zəncirvari hərəkətlər təklif olunur, məsələn: **rəfə yaxımlaş, kitabı götür, qonşu sinifdəki müəllimə apar və xahiş et ki, dərstdən sonra bizə qaytarsın.**

S.D.Zabramnayanın və Y.A.Kostenkovanın kitablarında hafizənin inkişafı üçün maraqlı oyunlar və tapşırıqlar təqdim olunub.

Sözlərlə oyun. Pedaqoq uşaqlara müraciət edir:

–Diqqət! Uşaqlar, bu sözləri yadda saxlamağa çalışın: *ayı, alma, ağac, ana, ay, arı.*

1-ci tapşırıq. Yadda qalan sözləri de.

Sual. Bu sözlərdə oxşarlıq varmı? Onlar hansı əlamətlərinə görə bir-birinə oxşardır?

Qeyd. Bu tapşırıq yerinə yetirilərkən uşaqdan tez, düzgün cavab tələb etmək, kömək göstərmək məsləhət görülmür. Uşaqların sərbəst fikirləşmələrinə imkan vermək lazımdır.

3-cü tapşırıq. A hərfini necə bacarırsansa, yaz.

4-cü tapşırıq. A hərfi ilə başlayan sözlər de.

5-ci tapşırıq. Mən yadda saxlamağı xahiş etdiyim sözləri yada sal. Onları təkrar et!

Beləliklə, əqli geriliyi olan məktəblilərin fərqli oyun və tapşırıqlar vasitəsilə hafizələrini inkişaf etdirmək mümkündür. Oyun və tapşırıqları elə seçmək lazımdır ki, uşaqlar üçün maraqlı olsun.

Bu və oxşar tapşırıqlar, əsasən, uşağın verilən təlimatları yadda saxlamaq qabiliyyətini inkişaf etdirir. Belə tapşırıqlardan fərqli variantlarda müntəzəm istifadə etmək lazımdır, çünki tapşırıqların yerinə yetirilməməsinin səbəbi, əsasən, onların şərtinin yadda saxlanmaması ilə əlaqədardır. Bu tapşırıqlar özünüidarəetmə bacarığını, diqqətin cəmləşdirilməsi və keçiriciliyini formalaşdırır.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, uşaqlarda hafizəni formalaşdırmaqla onların materialın məzmununu qavramasına da yardım etmiş oluruq.

Təhlilə verilən tapşırıqlar təkcə hafizənin deyil, həm də təfəkkürün, nitqin diqqətin və digər psixi funksiyaların inkişafına xidmət edir.

ədəbiyyat

1. Забрамная С.Д., Костенкова Ю.А. Развивающие занятия с детьми. Москва, 2001.
2. Петрова В.Г., Белякова И.В. Психология умственно отсталых школьников. Москва, 2002.
3. Чермушкина Л.В. Развитие памяти детей. Ярославль: "Академия развития", 1997.

О развитии памяти умственно отсталых детей резюме

В статье отмечается, что память представляет собой комплекс процессов, с помощью которых человек воспринимает, запоминает, хранит и воспроизводит информацию. Неполноценности на каждом из этих уровней могут вызвать затруднения в обучении. Существует множество упражнений, методик и игр по развитию памяти умственно отсталых учащихся. Например, Л.В.Чермушкина предлагает и рекомендует свою книгу, где предложены различные игры, упражнения и задания, которые помогут развивать память дошкольников и школьников. В книге С.Д. Забрамной и Ю.А. Костенкова представлены развивающие упражнения и игры для развития памяти. «Игра в слова». Игры и упражнения нужно подбирать так, чтобы учащимся было интересно выполнять предложенные задания. С их помощью можно развивать внимание, память, мышление, воображение ребенка, т.е. те качества, которые необходимы для дальнейшей жизни.

On the development of memory mentally retarded children summary

Memory is a set of processes through which people perceive, remember, stores and delivers information. The problem at each of these levels can cause difficulties in learning. There are many exercises, techniques and games to promote the memory of mentally retarded students. For example, L.V. Čeremoshkina invites and encourages his book where the various games, exercises and activities that will help develop the memory of preschool and school children. In the book S.D. Zabramnoy and Y.A. Kostenkova presents educational games and exercises for the development of memory. "Word game". Games and exercises must be chosen so that the students were interested in performing the job. You can use them to develop attention, memory, thinking, imagination of the child, i.e. the qualities that are necessary for life.

KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRLƏ HEYDƏR ƏLİYEV NÜMUNƏSİNDƏ TƏRBIYƏVİ İŞİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Lalə Allahverdiyeva,
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun pedaqogika
və psixologiya kafedrasının baş müəllimi

Məqalədə kiçik yaşlı məktəblilərlə Heydər Əliyev nümunəsində aparılan tərbiyəvi işin əsas istiqamətləri açıqlanır, Naxçıvan MR-nin məktəblərində bu işin aparılması təcrübəsindən bəhs olunur.

açar sözlər: ümumilli lider, ibtidai siniflər, ideya tərbiyəsi, nümunə, istiqamət, formalaşdırma, pedaqoji proses

ключевые слова: общенациональный лидер, начальные классы, идейное воспитание, пример, направление, формирование, педагогический процесс

key words: commonnational leader, primary school, idea upbringing, sample, direction, to form, pedagogical process

Böyüməkdə olan nəslin ideya tərbiyəsinin müvəffəqiyyəti bu işin ibtidaidən düzgün aparılmasından asılıdır. Bu mühüm vəzifənin yerinə yetirilməsi məktəbdə, uşaqların ilk təlim illərindən başlanır, çünki məhz ibtidai təlim prosesində ideya tərbiyəsinin başlıca komponentləri – milli idealın Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş modelinə sədaqətli olmaq, vətənpərvərlik, milli və bəşəri dəyərlərə istinad etmək və s. həll olunur. Bugünkü ibtidai sinif müəllimləri qarşısında respublikanın yüksək

inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədar şagirdlərin təlim-tərbiyəsi sahəsində mühüm vəzifələr qoyulur.

Biz bu gün yeni nəslə ulu öndərin dəfələrlə ölçülüb-biçilmiş, dərk edilmiş, ətraflı düşünülmüş siyasəti sayəsində, çox əzab-əziyyətlərə qatlaşaraq, mətinlik, dönməzlik, səbir nümayiş etdirərək qurduğu Azərbaycan dövlətinə sədaqət ruhunda böyütmək üçün bütün vasitələrdən, yollardan, imkanlardan maksimum dərəcədə faydalanmalıyıq. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyalarının gələcəyimiz olan övladlarımızın qanına, canına daxil olmasına, onların özlərini heç vaxt seçim qarşısında hiss etməmələrinə nail olmalıyıq, çünki Azərbaycan dövləti üçün Heydər Əliyevin böyük və əzəmətli, həmişəyaşar ideyaları möhkəm bünövrədir, zamanətdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin ideyalarını əqidəyə çevirmək, bu ideyaları gəncliyin ruhuna hopdurmaq, onları əsil vətəndaş kimi yetişdirmək, ölkənin, xalqın mənafeyi uğrunda fədakar mübarizlər kimi formalaşdırmaq, müstəqillik qazanmış suveren ölkəni zamanın tələblərinə cavab verən bir səviyyəyə qaldırmaq qarşımızda duran mühüm vəzifədir. Belə bir vəzifənin uğurlu həlli üçün bütün tərbiyə işinin qoyuluşuna, onun daxili məzmununa nüfuz etmək, şagirdlərin idrakına və qəlbinə Heydər Əliyev ideyaları ilə təsir göstərmək lazımdır.

“Həqiqəti dərk etməklə tərbiyə yalnız başlanmış olur” (8, səh.32). Bu başlanğıc mərhələsinin əsası isə pedaqoji prinsipləri gözləməklə sistemli şəkildə ümumtəhsil məktəblərində qoyulur və inkişaf etdirilir. Təhsil müəssisələrində fənlərin tədrisi zamanı, müxtəlif tərbiyə işləri prosesində şagirdlərin ulu rəhbərin ideyaları ruhunda tərbiyə edilməsi üçün çox geniş imkanlar mövcuddur, lakin bu həqiqətin reallığa çevrilməsi, yəni bu istiqamətdə tərbiyə işinin səmərəli nəticəsi o halda mümkün ola bilər ki, şagirdlərin Heydər Əliyev nümunəsində tərbiyə olunması xüsusi şərtlər daxilində həyata keçirilsin. Şagirdlərin ideya inamının formalaşdırılması üzrə işin müvəffəqiyyəti onun stimullaşdırılması və istiqamətləndirilməsindən asılıdır. Ümumtəhsil məktəblərində ulu öndərin həyat

və fəaliyyəti nümunəsində ideya inamının formalaşdırılması işində bu cəhət diqqətdə saxlanılmalıdır.

Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsi, ideyalarının mənimsənilməsi sahəsində işlər hələ müstəqillik dövrünün ilk illərindən təlim-tərbiyə prosesinə daxil olmağa başlamışdır. Bu dövrdə Heydər Əliyev nümunəsində başlanmış tərbiyə işi ölkənin xilas yolunu tapmaq, xalqı düşdüyü ağır vəziyyətdən çıxarmaq, çətin və taleyüklü məsələləri həll etməkdə dahi şəxsiyyətin gördüyü işlərin fonunda aparılırdı. Heydər Əliyevin həyatını və mübarizəsini daha dolğun və daha tez anlaşılan tərzdə izah etmək, aydınlaşdırmaq yolları haqqında qabaqcıl məktəblərin və müəllimlərin iş təcrübəsinin öyrənilməsi səyləri diqqətə layiqdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının şəhər, rayon və kənd məktəblərinin bu sahədə apardığı işlər haqqında çoxlu faktik material var. Onlar Heydər Əliyevi xalqın qurtuluşunun yeganə təminatçısı kimi qiymətləndirir və bu böyük şəxsiyyəti şagirdlərin gözləri qarşısında xilaskar kimi canlandırır, təbliğ edirdilər. Pedaqoji prosesdə düzgün, mövqeli münasibət göstərən müəllimlər Heydər Əliyev şəxsiyyətini, onun ideallarını uca tutur, şagirdləri bu ideallarla bağlı konkret, aydın bilik və məlumatlarla silahlandırır. Daha əhəmiyyətli odur ki, pedaqoji fəaliyyətlərini əməli işləri ilə birləşdirərək davam və inkişaf etdirirdilər.

Heydər Əliyev ideyalarının əzəmətini, böyüklüyünü başa düşməyin bünövrəsi ibtidai siniflərdə qoyulur. Müəllimlər bu işdə mümkün qədər daha sistemli və ardıcılıqla çalışmalıdırlar. Ümummilli liderin humanizm, sülh, insanlar və xalqlar arasında münasibətləri düzgün qurulması, dostluq və əməkdaşlıq prinsipləri ibtidai sinif şagirdlərinin yaş və bilik səviyyələrinə uyğunluğu nəzərə alınmaqla öyrədilməlidir. Bütünlükdə Heydər Əliyevin həyatı, ictimai-siyasi fəaliyyəti, yaradıcılıq irsi pedaqoji və metodik cəhətdən müəyyənləşdirilməklə müntəzəm, davamlı şəkildə, lazımi səviyyədə kiçikyaşlı məktəblilərə çatdırılmalıdır.

Müşahidə və təhlillərimiz göstərir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının istər şəhər, istərsə də kənd ümumtəhsil məktəblərində Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti nümunəsində kiçikyaşlı məktəblilərin ideya inamının formalaşdırılması üzrə zəngin təcrübə toplanmış, uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. Əksər müəllimlərin fəaliyyətinin nəticələri belə bir razılıq hissi doğurur ki, kiçikyaşlı məktəblilər gələcəkdə əxlaqi cəhətdən möhkəm, ideya əqidəli, elmlərin əsaslarına dərinləndirilmiş gənclər kimi yetişəcəkdir.

Müəllimlərimizin təcrübəsində Heydər Əliyev nümunəsi əsasında şagirdlərin ideya inamı tərbiyəsi işinin konkretliyi, onun həyatla, real faktlarla əlaqələndirilməsi müsbət cəhətdir. Dərs və sifdənəxaric işlərin müxtəlif formalarından istifadə edərək öz yetirmələrində ulu öndərin nümunəsi əsasında ideya inamı formalaşdırmaq artıq müəllimlərin böyük əksəriyyətinin iş sisteminin əsasına daxil olmuşdur. Onlar kiçikyaşlı məktəbliləri yalnız biliklərin müəyyən məcmusunun ifadəçisi kimi deyil, müstəqillik yolu ilə inamla irəliləyən cəmiyyətin vətəndaşı kimi, öz ideya məqsədi, əxlaq və mənafeyi, yüksək əmək və davranış mədəniyyəti olan vətəndaş kimi tərbiyə etmək vəzifəsini ləyaqətlə yerinə yetirirlər.

Naxçıvan şəhərindəki Heydər Əliyev adına orta məktəb muxtar respublikada qabaqcıl və təşəbbüskar, mütərəqqi ənənələrə malik bir məktəb kimi tanınır. Məktəb rəhbərliyi sinif müəllimləri ilə birlikdə təlimin ilk mərhələsindən şagirdlərin Heydər Əliyev nümunəsində tərbiyəsi üçün təməl yaratmağa səy göstərirlər. Bu məqsədlə ibtidai siniflərdə əsasən aşağıdakı vəzifələrin həlli diqqət mərkəzində saxlanılır:

- tərbiyə işində Heydər Əliyev ideyalarını əsas götürmək;
- şagirdlərin ideya inamının formalaşdırılması üçün bütün formalardan (konfrans, olimpiada, kitab müzakirəsi, siyasi söhbət, Heydər Əliyev Universiteti, mühazirə, məruzələr və s.) konkret şərait və imkana uyğun şəkildə istifadə etmək;
- elmi-metodik, elmi-kütləvi, siyasi ədəbiyyatdan, kino, teatr tamaşalarından, radio və televiziya yadan, gündəlik mətbuatdan, kütləvi tədbirlərdən əldə edilən məlumatları tutuşdurmaq, hadisələrin gedişini təhlil etmək, ümumiləşdirmələr aparmaq, qiymətləndirmək;
- Heydər Əliyev muzeyini yeni eksponatlarla zənginləşdirmək, stendlər, sərgilər hazırlamaq, Heydər Əliyev guşəsi yaratmaq, ayrı-ayrı fənlərin tədrisinə aid kabinetlərdə Heydər Əliyevin müdrik fikirləri yazılmış plakatlar, şüarlar hazırlamaq və s.

və fəaliyyəti nümunəsində ideya inamının formalaşdırılması işində bu cəhət diqqətdə saxlanılmalıdır.

Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsi, ideyalarının mənimsənilməsi sahəsində işlər hələ müstəqillik dövrünün ilk illərindən təlim-tərbiyə prosesinə daxil olmağa başlamışdır. Bu dövrdə Heydər Əliyev nümunəsində başlanmış tərbiyə işi ölkənin xilas yolunu tapmaq, xalqı düşdüyü ağır vəziyyətdən çıxarmaq, çətin və taleyüklü məsələləri həll etməkdə dahi şəxsiyyətin gördüyü işlərin fonunda aparılırdı. Heydər Əliyevin həyatını və mübarizəsini daha dolğun və daha tez anlaşılacaq tərzdə izah etmək, aydınlaşdırmaq yolları haqqında qabaqcıl məktəblərin və müəllimlərin iş təcrübəsinin öyrənilməsi söyləri diqqətə layiqdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının şəhər, rayon və kənd məktəblərinin bu sahədə apardığı işlər haqqında çoxlu faktik material var. Onlar Heydər Əliyevi xalqın qurtuluşunun yeganə təminatçısı kimi qiymətləndirir və bu böyük şəxsiyyəti şagirdlərin gözləri qarşısında xilaskar kimi canlandırır, təbliğ edirdilər. Pedaqoji prosesdə düzgün, mövqeli münasibət göstərən müəllimlər Heydər Əliyev şəxsiyyətini, onun ideallarını uca tutur, şagirdləri bu ideallarla bağlı konkret, aydın bilik və məlumatlarla silahlandırır. Daha əhəmiyyətli odur ki, pedaqoji fəaliyyətlərini əməli işləri ilə birləşdirərək davam və inkişaf etdirirdilər.

Heydər Əliyev ideyalarının əzəmətini, böyüklüyünü başa düşməyin bünövrəsi ibtidai siniflərdə qoyulur. Müəllimlər bu işdə mümkün qədər daha sistemli və ardıcılıqla çalışmalıdırlar. Ümummilli liderin humanizm, sülh, insanlar və xalqlar arasında münasibətləri düzgün qurulması, dostluq və əməkdaşlıq prinsipləri ibtidai sinif şagirdlərinin yaş və bilik səviyyəsinə uyğunluğu nəzərə alınmaqla öyrədilməlidir. Bütünlükdə Heydər Əliyevin həyatı, ictimai-siyasi fəaliyyəti, yaradıcılıq irsi pedaqoji və metodik cəhətdən müəyyənləşdirilməklə müntəzəm, davamlı şəkildə, lazımı səviyyədə kiçikyaşlı məktəblilərə çatdırılmalıdır.

Müşahidə və təhlillərimiz göstərir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının istər şəhər, istərsə də kənd ümumtəhsil məktəblərində Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti nümunəsində kiçikyaşlı məktəblilərin ideya inamının formalaşdırılması üzrə zəngin təcrübə toplanmış, uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. Əksər müəllimlərin fəaliyyətinin nəticələri belə bir razılıq hissi doğurur ki, kiçikyaşlı məktəblilər gələcəkdə əxlaqi cəhətdən möhkəm, ideya əqidəli, elmlərin əsaslarına dərinlənmiş gənclər kimi yetişəcəkdir.

Müəllimlərimizin təcrübəsində Heydər Əliyev nümunəsi əsasında şagirdlərin ideya inamı tərbiyəsi işinin konkretliyi, onun həyatla, real faktlarla əlaqələndirilməsi müsbət cəhətdir. Dərs və sinifdən xaric işlərin müxtəlif formalarından istifadə edərək öz yetirmələrində ulu öndərin nümunəsi əsasında ideya inamı formalaşdırmaq artıq müəllimlərin böyük əksəriyyətinin iş sisteminin əsasına daxil olmuşdur. Onlar kiçikyaşlı məktəbliləri yalnız biliklərin müəyyən məcmusunun ifadəçisi kimi deyil, müstəqillik yolu ilə inamla irəliləyən cəmiyyətin vətəndaşı kimi, öz ideya məqsədi, əxlaqi və mənafeyi, yüksək əmək və davranış mədəniyyəti olan vətəndaş kimi tərbiyə etmək vəzifəsini ləyaqətlə yerinə yetirirlər.

Naxçıvan şəhərindəki Heydər Əliyev adına orta məktəb muxtar respublikada qabaqcıl və təşəbbüskar, mütərəqqi ənənələrə malik bir məktəb kimi tanınır. Məktəb rəhbərliyi sinif müəllimləri ilə birlikdə təlimin ilk mərhələsindən şagirdlərin Heydər Əliyev nümunəsində tərbiyəsi üçün təməl yaratmağa səy göstərirlər. Bu məqsədlə ibtidai siniflərdə əsasən aşağıdakı vəzifələrin həlli diqqət mərkəzində saxlanılır:

- tərbiyə işində Heydər Əliyev ideyalarını əsas götürmək;
- şagirdlərin ideya inamının formalaşdırılması üçün bütün formalardan (konfrans, olimpiada, kitab müzakirəsi, siyasi söhbət, Heydər Əliyev Universiteti, mühazirə, məruzələr və s.) konkret şərait və imkana uyğun şəkildə istifadə etmək;
- elmi-metodik, elmi-kütləvi, siyasi ədəbiyyatdan, kino, teatr tamaşalarından, radio və televiziya, gündəlik mətbuatdan, kütləvi tədbirlərdən əldə edilən məlumatları tutuşdurmaq, hadisələrin gedişini təhlil etmək, ümumiləşdirmələr aparmaq, qiymətləndirmək;
- Heydər Əliyev muzeyini yeni eksponatlarla zənginləşdirmək, stendlər, sərgilər hazırlamaq, Heydər Əliyev guşəsi yaratmaq, ayrı-ayrı fənlərin tədrisinə aid kabinetlərdə Heydər Əliyevin müdrik fikirləri yazılmış plakatlar, şüarlar hazırlamaq və s.

Məlumdur ki, ibtidai sinif şagirdləri ilə işləyən müəllim bir neçə il uşaqların fəaliyyətinə rəhbərlik edir. Bu sahədə müəyyən çətinliklərin olması təbii. İbtidai təlimin əsas didaktik qaydalarını işləmiş K.D.Uşinski bu cəhəti nəzərdə tutaraq yazırdı: “Şagirdlərin yaşı nə qədər az olduqca, tərbiyəçidən o qədər çox pedaqoji bilik tələb olunur. Şagirdin yaşı artdıqca, bu tələb artmır, əksinə, azalır. Pedaqogikanın bünövrəsi çox geniş, zirvəsi çox ensizdir: tədrisin didaktikası çildləri doldura bilər; universitetdə mühazirə oxumağın didaktikası isə iki sözlə ifadə oluna bilər: öz fənnini yaxşı bil və onu aydın şərh et”.

Göründüyü kimi, sinif müəllimliyi məsuliyyətli, kifayət qədər çətinliyi ilə fərqlənən bir peşədir. Məhz bu cəhətdən də müəllimin mənəvi-əxlaqi siması, ideya inamı, baxışlarının sabitliyi, maraq dairəsinin genişliyi, səmimiyyəti, vicdanlılığı və başqa keyfiyyətləri qüdrətli tərbiyə amilidir. İbtidai sinif müəllimi Heydər Əliyev ideyalarına sədaqətli, möhkəm əqidəli, mənəvi cəhətdən sağlam düşüncəli olmalıdır. Sinif müəllimi həyatını gənc nəslin tərbiyəsinə həsr etməli, ictimai həyatın bu və ya digər sahəsində fəallıq göstərməli, yüksək mədəniyyətə, estetik baxışlara malik olmalıdır. Heydər Əliyevin həyatını, qaynar fəaliyyətini və yaradıcılıq irsini müfəssəl öyrənmək sinif müəlliminin müqəddəs vəzifəsidir.

Şagirdlərin Heydər Əliyev nümunəsində tərbiyəsi işində bütün təlim fənlərinin imkanlarından istifadə olunmalıdır. Müəllim dərk etməlidir ki, düzgün təşkil olunan hər bir dərslərin mövzusunda, xarakterindən asılı olmayaraq şagirdləri ideya inamı, mənəvi, estetik və əməksevərlik istiqamətində tərbiyə etməyə imkan verir. Bu mənada ana dili dərslərinin roluna xüsusi diqqət yetirən müəllimlərimizin fəaliyyəti təqdirə layiqdir.

Tədqiqat zamanı diqqətimizi çəkən bir cəhəti də qeyd edək ki, məktəblərin əksəriyyətində ənənə halını almış qiraət müsabiqələri ulu öndərin həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsində çox maraqlı və əhəmiyyətli vasitədir. Kiçikyaşlı məktəblilər bu tədbirlərə böyük həvəslə qoşulur, birinci olmaq, fərqlənmək, nümunə göstərmək, şəri, ədəbi parçanı emosionallıqla söyləmək üçün əsl əzmkarlıq, mübarizlik nümayiş etdirirlər.

Qabaqcıl müəllimlərin təcrübəsi göstərir ki, kiçikyaşlı məktəblilərin Heydər Əliyev nümunəsində tərbiyəsi üzrə müvəffəqiyyətlərinin rəhni onların peşəkarlıq səviyyəsinin yüksək olması, öz işinə məhəbbəti, möhkəm əqidəliliyi, Vətənə, Heydər Əliyev ideyalarına dönməz sədaqəti sayəsində mümkündür. Onlar yalnız tədris fənləri üzrə göstərişləri yerinə yetirməklə kifayətlənmir, öz işinə yaradıcı münasibət bəsləməklə əsil vətəndaşlıq nümunəsi göstərirlər. Belə müəllimlər müəllimlik peşəsinin şərəfini, dövlətçilik, vətəndaşlıq şərəfindən ayırmır, əksinə, bu çox zəruri keyfiyyətləri özündə birləşdirir, onların vəhdət şəklində daşıyıcısına çevrilirlər. Təbii ki, bu müəllimlərin tədris əməyinin nəticələri ölkə üçün, xalq üçün faydalı, gərəkli olur.

Deyilənlərdən aydın olur ki, müəllim şagirdlərin Heydər Əliyev nümunəsində tərbiyəsi üzrə, əsasən, aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsini diqqət mərkəzində saxlamalıdır:

– Şagirdləri Heydər Əliyev nümunəsi əsasında tərbiyə etmək naminə bütün fənlər üzrə gündəlik həyat, əmək fəaliyyəti və gələcək təhsil üçün zəruri olan elmi biliklərlə silahlandırmaq lazımdır. Bu biliklər imkan verir ki, Heydər Əliyevin yaradıcılıq irsi, zəngin siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti haqqında onları məlumatlandırmaq mümkün olsun.

– Kiçikyaşlı məktəbliyə cəmiyyətin vətəndaşı, müstəqil dövlətin qurucusu olmasını anlamaqda kömək göstərilməlidir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin bu istiqamətdə apardığı işlər, söylədiyi fikirlər, uşaqlara qayğı, onların təhsillə əhatə olunmaları və s. ideyaları ilə tanışlıq əsasdır, çünki bu ideallar xalqına, ölkəsinə bağlı olan liderin həmişə nəzərə aldığı problemlərdir.

– Kiçikyaşlı məktəbliyə ulu öndər Heydər Əliyevin ərməğan etdiyi Azərbaycan dövlətinin gələcək qurucusu olduğunu anlamaqda kömək göstərmək lazımdır.

– Şagirdlərdə Heydər Əliyev idealları əsasında oxumaq, öyrənmək bacarıq və vərdisləri formalaşdırmaq, onların məktəbdə, evdə və ictimai yerlərdə öz vəzifələrinə məsuliyyətli münasibət bəsləmələrinə nail olmaq zəruridir.

– Şagirdlərin gündəlik həyatda, təlim fəaliyyətində, asudə vaxtlarını, istirahətlərini təşkil etməkdə ulu öndərin nümunəsinə istinad etmələrini, hadisələri müqayisə etməyi, qiymətləndirməyi, yaxşını pisdən fərqləndirməyi məhz ulu öndərin etdiyi kimi bacarmağı öyrətməlidirlər.

II sinif

- a) "Azərbaycan dili" dərslində ümummilli lider Heydər Əliyevin şəkli (səh.3);
- b) "Ana sözü" dərslində Heydər Əliyevin uşaqlarla birgə çəkdiyi fotosəkil (səh.3);
- c) "Həyat bilgisi" dərslində ümummilli lider Heydər Əliyevin şəkli (səh.3), "Dövlətimiz" mətni (səh.66), ümummilli lider Heydər Əliyev və prezident İlham Əliyevin birlikdə şəkli (səh.67).

III sinif

- a) "Azərbaycan dili" dərslində ümummilli lider Heydər Əliyevin şəkli (səh.3), "Müdrək rəhbər" mətni və ümummilli lider Heydər Əliyevin uşaqlarla birlikdə şəkli (səh.112).
- b) "Ana sözü" dərslində Heydər Əliyevin uşaqlarla çəkdiyi fotosəkil (səh.3),
- c) "Həyat bilgisi" dərslində ümummilli lider Heydər Əliyevin şəkli (səh.3), "Ölkənin ən böyük sərvəti onun uşaqlarıdır" mətni və ümummilli lider Heydər Əliyevin qucağında körpə ilə şəkli (səh.61). Mətnin sonunda ulu öndərin bu hikmətli sözləri verilmişdir: "Uşaqlar bizim gələcəyimizdir. Gələcəyimizi nə cür tərbiyə edəcəyiksə, böyüdəcəyiksə, ölkəmizin, millətimizin, dövlətimizin gələcəyi bundan asılıdır" (səh.62).

IV sinif

- a) "Azərbaycan dili" dərslində ümummilli lider Heydər Əliyevin şəkli (səh.3), "Heydər Əliyevin kəlamları" mətni və Heydər Əliyevin Azərbaycan bayrağı fonunda şəkli (səh.43).
- b) "Həyat bilgisi" dərslində ümummilli lider Heydər Əliyevin şəkli (səh.3).

Heydər Əliyevin nümunəsi əsasında ibtidai sinif şagirdlərinin tərbiyəsi onların ölkəmizin əsas inkişaf istiqamətlərini mənimsəmələrinə yönəldilməlidir. Xalqımız üçün XX əsrin ən mühüm hadisəsi respublikamızın öz müstəqilliyini yenidən bərpa etməsi olmuşdur. Bu müstəqilliyin qorunub saxlanması, Azərbaycan dövlətinin dünya dövlətləri sırasında inamla addımlaması ulu öndərin böyük siyasi fəaliyyətinin nəticəsidir. Ona görə də kiçikyaşlı məktəblilərin bütün təlim-tərbiyə işlərinin əsasında Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyətinin öyrənilməsi durmalıdır. Şagirdləri bu ruhda tərbiyə etməyin ümumi sisteminin təlimin məzmununda dərin və hərtərəfli əksini tapması, yeni metodlardan istifadə olunması günümüzün vəçib tələbidir.

Birinci sinfin "Ana dili" dərslinin elə ilk səhifələrində (səh.3) Heydər Əliyev haqqında məlumat vermək imkanı açılır. Dərslinin üçüncü səhifəsində ulu öndərin Azərbaycan bayrağı fonunda portreti verilmişdir. Bu konkret material əsasında şagirdlərin ulu öndər haqqında bilik və təsəvvürlərini yoxlamağa təşəbbüs etdik. Şagirdlər şəkildə Heydər babanın təsvir olunduğunu bildirdilər. Şəkildə üçrəngli bayrağımızın da təsvir olunduğunu şagirdlərin yadına salmaqla dərk etdirmək istədik ki, Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın yaradıcısıdır. "Azərbaycan" deyəndə Heydər Əliyev, "Heydər Əliyev" deyəndə Azərbaycan başa düşülür. Xalq öz böyük oğlunun xidmətlərini yüksək qiymətləndirir, xatirəsini əziz tutur. Siz də ulu öndərin işini davam etdirməlisiniz.

Kiçikyaşlı məktəblilərin Heydər Əliyev nümunəsində tərbiyəsi çətin, çox zəhmət tələb edən bir sahədir. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsindən və ya ailədən yenidən çıxmış uşağın bir çox mənəvi keyfiyyətləri sistemli şəkildə ilk dəfə bu dövrdə üzə çıxır. İbtidai sinif şagirdlərində artıq əxlaqi anlayış və təsəvvürlərin formalaşması prosesi başlanır. Onlar Vətən, xalq, insanpərvərlik, xeyirxahlıq, ədalət, düzlük, doğruluq anlayışları haqqında təsəvvürlərə yiyələnirlər. Ona görə də ibtidai siniflərdə nümunənin inandırıcı gücünə – Heydər Əliyev ideyalarının təsir qüvvəsinə ciddi fikir verilməlidir.

Bir cəhəti də xatırlatmaq istəyirik ki, əgər "kiçikyaşlı məktəblilər dünyaya müəllimin gözü ilə baxır" fikri ilə razılaşmalı olsaq, onda bu yaşda şagirdlərin ideya tərbiyəsinin bütün məsuliyyəti müəllimin üzərinə düşür. Ona görə də ibtidai siniflərdə müəllim işləməyin nə dərəcədə məsuliyyətli iş olduğunu hər bir pedaqoq dərk etməlidir. Öz ləyaqətini gözləyən və qiymətləndirə bilən müəllim xaraktercə kövrək, mənəviyyatca zəif uşaqlara gələcəyimiz kimi baxmalı, onların ruhunu alışıdır-malı, mənəvi dünyasına təsir göstərməlidir.

Beləliklə, ibtidai siniflərdə şagirdlərin xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti nümunəsində ideya inamının tərbiyəsi işinin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- şagirdlər arasında Heydər Əliyev ideyalarının anlaşılıq və ardıcıl şəkildə təbliği;

• Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin qısa öcrək, mətn və digər ədəbi-bədii nümunələr vasitəsilə öyrədilməsi;

• ulu öndərin şəxsi keyfiyyətləri (ədalətli olması, zəkası, dövlətçilik istedadı və təcrübəsi, öyrənmək və öyrətmək məharəti, düzlüyü sevməsi, reallığı düzgün qiymətləndirmək bacarığı, əzm və iradə, əqidə və fəzilət sahibi olması, söz və əməl birliyi, siyasətdə mahir olması, həssas, səbirli, məğrur olması, nəfsinə hakimliyi, Allaha və dinə inam və etiqadı, qılıncı əldən buraxmaması, qan da tökməməsi, kin-küdurətsiz, sülh yolçusu, millət üçün çalışması, ölkəni idarə edə bilmək qüdrəti, haqqı tapdalamaması, həqiqəti çılpaq və sərt deyə bilməsi, pisləri cəzalandırması, yaxşılıarı mükafatlandırması, maarifpərvər, mərhəmət və şəfqət sahibi olması, uşaqlara sevgisi və qayğısı və s.) ilə uşaqların tanış edilməsi və bu əsasda tərbiyə olunmalarına səy göstərilməsi;

• ümummilli liderin idealları işığında ölkəmizdə gedən dinamik inkişafın mahiyyəti və xüsusiyyətlərinin şagirdlərə izah edilməsi;

• şagirdlərdə Heydər Əliyev nümunəsi ilə xalqa, Vətənə məhəbbət və qürur hissinin yaradılması, onların yüksək siyasi fəallıq, sayıqlıq, əzmkarlıq ruhunda tərbiyə edilməsi.

Göründüyü kimi, kiçikyaşlı məktəblilərin ulu öndər Heydər Əliyevin həyat fəaliyyəti nümunəsində ideya tərbiyəsi işi çətin, mürəkkəb, eyni zamanda əhəmiyyətli prosesdir və onun daim təkmilləşdirilməsi, yeniləşdirilməsi başlıca tələbdir. Ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində bu istiqamətdə müəyyən işlər görülmüşdür, lakin kiçikyaşlı məktəblilərin Heydər Əliyev nümunəsində ideya inamı tərbiyəsi işinin yüksək səviyyədə olduğu qənaətinə gəlmək olmaz. Bu işin məzmunu, əsas komponentləri, aşılama metod və vasitələri haqqında müəllimlərdə aydın təsəvvür yaratmaq üçün bütün qüvvələri səfərbər etmək, mövcud imkanlardan yararlanmaq lazımdır, çünki ölkədəki siyasi sabitlik, güclü iqtisadi inkişaf, təhsilin məzmununda yeniləşmə və maddi-texniki bazasında irəliləyiş, xalqın müasir həyat tərzilə yaşamaq meyilləri şagirdlərin ideya tərbiyəsində uğurlu nəticələr, yeni-yeni nailiyyətlər qazanmaq imkanı verir.

ədəbiyyat

1. Azərbaycan dili. 2-ci sinif üçün dərslik (R.İsmayılov və b.). Bakı: "Altun kitab", 2009.
2. Azərbaycan dili. 4-cü sinif üçün dərslik (R.İsmayılov və b.). Bakı: "Altun kitab", 2011.
3. Ana dili. I sinif. Müəllim üçün metodik vəsait (N.Cəfərov və b.).Bakı: "Çaşıoğlu", 2008.
4. Kərimov Y.Ş. Heydər Əliyev dühası əvəz edilməzdir. "Azərbaycan məktəbi", 2002, №3.
5. Kərimov Y.Ş. Zəmanəmizin müdrik dövlət xadimi. (Seçilmiş əsərləri, IX cild) Bakı: "Kövsər", 2013.
6. Kərimov Y.Ş. Təhsil quruculuğunun ulu memarı. (Seçilmiş əsərləri, IX cild) Bakı: "Kövsər", 2013.
7. Suxomlinski V.A. Ürəyimi uşaqlara verirəm. Bakı: "Maarif", 1979.
8. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т. 6, Изд-во, АПН РСФСР, 1952.

Основные направления работы по воспитанию младших школьников на примере Гейдара Алиева резюме

В статье говорится о формировании идейной веры малолетних школьников пример общенационального лидера Гейдара Алиева имеет большое воздействие. Его детские годы и годы учебы, общественно-политическая, государственная деятельность и идеи, поведение и обращение с людьми политики и простыми людьми, личные человеческие качества, одним словом – феномен Гейдара Алиева настоящая школа воспитания. Воспитываться и получить образование на примере этого великого человека, значить вырасти как гражданин, человек и личность. И в этой статье исследованы и определены основные направления работы по воспитанию идейной веры учеников начальных классов на примере жизни и деятельности Гейдара Алиева.

The main activities for example education the students of primaru school on Heydar Aliyev sample summary

Commonnational leader Heydar Aliyev's sample with all parameters has a great influence on idea faith formation of under-age school-children. His childhood and education years, social- political, statehood activity and ideas, his behaviour from politics persons to simple people, personal-human characters, in a word Heydar Aliyev phenomem is a real upbringing school. To educate on this person's sample, to make effort to get education is to follon this sitizen, man and personality's way. Namely in this article main directions of idea faith upbringing matter on Heydar Aliyev's life and activity sample in primary school are investigated and defermined.

bir çəmi var», «Hər iş öz ustasının əlində asandır» və s. Deməli, başqa işlər kimi tərbiyənin də çəmi, yəni qaydası, metodu, vasitələri vardır. Uşağı asan və yaxşı tərbiyə etmək üçün tərbiyə işinin ustası olmaq, onun vasitə və yollarını nəzərə almaq lazımdır.

Tərbiyədə geniş istifadə edilən metodlardan biri nümunədir.

Uşaqlar çox həssas və təcrübəsiz olduqlarına görə başqalarının (ata-ananın, tərbiyəçinin, ustadın, qonşunun, yaşlı qohum-qardaşlarının, dost və yoldaşlarının, nağılda, eposda və ya söhbətdə eşitdikləri qəhrəmanların və i.a.) hərəkət və davranışını təqlid edir, onlardan nümunə götürürlər. Ailənin bütün yaşlı üzvlərinin işdən qayıdarkən bir-birilə salamlaşdığını gören uşaq özü də onlarla salamlaşır. İlk dövrlərdə onun belə salamlaşması təqlid xarakteri daşıyırsa, sonralar bunun qarşılıqlı hörmət və nəzakət ifadəsi olduğunu başa düşür, bu gözəl ənənəyə şüurlu surətdə əməl etməyə başlayır.

Səliqəsinə fikir verməyən bir uşağın valideyni çox zaman qonşudakı səliqəli uşağı öz övladına nümunə göstərər deyir: «Görürsənmi, o necə səliqəlidir? Adam baxdıqca baxmaq istəyir. Bəs sən niyə öz səliqənə fikir vermirsən?»

Tərbiyədə belə konkret nümunələrdən istifadənin gözəl nəticə verdiyinin şahidi olan aqıl nə-nə və babalarımız uşağı yaşlıların müsbət və mənfi cəhətlərini əks etdirən aynaya bənzətmişlər: «Adam adamın aynasıdır», «Atı atın yanında bağlasan, həmrəng olmasa da, həmxasiyyət olar», «Qonşu qonşuya baxar, canını oda yaxar», «Yaxşı yoldaş adamı bay edər, pis yoldaş zay», «Qanmazla yoldaş olma, səni də qanmaz edər», «Qız anadan görməyincə, süfrə açmaz», «Ata olmayan ata qədri bilməz» və i.a.

Doğrudan da, ədəbli, qanacaqlı, nəzakətli olmaqdan ötrü ədəbli, qanacaqlı, nəzakətli şəxslərlə oturub-durmaq, dostluq etmək, onlardan nümunə götürmək vacibdir.

Məlumdur ki, nümunə ən təsirli vasitədir. Şagirdlərin şüurunun formalaşmasında ətrafdakı insanların nümunəsi böyük rol oynayır. Qədim Roma filosofu Seneka deyirdi ki, nəsihətlərlə tərbiyə çətin, nümunələrlə tərbiyə isə asandır. Tərbiyə prosesində nümunə təlim prosesindəki əyaniliyi əvəz edir. Heç bir söz yaxşı və pisin nə demək olduğu haqqında nümunə qədər əyani, konkret təsəvvür yarada bilməz. Nümunənin tərbiyəvi gücünün psixoloji əsasını uşaqların böyüklərə oxşamaq, onlar kimi olmaq meyli və qabiliyyəti təşkil edir. Müəyyən qədər biliyi və təcrübəsi olmayan uşaqlar ətrafdakıların hərəkətlərinə çox həvəslə baxır, onlara oxşamağa, özlərini böyüklər kimi aparmağa çalışırlar.

Y.A.Komenski deyirdi ki, uşaqlar dərk etməzdən əvvəl təqlidi öyrənirlər. Burada istər gündəlik həyatdan, istərsə də tarixdən götürülmüş nümunələri əsas hesab edirlər, çünki onlar uşaqlara yaxındır və daha qüvvətli təsir göstərir. Şagirdlərin şüur və davranışında yalnız ətrafdakı adamların deyil, habelə görkəmli tarixi şəxsiyyətlərin nümunəsi də mühüm rol oynayır. Vətənimizin görkəmli adamlarının, bədii əsər, kinofilm qəhrəmanlarının həyatından alınmış maraqlı, emosional faktlar, nümunələr də böyük təsirə malikdir. Belə adamların ləyaqətli həyat nümunələri şagirdlərin qarşısında geniş tərbiyə imkanları açır.

Nümunə böyüklərə də, kiçiklərə də aydın və münasib olmaqla, tərbiyə prosesini müəyyənləşdirir, ona canlılıq, konkretlik verir. Şagirdlər müəyyən əxlaqi davranış qaydasını yerinə yetirməyə nümunələrin köməyi ilə nail olurlar. Başqalarının əxlaqi nümunəsi yalnız uşaqların şüur və hisslərinə təsir etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda onların əsəb sistemində, aqlında da dərin iz buraxır. Şagirdlərdə əqidə formalaşdırmaq, onları əmək həyatına hazırlamaq üçün ləyaqətli adamların nümunələrindən istifadə edilir.

Folklorumuzda belə atalar sözləri vardır: «Ağılı kimdən öyrəndin? – Ağılsızdan», «Ədəbi kimdən öyrəndin? – Ədəbsizdən». Söz yox ki, bu atalar sözlərində də nümunə əks olunmuşdur, lakin necə nümunə? Göründüyü kimi, hər iki atalar sözü sual-cavab şəklindədir. Əgər həmin suallar ağılsıza, ədəbsizə xitabən söylənsə, onlardan belə nəticə çıxır: adam ağılıdan nümunə götürməklə ağıllı olduğu kimi, dəlidən nümunə götürməklə də dəli olar. Yox, əgər həmin suallar ağıllı, ədəbli şəxslərə aiddirsə, onda buradan belə nəticə çıxır: adam ağılsızlara, ədəbsizlərə baxıb, onların acınacaqlı, gülünc vəziyyətlərini gördükdə, bunun böyük bəla olduğunu dərk edir və belə vəziyyətə düşməsin deyər ağıllı və ədəbli olmağa çalışır.

Hər iki nəticə düzgündür, lakin uşaq tez təsir altına düşdüyü üçün, onun görüş və bilik dairəsi məhdud olduğuna görə, qüsurlu nümunələrdən müsbət nəticə çıxarmaq əvəzinə, bəzən

bir çəmi var», «Hər iş öz ustasının əlində asandır» və s. Deməli, başqa işlər kimi tərbiyənin də çəmi, yəni qaydası, metodu, vasitələri vardır. Uşağı asan və yaxşı tərbiyə etmək üçün tərbiyə işinin ustası olmaq, onun vasitə və yollarını nəzərə almaq lazımdır.

Tərbiyədə geniş istifadə edilən metodlardan biri nümunədir.

Uşaqlar çox həssas və təcrübəsiz olduqlarına görə başqalarının (ata-ananın, tərbiyəçinin, ustadın, qonşunun, yaşlı qohum-qardaşlarının, dost və yoldaşlarının, nağılda, eposda və ya söhbətdə eşitdikləri qəhrəmanların və i.a.) hərəkət və davranışını təqlid edir, onlardan nümunə götürürlər. Ailənin bütün yaşlı üzvlərinin işdən qayıdarkən bir-birilə salamlaşdığını gören uşaq özü də onlarla salamlaşır. İlk dövrlərdə onun belə salamlaşması təqlid xarakteri daşıyırsa, sonralar bunun qarşılıqlı hörmət və nəzakət ifadəsi olduğunu başa düşür, bu gözəl ənənəyə şüurlu surətdə əməl etməyə başlayır.

Səliqəsinə fikir verməyən bir uşağın valideyni çox zaman qonşudakı səliqəli uşağı öz övladına nümunə göstərər deyir: «Görürsənmi, o necə səliqəlidir? Adam baxdıqca baxmaq istəyir. Bəs sən niyə öz səliqənə fikir vermirsən?»

Tərbiyədə belə konkret nümunələrdən istifadənin gözəl nəticə verdiyinin şahidi olan aqıl nə nə və babalarımız uşağı yaşlıların müsbət və mənfi cəhətlərini əks etdirən aynaya bənzətmişlər: «Adam adamın aynasıdır», «Atı atın yanında bağlasan, həmrəng olmasa da, həmxasiyyət olar», «Qonşu qonşuya baxar, canını oda yaxar», «Yaxşı yoldaş adamı bay edər, pis yoldaş zay», «Qanmazla yoldaş olma, səni də qanmaz edər», «Qız anadan görmyincə, süfrə açmaz», «Ata olmayan ata qədri bilməz» və i.a.

Doğrudan da, ədəbli, qanacaqlı, nəzakətli olmaqdan ötrü ədəbli, qanacaqlı, nəzakətli şəxslərlə oturub-durmaq, dostluq etmək, onlardan nümunə götürmək vacibdir.

Məlumdur ki, nümunə ən təsirli vasitədir. Şagirdlərin şüurunun formalaşmasında ətrafdakı insanların nümunəsi böyük rol oynayır. Qədim Roma filosofu Seneka deyirdi ki, nəsihətlərlə tərbiyə çətin, nümunələrlə tərbiyə isə asandır. Tərbiyə prosesində nümunə təlim prosesindəki ayaniliyi əvəz edir. Heç bir söz yaxşı və pisin nə demək olduğu haqqında nümunə qədər əyani, konkret təsəvvür yarada bilməz. Nümunənin tərbiyəvi gücünün psixoloji əsasını uşaqların böyüklərə oxşamaq, onlar kimi olmaq meyli və qabiliyyəti təşkil edir. Müəyyən qədər biliyi və təcrübəsi olmayan uşaqlar ətrafdakıların hərəkətlərinə çox həvəslə baxır, onlara oxşamağa, özlərini böyüklər kimi aparmağa çalışırlar.

Y.A.Komenski deyirdi ki, uşaqlar dərk etməzdən əvvəl təqlidi öyrənirlər. Burada istər gündəlik həyatdan, istərsə də tarixdən götürülmüş nümunələri əsas hesab edirlər, çünki onlar uşaqlara yaxındır və daha qüvvətli təsir göstərir. Şagirdlərin şüur və davranışında yalnız ətrafdakı adamların deyil, habelə görkəmli tarixi şəxsiyyətlərin nümunəsi də mühüm rol oynayır. Vətənimizin görkəmli adamlarının, bədii əsər, kinofilm qəhrəmanlarının həyatından alınmış maraqlı, emosional faktlar, nümunələr də böyük təsirə malikdir. Belə adamların ləyaqətli həyat nümunələri şagirdlərin qarşısında geniş tərbiyə imkanları açır.

Nümunə böyüklərə də, kiçiklərə də aydın və münasib olmaqla, tərbiyə prosesini müəyyənləşdirir, ona canlılıq, konkretlik verir. Şagirdlər müəyyən əxlaqi davranış qaydasını yerinə yetirməyə nümunələrin köməyi ilə nail olurlar. Başqalarının əxlaqi nümunəsi yalnız uşaqların şüur və hisslərinə təsir etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda onların əsəb sistemində, aqlında da dərin iz buraxır. Şagirdlərdə əqidə formalaşdırmaq, onları əmək həyatına hazırlamaq üçün ləyaqətli adamların nümunələrindən istifadə edilir.

Folklorumuzda belə atalar sözləri vardır: «Ağılı kimdən öyrəndin? – Ağılsızdan», «Ədəbi kimdən öyrəndin? – Ədəbsizdən». Söz yox ki, bu atalar sözlərində də nümunə əks olunmuşdur, lakin necə nümunə? Göründüyü kimi, hər iki atalar sözü sual-cavab şəklindədir. Əgər həmin suallar ağılsıza, ədəbsizə xitabən söylənilsə, onlardan belə nəticə çıxır: adam ağıllıdan nümunə götürməklə ağıllı olduğu kimi, dəlidən nümunə götürməklə də dəli olar. Yox, əgər həmin suallar ağıllı, ədəbli şəxslərə aiddirsə, onda buradan belə nəticə çıxır: adam ağılsızlara, ədəbsizlərə baxıb, onların acınacaqlı, gülünc vəziyyətlərini gördükdə, bunun böyük bəla olduğunu dərk edir və belə vəziyyətə düşməsin deyə ağıllı və ədəbli olmağa çalışır.

Hər iki nəticə düzgündür, lakin uşaq tez təsir altına düşdüyü üçün, onun görüş və bilik dairəsi məhdud olduğuna görə, qüsurlu nümunələrdən müsbət nəticə çıxarmaq əvəzinə, bəzən

bir çəmi var», «Hər iş öz ustasının əlində asandır» və s. Deməli, başqa işlər kimi tərbiyənin də çəmi, yəni qaydası, metodu, vasitələri vardır. Uşağı asan və yaxşı tərbiyə etmək üçün tərbiyə işinin ustası olmaq, onun vasitə və yollarını nəzərə almaq lazımdır.

Tərbiyədə geniş istifadə edilən metodlardan biri nümunədir.

Uşaqlar çox həssas və təcrübəsiz olduqlarına görə başqalarının (ata-ananın, tərbiyəçinin, ustadın, qonşunun, yaşlı qohum-qardaşlarının, dost və yoldaşlarının, nağılda, eposda və ya söhbətdə eşitdikləri qəhrəmanların və i.a.) hərəkət və davranışını təqlid edir, onlardan nümunə götürürlər. Ailənin bütün yaşlı üzvlərinin işdən qayıdarkən bir-birilə salamlaşdığını gören uşaq özü də onlarla salamlaşır. İlk dövrlərdə onun belə salamlaşması təqlid xarakteri daşıyırsa, sonralar bunun qarşılıqlı hörmət və nəzakət ifadəsi olduğunu başa düşür, bu gözəl ənənəyə şüurlu surətdə əməl etməyə başlayır.

Səliqəsinə fikir verməyən bir uşağın valideyni çox zaman qonşudakı səliqəli uşağı öz övladına nümunə göstərər deyir: «Görürsənmi, o necə səliqəlidir? Adam baxdıqca baxmaq istəyir. Bəs sən niyə öz səliqənə fikir vermirsən?»

Tərbiyədə belə konkret nümunələrdən istifadənin gözəl nəticə verdiyinin şahidi olan aqıl nə-nə və babalarımız uşağı yaşlıların müsbət və mənfi cəhətlərini əks etdirən aynaya bənzətmişlər: «Adam adamın aynasıdır», «Atı atın yanında bağlasan, həmrəng olmasa da, həmxasiyyət olar», «Qonşu qonşuya baxar, canını oda yaxar», «Yaxşı yoldaş adamı bay edər, pis yoldaş zay», «Qanmazla yoldaş olma, səni də qanmaz edər», «Qız anadan görmyincə, süfrə açmaz», «Ata olmayan ata qədri bilməz» və i.a.

Doğrudan da, ədəbli, qanacaqlı, nəzakətli olmaqdan ötrü ədəbli, qanacaqlı, nəzakətli şəxslərlə oturub-durmaq, dostluq etmək, onlardan nümunə götürmək vacibdir.

Məlumdur ki, nümunə ən təsirli vasitədir. Şagirdlərin şüurunun formalaşmasında ətrafdakı insanların nümunəsi böyük rol oynayır. Qədim Roma filosofu Seneka deyirdi ki, nəsihətlərlə tərbiyə çətin, nümunələrlə tərbiyə isə asandır. Tərbiyə prosesində nümunə təlim prosesindəki ayaniliyi əvəz edir. Heç bir söz yaxşı və pisin nə demək olduğu haqqında nümunə qədər əyani, konkret təsəvvür yarada bilməz. Nümunənin tərbiyəvi gücünün psixoloji əsasını uşaqların böyüklərə oxşamaq, onlar kimi olmaq meyli və qabiliyyəti təşkil edir. Müəyyən qədər biliyi və təcrübəsi olmayan uşaqlar ətrafdakıların hərəkətlərinə çox həvəslə baxır, onlara oxşamağa, özlərini böyüklər kimi aparmağa çalışırlar.

Y.A.Komenski deyirdi ki, uşaqlar dərk etməzdən əvvəl təqlidi öyrənirlər. Burada istər gündəlik həyatdan, istərsə də tarixdən götürülmüş nümunələri əsas hesab edirlər, çünki onlar uşaqlara yaxındır və daha qüvvətli təsir göstərir. Şagirdlərin şüur və davranışında yalnız ətrafdakı adamların deyil, habelə görkəmli tarixi şəxsiyyətlərin nümunəsi də mühüm rol oynayır. Vətənimizin görkəmli adamlarının, bədii əsər, kinofilm qəhrəmanlarının həyatından alınmış maraqlı, emosional faktlar, nümunələr də böyük təsirə malikdir. Belə adamların ləyaqətli həyat nümunələri şagirdlərin qarşısında geniş tərbiyə imkanları açır.

Nümunə böyüklərə də, kiçiklərə də aydın və münasib olmaqla, tərbiyə prosesini müəyyənləşdirir, ona canlılıq, konkretlik verir. Şagirdlər müəyyən əxlaqi davranış qaydasını yerinə yetirməyə nümunələrin köməyi ilə nail olurlar. Başqalarının əxlaqi nümunəsi yalnız uşaqların şüur və hisslərinə təsir etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda onların əsəb sistemində, aqlında da dərin iz buraxır. Şagirdlərdə əqidə formalaşdırmaq, onları əmək həyatına hazırlamaq üçün ləyaqətli adamların nümunələrindən istifadə edilir.

Folklorumuzda belə atalar sözləri vardır: «Ağılı kimdən öyrəndin? – Ağılsızdan», «Ədəbi kimdən öyrəndin? – Ədəbsizdən». Söz yox ki, bu atalar sözlərində də nümunə əks olunmuşdur, lakin necə nümunə? Göründüyü kimi, hər iki atalar sözü sual-cavab şəklindədir. Əgər həmin suallar ağılsıza, ədəbsizə xitabən söylənilsə, onlardan belə nəticə çıxır: adam ağıllıdan nümunə götürməklə ağıllı olduğu kimi, dəlidən nümunə götürməklə də dəli olar. Yox, əgər həmin suallar ağıllı, ədəbli şəxslərə aiddirsə, onda buradan belə nəticə çıxır: adam ağılsızlara, ədəbsizlərə baxıb, onların acınacaqlı, gülünc vəziyyətlərini gördükdə, bunun böyük bəla olduğunu dərk edir və belə vəziyyətə düşməsin deyə ağıllı və ədəbli olmağa çalışır.

Hər iki nəticə düzgündür, lakin uşaq tez təsir altına düşdüyü üçün, onun görüş və bilik dairəsi məhdud olduğuna görə, qüsurlu nümunələrdən müsbət nəticə çıxarmaq əvəzinə, bəzən

əxlaqi keyfiyyətlər gözləmək, arpa əkib buğda biçmək iddiasında olmaq kimi bir şeydir. Təbiidir ki, «Arpa əkən buğda biçməz», çünki «Nə tökərsən aşına, o çıxar qaşığına».

Xalq tərbiyə işində tərbiyə edənin mühüm rolunu qeyd etməklə yanaşı, gənc nəsli də bö-yüklərdən öyrənməyə çağırır: «Söz böyüyündür», «Böyük danışanı kiçik götürər», «Ulu sözünə baxmayan ulaya-ulaya qalar», «Böyük sözünə baxmayan böyürə-böyürə gedər», «Ustad görən şagird hər məqamda yorğalar», «Ustad görməyən şagird ondan-bundan qarmalar» və s. Məhz buna görədir ki, dastanlarımızdakı qəhrəmanların çoxunun tərbiyəsi ilə tərbiyəçi-müəllimlər məşğul olurlar («Şah İsmayıl» dastanı).

Azərbaycan nağıllarında da qəhrəmanlar çətinliyə düşərkən ən çox dünyagörmüş müdrik qocaların, ustadların yanına gedir, onlarla məsləhətləşir və onların göstərişlərinə əməl edərək bacarıq və vərdişlərə yiyələnir, pis yollardan çəkinir, şər qüvvələrə qalib gəlir, çətin vəziyyətlərdən salamat qurtarırlar.

Qəhrəmanlar çıxacaqları səfərin səmtini, yolunu da, əsas etibarilə, yaşlı adamlardan öyrənirlər. «Daşdəmirin nağılı»nda Daşdəmirin Mirzə Möhsünə, «Oduncu oğlu Əmirəhməd» nağılında Əmirəhmədin kor qocaya, «Allahverdi çoban» nağılında Allahverdinin dünya görmüş ağsaqqala, «Ağ atlı oğlan» nağılında Nərbalanın qoca bağbana, «Yetim İbrahim» nağılında İbrahimin qoca kişiyyə, «Şahzadə Mütəlib» nağılında Mütəlibin şəhərin ən qoca adamına tez-tez müraciət etməsi və onlardan öyrənməsi buna misaldır.

Yaşlıların ağıllı sözlərinə qulaq asıb, əməl etmək insanı fəallaşdırır. Bu isə xoşbəxt və firavan həyatın rəhnidir. Həmin ideya bir çox nağılların («Tənbel Əhməd», «Şah oğlu Bəhram» və s.) əsas qayəsini təşkil edir. Yaşlıların «yaxşı məsləhətlərinə qulaq asmağın, nəsihətləri sinədəftər qılmağın» vacibliyini göstərmək məqsədilə bir sıra nağıl və dastanlarda hadisələr elə verilir ki, həmin məsləhət və nəsihətlərə əməl etmədikdə, qəhrəman təhlükəli vəziyyətə düşür. Bu cəhətdən «Ağ quş», «Üç şahzadə», «Axvay» nağılları, «Koroğlu», «Şah İsmayıl», «Əsli və Kərəm» dastanları daha maraqlıdır.

Deməli, uşaqlar müsbət obrazlara, mənəvi keyfiyyətləri ilə hamıya örnək olan şəxslərə ideal kimi baxır, bütün fəaliyyətlərdə onlara oxşamağa, nəcib və xeyirxah işlərlə məşğul olmağa həvəs göstərirlər.

Nümunə bir insanda olan mənəvi keyfiyyətlərin başqalarına keçməsinə kömək edən amillərdəndir. Biz uşaqları yaxşı nümunələrlə tərbiyə etməli, pis nümunələrdən qorunmalıyıq. Bu bərdə N.Tusi çox qiymətli fikir söyləmişdir: «Tərbiyənin birinci şərti budur ki, uşağı onun təbiətini korlaya biləcək adamlarla və şeylərlə münasibətdə olmağa qoymayasan, çünki uşaq nəfsi sadə olar, ətrafdakıların xasiyyətini tez götürər».

Nümunə milli ənənələrin aşılmasında da çox güclü təsirə malikdir. Uşağın nümunə götürdüyü insanlar, məlum olduğu kimi, çoxdur. Həmin insanlar arasında valideynlərlə müəllimlər xüsusi yer tuturlar. Ona görə də xalq müəllimi uşaqların mənəvi aləminin memarı, cəmiyyətin etibar etdiyi şəxsdir.

Uşaqlar əxlaqi bilikləri, milli hissləri, adət-ənənələrimizi əvvəlcə ailədən – valideynlərdən, sonra məktəbdə pedaqoji kollektivin üzvlərindən – müəllimlərdən öyrənirlər. Uşaqlar yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olan, öz nümunəvi davranışı ilə ətrafdakıların hüsn-rəğbətini qazanan adamların tapşırıq və göstərişlərinə sözsüz əməl edir, onların nəcib və xeyirxah işlərini öyrənməyə həvəs göstərirlər.

Şəxsiyyətin formalaşmasında əsas amillərdən biri məktəbdir. M.T.Sidqi məktəbə və müəllimə çox yüksək qiymət verirdi. O, məktəbin şərəfətini belə təsvir edir. «Məktəb nədir? Məktəb bizim elm və maarifimizin vasitəsidir...Məktəb cəhalət dərdinin dərmanı və mərifət bağının xiyabanıdır ki, həmişə cahilləri alim və divanələri aqil eylər. İllərcə məktəbə gedib tərbiyə, ədəb-ərkan kəsb etməyən kimsələr, məktəbdə ömür keçirib, elmlərdən bəhrəmənd olmayan şagirdlər rəngarəng güllər və çiçəklər ilə dolu bir bağçada gəzib-dolaşan kora bənzərlər. Məktəb bir cismə bənzər ki, onun ruhu müəllimdir».

Məktəbdə, təlim və tərbiyədə müəllimin rolunu yüksək qiymətləndirən Sidqinin fikrincə, müəllim birincisi, «ülum və fünunə dara» (dərin elmi biliyə malik), ikincisi, «adabi-elm və tərbiyə verməyin üsullarından xəbərdar» olmalıdır.

Məsələnin bu şəkildə qoyuluşu ilə Sidqi öz dövrünün mədəni həyatında ciddi problema – *Uşağın təlim və tərbiyəsini kimə tapşırmaq olar?* probleminə toxunurdu.

Tərbiyədə müəllim nüfuzu, hər şeydən əvvəl, müəllimin özündən, öz üzərində nə dərəcədə işləməsindən, həmkarları ilə, şagirdlərlə, onların valideynləri ilə rəftarından asılıdır. Bununla yanaşı, müəllim nüfuzu öz-özünə yaranmır. Nüfuz uşaqlara göstərilən yüksək qayğı, onların sevinc və kədərinə şərik olmaq, hər bir işdə ədalətli mövqe tutmaqla yaranır.

Uşaq öz təbiəti etibarilə realistdir. O, hər bir hadisəyə düzgün mövqedən yanaşmağa, həqiqəti olduğu kimi dərk etməyə çalışır. Bu işdə müəllim onları düzgün istiqamətləndirməlidir.

Bakı şəhər 254 nömrəli məktəbin sinif müəllimi E.Məmmədova bütün mənəvi keyfiyyətləri ilə şagirdlərə nümunədir. O, ayrı-ayrı mövzuları tədris edərkən İslam Səfərlinin insanların məktəb illərindən xeyli vaxt keçməsinə baxmayaraq, yaşa dolduqda belə öz sevimli müəllimlərini gördükləri zaman keçirdikləri hisslərdən bəhs edən şerini misal gətirir:

Ağsaçlı, mehriban müəllimimi
İndi də arabir, hərdən görürəm.
Özümü itirib, bir uşaq kimi
Ayaq saxlayaraq salam verirəm.

Respublikamızda öz şagirdləri üçün ideal olan yüzlərlə müəllim vardır.

Azərbaycanın ən görkəmli pedaqoqlarından biri olan Abdulla Şaiq öz müəllimlik fəaliyyəti ilə yetirmələrinə, onların gələcək inkişafına böyük təsir etmişdir. O, şagirdlərinin hansı ailədə, necə şəraitdə yaşadıklarını yaxından öyrənir, hər şagirdin qəlbinə nüfuz etməyi və hər bir şagirdə fərdi yanaşmağı bacarırdı.

A.Şaiq şagirdlərini doğma balası kimi sevir və uzaqgörənliyi ilə onların parlaq gələcəklərini, hətta tutacaqları mövqeləri əvvəlcədən görürdü. O, həm də çox tələbkər müəllim idi. Onun yetirmələrindən biri olmuş, Azərbaycanın görkəmli şairi S.Rüstəm öz xatirələrində yazır: «Mən Abdulla Şaiqi ibtidai məktəb illərindən tanıyıram. O, məktəbin ən qabaqcıl, ən hörmətli müəllimlərindən idi. O, öz ədəbi yaradıcılığı, pedaqoji fəaliyyəti və şəxsi həyatı ilə bizə nümunə göstərirdi. Məhz bunun nəticəsi idi ki, biz onun dərslərinə həmişə hazır gəlirdik. Həmmimiz Şaiq müəllimin xoşuna gəlmək, onun məhəbbətini qazanmaq istəyirdik. Hətta bəzən başqa müəllimlərin dərslərində nizam-intizamı pozan şagirdlər belə onun dərslərində özünü ələ alır, dediklərini bütün varlığı ilə dinləyirdilər...».

Xalq arasında əsrlərin sınağından çıxmış belə bir ibratamız kəlamı yada salmaq yerinə düşər: «Qarşıdakı ili düşünürsənsə, çovdar ək, qabaqdan gələn onillikləri düşünürsənsə, ağac ək, əsrləri düşünürsənsə, uşaqları tərbiyə et». Buradan belə nəticə çıxır ki, hər bir işi görməzdən əvvəl, onun məqsədi üzərində düşünmək lazımdır. Məqsəd aydın olsa, ona çatmaq üçün hansı işləri, hansı müddətə və necə görmək məsələsi də aydın olar. Tərbiyədə məqsədi aydın və dürüst bilməyin vacibliyindən danışarkən, qeyd etmək lazımdır ki, öz tərbiyəvi fəaliyyətinin məqsədini düzgün müəyyənləşdirməyən tərbiyəçi heç nəyə nail ola bilməz.

«Yüz eşitməkdənsə, bir görmək yaxşıdır» hikməti bir daha təsdiq edir ki, nümunə uşaqlara öyüd-nəsihətlə, əmr və göstərişlərlə, danlaqla, sözlə təsir göstərməkdən daha yüksək tərbiyəvi gücə malikdir.

Müəllimlər, tərbiyəçilər və valideynlər bilməlidirlər ki, şəxsi nümunədə nümayiş yaxşı nəticə vermir. Elə tərbiyə mühiti yaratmaq lazımdır ki, uşaq müsbət və mənfi nümunələri təfəkkür süzgəcindən keçirsin, düşünərək saf-çürük etsin, şüurlu surətdə yaxşını pisdən fərqləndirməyi bacarsın.

Uşaqlarda müsbət mənəvi keyfiyyətləri formalaşdırmaq üçün tərbiyə edənin hər bir fəaliyyətində həssas və diqqətli olması vacibdir, çünki ona həssas uşaq gözləri tuşlanmışdır. Bu gözlər yaxşını pisdən, xeyiri şərddən fərqləndirməyə istiqamətlənmiş, təmiz, pak qəlbə malik uşaq gözləridir. Bu gözlərdən heç nə yayına bilməz. Kiçikyaşlı uşaqlar daha çox təqlidçiliyə aludəçilik göstərirlər. Buna görə də tərbiyə üçlüyü (müəllim, valideyn, tərbiyəçi) zahiri görkəmi, nitq mədəniyyəti, dərin biliyi, hərtərəfli dünyagörüşü, əxlaqi təmizliyi, bir sözlə – bütün mənəvi dünyası ilə uşaqlara nümunə olmalıdır.

Tərbiyə edənin ümumi görünüşü, təmiz və səliqəli geyimi, saçının forması yüksək zövqün tələblərinə cavab verməlidir. Tərbiyə edənin etikası, məişət estetikası, həyata münasibətləri

tərbiyəyə az təsir göstərmir. Tərbiyə edəninin insanlarla rastlaşarkən salamlaşması, ayrılırkən sağollaşması, «Siz» deyə müraciət etməsi, səhvə yol verdikdə səmimi etirafı və üzr istəməsi uşaqlar üçün nümunə olmalıdır.

Müəllim adını, müəllim şərəfini yüksək tutan, dərin və hərtərəfli biliyə malik, qayğı və tələbkərliliyi uzlaşdırmağı bacaran, sözü ilə əməlinin birliliyinə nail olan müəllimlər şagirdlər tərəfindən ideal insan kimi qarşılanırlar. Onların şəxsi nümunəsi verdikləri göstəriş və tapşırıqların sözsüz və şüurlu yerinə yetirilməsinə səbəb olur.

Uşağın görüş dairəsi, rəftarı, bu və ya digər məsələyə münasibəti, milli hisslərin yaranması qismən ailə tərbiyəsinin təsiri altında təşəkkül tapır. İbtidai sinif şagirdlərinin milli ənənələr ruhunda tərbiyəsində valideynin də rolu böyükdür.

Məlum olduğu kimi, uşaq vaxtının çoxunu ailədə keçirir. O, ailənin yaşlı üzvlərinin hərəkətlərini görür və onu təqlid etməyə çalışır, valideynlərini daha yüksək qiymətləndirir və yaxşı adam hesab edir. Uşaqlar ata və ananın hərəkətlərini təqlid etməyə çalışır, hərəkətlərində onlara istinad edirlər. Adətən, uşaqlardan «Atam belə edir.», «Anam belə edir.», «Böyük qardaşım belə edir.» ifadələrini eşidirik. Onlar öz davranışlarında böyüklərin hərəkətlərinə əsaslanır, böyüklər kimi etməyə çalışırlar. Buna görə də valideynlərin davranışı tərbiyədə mühüm rol oynayır. Valideyn hər gün, hər saat, hər dəqiqə öz hərəkətləri ilə uşağa təsir edir. Bəzən valideyn bunu hiss etmir, lakin onun ən kiçik hərəkəti, danışığı uşağın xarakterinə ciddi təsir göstərir.

A.S.Makarenko vaxtilə demişdir: «Sizin öz davranışınız ən həlledici məsələdir. Elə bilməyin ki, siz uşağı yalnız onunla danışanda və ya onu öyrəndə, ona əmr verəndə tərbiyələndirirsiniz. Siz onu öz həyatınızın hər bir anında, hətta evdə olmadığınız zaman da tərbiyə edirsiniz. Siz necə geyinirsiniz, başqa adamlarla və özgə adamlar haqqında necə danışırsınız, necə sevinirsiniz, dostlar və düşmənlərlə necə rəftar edirsiniz, necə gülürsünüz, qəzeti necə oxuyursunuz – bütün bunların uşaq üçün böyük əhəmiyyəti vardır».

Bir çox hallarda valideynlər ətraflarında onların hər bir sözünü eşidən, hər bir hərəkətini izləyən uşaqlar olduğunu unudurlar. Uşaq gözünü kitaba dikib, sanki çox diqqətlə oxuyur, lakin onun qulağı qonşuları haqqında qeybət edən anası ilə bibisinin söhbətindədir. Yaşlılar uşağı tamamilə unudub, evlənmək, boşanmaq hadisələrini açıq-saçıq təhlil edirlər. Bütün bunlar uşaq üçün təsirsiz qalmır, onda insanlar arasındakı münasibətlərə dair dolaşmaq fikirlər oyadır.

Valideynin şəxsi nümunəsinin bir əhəmiyyəti də onun düzlüyündədir. Əgər valideyn özü heç vaxt yalan danışmırsa, onun övladına doğruculuq barədəki nəsihəti də qüvvətli təsir göstərir. Əks halda, uşaq valideynin nəsihətlərini etinasız buraxıb, pis hərəkətləri təqlid edəcəkdir.

Yeni insan yetişdirmək vəzifəsini öhdəsinə götürmüş adam büllur kimi saf olmalıdır.

ədəbiyyat

- 1.Kərimov Y.Təlim metodları. Bakı: «RS Poliqraf», MMC, 2009.
- 2.Makarenko A. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: «Azərənəşr», 1950.
- 3.Abbasov A., Həsənova S. Az söylə, söz söylə. Bakı: «Maarif»,1992.
- 4.Qaralov Z. Tərbiyə. (I,II,III hissə). Bakı: «Pedaqogika», 2003.

Пути использования национальных традиций резюме

Воспитание человека в современных условиях является главной задачей общества. Для того, чтобы в области воспитания реализовать определенные цели, нужно часто обратиться к примерам учителей и родителей, которые оказывают сильное влияние на духовное воспитание детей. Для упрощенного и качественного воспитания детей надо быть «мастером дела».

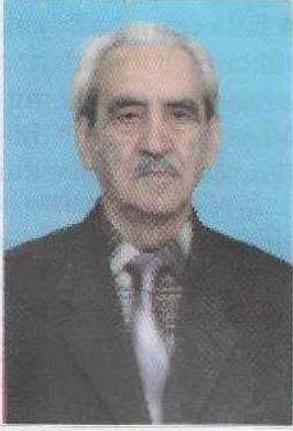
Ways to use national traditions summary

Today education of the person is a problem of human society. Examples of teachers and parents has strong impact on spirit of pupils. For the simplified and high – quality education of children it is necessary to be the master of business.

M.Ə.RƏSULZADƏNİN PEDAQOJİ İDEYALARI HAQQINDA

Sərdar Quliyev,
pedaqoji elmlər doktoru, professor

Məqalədə müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin pedaqoji ideyaları tədqiq olunur.

açar sözlər : Azərbaycan Demokratik Respublikası, M.Ə. Rəsulzadə, milli dövlət şüuru, milli azadlıq, milli ənənə, milli "mən", xalqın maariflənməsi, demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə

ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, М.Е.Расул-заде, национальное государственное сознание, национальные свобода, национальные традиции, национальное «я», народное просвещение, демократизация, гуманитаризация

key words: Azerbaijan Democratic Republic, M.E.Rasul-zade, national public consciousness, national freedom, national traditions, national "I", public education, democratization, humanization

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2013-cü il, noyabrın 22-də Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaratıcılarından biri Məmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 130 illik yubileyi ilə

əlaqədar sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda respublikanın Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan MEA, Təhsil, Səhiyyə Nazirliklərinə və bir sıra müəssisələrə tapşırıqlar verilmişdir ki, M.Ə. Rəsulzadənin ictimai, siyasi fəaliyyəti ilə əlaqədar geniş tədbirlər planı hazırlayıb, həyata keçirilməsinə nail olsunlar.

Yeni il ərəfəsində qəbul edilmiş bu sərəncam xalqımızın ürəyincə olan mühüm bir dövlət sənədidir

Biz bilirik ki, Azərbaycan Demokratik Respublikası milli ənənələrin, əbədi, hüquqi, fəlsəfi fikrin, milli "mən" və milli dövlət şüurunun, bütövlükdə xalqın azadlıq hərəkatı tarixinin qanunauyğun, məntiqi yekunu kimi təşəkkül tapmışdır. M.Ə. Rəsulzadənin qısa tərcümeyi-halına nəzər saldıqda bunun canlı şahidi oluruq.

Məmməd Əmin Rəsulzadə 1884-cü il, yanvarın 31-də Bakının Novxanı kəndində, ruhani ailəsində anadan olmuşdur. O, S.M.Qənizadənin müdir olduğu ikinci "Rus-müsəlman" məktəbində oxumuş, oranı bitirdikdən sonra təhsilini Bakı texniki məktəbində rus dilində davam etdirmişdir. O, on yeddi yaşında ikən müsəlman gənclər təşkilatı yaratmış, həm də Müsəlman sosial demokratları, "Hümmət" təşkilatının yaratıcılarından biri olmuşdur. Mühacirətdə olarkən (1910) İran Demokrat Partiyasının əsasını qoymuşdur. Rəhbəri olduğu Müsavat partiyası Azərbaycanın müstəqillik bayrağını qaldırmış, özü isə Azərbaycan Milli Şurasının sədri seçilən kimi Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin yaranmasını (1918, 28 may) bütün dünyaya bəyan etmişdir. ADC az vaxtda çox işlər görmüş, xalqın oyanmasına və özünəməxsusluğunu dərk etməsinə çalışmış, tarixi əhəmiyyəti olan işlər görmüşdür. Gənc cümhuriyyət yarandığı ilk gündən xalqın maariflənməsini ön plana çəkərək, maarif sahəsində bir sıra islahatların aparılmasına nail olmuşdur.

Cümhuriyyət illərində təlimin ana dilində aparılması, Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili elan edilməsi və ana dilində dərslərlərin nəşri zəruri sayılmışdır.

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti ümumi ibtidai təhsil layihəsinin hazırlanmasını, kəndlərdə, şəhərlərdə yeni məktəblərin açılmasını, milli məktəblər üçün müəllim kadrlarının hazırlanması vəzifələrini həll etmək üçün Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan bölməsinin Qazağa köçürülməsini lazım bilmişdir. Mahir pedaqoq və metodist, ikicildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı ta-

rixi”nin müəllifi F.Köçərlinin səyi nəticəsində 1918-ci ilin noyabrında seminariya öz qapılarını gələcəyin gənc müəllimlərinin üzünə açmışdır.

Tədris işlərinin həyata keçirilməsi üçün Türkiyədən müəllimlər dəvət olunmuşdu. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin fəaliyyəti dövründə məktəb şəbəkəsi genişləndirilərək qızlar üçün məktəblər açılmış, məktəb yaşından böyük vətəndaşlar üçün gecə, qadınlar üçün gündüz kursları təşkil edilmişdir.

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti gəncliyi elm və texnika əsrinə hazırlamaq məqsədilə Bakı Universitetinin açılmasına nail olmuş, yüzə yaxın gənci müxtəlif sahələrdə təhsil almaq üçün dövlət hesabına Avropa universitetlərinə və texniki məktəblərinə göndərmişdi. Təsadüfi deyil ki, İ.V.Stalinin “Bu bir il yarımliq hakimiyyətiniz ərzində xalqa nə verə bildiniz?” sualına cavabında M.Ə.Rəsulzadə belə demişdir: “Çox şey verə bilmədik, amma milli azadlığın nə olduğunu başa saldıq. Az da olsa, milli istiqlal dadızdırdıq.”

Eyni fikri Fətəli xan Xoyski də təsdiq etmiş və demişdir: “Hökumətin fəaliyyətində nə qədər qüsur, nöqsan olmuşsa da, yol göstərən işıqlı yıldız bu olmuşdur: millətin hüququ, istiqlal və xeyri”.

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti yaşadığı 23 ay ərzində mühüm siyasi, mədəni tədbirlər həyata keçirməklə yanaşı, həm də mədəniyyət, məktəb, vətənə, xalqa xidmət, milli fədakarlıq tərbiyəsi sahəsində də böyük işlər görmüşdür. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti təhsilin məzmununun demokratikləşdirilməsi, humanistləşdirilməsi ilə yanaşı, müəllim şəxsiyyəti haqqında da qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür. Cümhuriyyət təhsilin demokratikləşdirilməsi ideyasının əsasını xalqın öz ədəbiyyatını, tarixini, mədəniyyətini dərinlən öyrənməsində və bu biliklərdən dünya mədəniyyətinə körpü salmaqda görürdü.

M.Ə.Rəsulzadə “Nicat”, “Nəşri-maarif”, “Səfa” xeyriyyə cəmiyyətlərinin, məktəblərin, darülmüəllimatın açılmasını xüsusi qeyd edərək deyirdi ki, həmin xeyriyyə cəmiyyətlərinin müstəsna əhəmiyyəti vardır. O, ana dilinə yüksək qiymət verir və “Milli dirilik” adlı məqaləsində yazırdı: “Cəmiyyətin ümdə əsasını təşkil edən şey dildir. Dil xalq, millət deməkdir. Milliyyət gəmmimizin sükanını bərk-bərk tutub, onu məqsədinə doğru yüksəltməliyik.”

M.Ə.Rəsulzadə həmin məqaləsində milli diriliyin bir çox amilləri: lüğətlər tərtib etmək, xalq ədəbiyyatını toplamaq, xalq rəvayətlərini, əfsanələri toplayıb, elmi əsasda təhlil və təsnif etmək, dini dəyərlərə düzgün qiymət vermək, xalqın tarixini, adət və ənənələrini öyrənmək haqqında, bütün bunları gənc nəsə öyrətmək haqqında qiymətli fikirlər söyləmişdir. O deyirdi: “Bir millətin öz tarixini bilməsi qədər qüvvətli bir ittihad (birlik) və təməddüd (mədəniləşmə) amili təsəvvür oluna bilməz. Tarixi öyrənmək və millət arasında tarix dərslərini intişar etdirmək (yaymaq) ittihad və ittifaqın zəruri şərtlərindəndir”.

M.Ə.Rəsulzadə maarifin, elmin yayılmasında mətbuata, xüsusilə, qəzetlərin inkişafına qiymət verərək deyirdi ki, türk mətbuatı xalqın hissələrini oyadır, xalqı maarifə, təhsilə yiyələnməyə çağırır. Mətbuatın işıqlandırdığı maarif, elm, təhsil, məktəb məsələlərini M.Ə.Rəsulzadə belə təsnif etmişdir:

- yeni metod məsələsi – məktəblərdə türkcənin üsuli-sövti ilə tədrisi və mədrəsə proqramına cədid (yeni) fənlərin daxil edilməsi;
- milli məktəblərin təsis edilməsi və genişləndirilməsi – əvvəlcə mövcud məhəllə, Göy cəme məktəblərində fars dili əvəzinə türkcə oxumaq və əsrin üsulları ilə yeni məktəblər yaratmaq;
- hökumət məktəblərində türkcənin tədrisini tələb etmək və s.

M.Ə.Rəsulzadə öz yaradıcılığında milli əxlaqa yüksək qiymət verərək deyirdi ki, milli əxlaq hər şeyin millət uğrunda mübarizəyə xidmət göstərməsini tələb edir: “Milli əxlaqın birinci vəzifəsi millətin birliyini və bütövlüyünü qorumaqdır. Milli əxlaqın ikinci vəzifəsi türklük və milli istiqlal prinsiplərinə mütləq sədaqətdir. Milli əxlaqın üçüncü vəzifəsi verilən sözə, bağlanılan anlaşmalara riayət etməkdir. Milli əxlaqın dördüncü vəzifəsi haqqı, azadlığı, sülhü və demokratiyanı qorumaq və müdafiə etməkdir.”

Bakı Dövlət Universitetinin açılmasında xüsusi səyi olan M.Ə. Rəsulzadə haqqında universitetin ilk rektoru, professor V.İ.Razumovski belə yazırdı: “M.Ə.Rəsulzadənin sayəsində, onun güclü, maarifçilik köməyi ilə Müsavat partiyasında universitetin açıq və gizli düşmənləri partiyanın qərarına tabe olmağa məcbur olmuşlar.”

M.Ə. Rəsulzadə qüvvətli və sağlam məntiqi, təmiz qəlbi, doğru sözü, mətanəti, fədakarlığı ilə Azərbaycan xalqına, gənc nəsələ ən gözəl bir örnəkdir. Onun həyatı və fəaliyyəti ən yaxşı tərbiyə məktəbidir.

ədəbiyyat

1. Azərbaycan Demokratik Respublikası Azərbaycan hökuməti (1918-1920). Bakı: "Gənclik", 1990.
2. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı: "Gənclik", 1991.
3. Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Səyavuşu. Bakı: "Gənclik", 1991.
4. Talıbov Y., Sadıqov F., Quliyev S. Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: 2000.
5. Rüstəmov F. M.Ə. Rəsulzadə məktəb və maarif haqqında. Pedaqoji, psixoloji elmlər seriyası. 1991.
6. Rəsulzadə M.Ə. Milli dirilik. "Ədəbiyyat" qəzeti, 1 noyabr, 1991.

О педагогических идеях М.Е.Расул-заде резюме

В статье рассказывается об историческом периоде Азербайджанской Демократической Республики в 1918-1920 гг., о выдающемся деятеле Азербайджанской государственности М.Е. Расул-заде. Так же отмечается развитие просвещения в Азербайджане – открытие школ, семинарий, курсов ликвидации безграмотности. Особенно отмечается роль М.Е. Расул-заде в создании Бакинского Государственного Университета.

The pedagogical ideas M.E.Rasul-zadeh summary

The article describes the historical period of the Azerbaijan Democratic Republic in 1918-1920.. An outstanding figure of the Azerbaijani statehood ME Rasul-zade. Just noted the development of education in Azerbaijan - the opening of schools, seminaries, courses elimination of illiteracy. Particularly notes the role of ME Rasul-zade establishment of the Baku State University.

ALEKSANDR SERGEYEVİÇ PUŞKİN – 215

İsfəndiyar Abdullayev,
Azərbaycan Milli Aviasiya Akademiyasının dosenti,
filologiya elmləri namizədi

Məqalədə anadan olmasını 215 illiyi münasibətilə böyük rus şairi A.S.Puşkinin yaradıcılığından, onun həyatının Azərbaycanla bağlı faktlarından söhbət gedir.

açar sözlər: rus ədəbiyyatı, romantizm, realizm, «Böyük Pyotrın ərəbi», zadəganlar, dekabrıstlər, sürgün, duel

ключевые слова: русская литература, романтизм, реализм, «арап Великого Петра», дворяне, декабристы, ссылка, дуэль

key words: russian literature, romanticism, realism, "Moor of the Great Peter", the nobles, the decembrists, link, duel

Rus xalqının dünyaya bəxş etdiyi böyük mütəfəkkirlərdən biri də Aleksandr Sergeyeviç Puşkindir. O, nəhəng rus ədəbiyyatının romantizm və realizm cərəyanlarının ən görkəmli nümayəndəsidir – dəşək, səhv etmərik.

A.S.Puşkin 1799-cu il iyunun 6-da qədim boyar nəslindən olan ortabab zadəgan ailəsində anadan olmuşdur. Anası Nadejda Osipovna I Pyotrın ərəbi Abram Hannibalın nəvəsi idi. (Atası – Osip (Yanuari) Abramoviç, anası – Mariya Alekseyevna Puşkina.)

O, 12 yaşında Sarskoye Selo liseyinə daxil olur və ilk şeirlərini («Sarskoye Seloda xatirələr», «Azadlıq», «Qızılgül» və s.) orada yazır. Hələ o vaxt gənc Puşkin Q.K.Derjavin, N.M.Karamzin, B.A. Jukovski və başqalarının diqqətini cəlb edir. «Arzamas» ədəbi dərnəyinin üzvləri ilə, mütərəqqi fikirli zadəganlarla, o cümlədən, P.Y.Çaadayevlə tanış olur.

1817-ci ildə liseyi bitirən 18 yaşlı Puşkin xarici işlər kollegiyasına katib təyin olunur. Bu illərdə (1817–1820) yazdığı əsərlərdə onun Peterburq həyatı, o dövrün siyasi şəraiti, yetişmək-

də olan zadəgan inqilabçıları nəslinin görüşləri öz əksini tapır. («Çaadayevə», «Kənd», «Nağıl» şeirləri, «Ruslan və Lyudmila» poeması və s.)

1820-ci ildə A.S.Puşkin siyasi baxışlarına görə Rusiyanın cənubuna sürgün edilir. Qafqazda, Krimda olur, Kişinyovda və Odessada yaşayır. Dekabristlərdən V.F.Rayevski, P.İ.Pestel və başqaları ilə görüşür. Onun inqilabi hərəkata qoşulmaq ehtirası güclənir. Bu dövrdə A.S.Puşkinin yaradıcılığında romantizm vüsət alır. Həmin dövrün məhsulu olan «Qafqaz əsiri», «Baxçasaray fontanı», «Quldur qardaşlar», «Qaraçılar» poemalarında şairin üsyankar ruhu hiss olunur.

1824-cü ildə şairin sürgün yeri Pskov vilayətinin Mixaylovskoye kəndinə dəyişdirilir. Burada A.S.Puşkin «Qurana nəzir» şeirlər silsiləsini, «Yevgeni Onegin» mənzum romanının yeni fəsillərini yazır, Rusiya tarixini öyrənir, folklor nümunələrini qələmə alır. Xəlqilik, tarixilik və realizm prinsiplərinin əsasının qoyulduğu «Boris Qodunov» (1825) faciəsi də bu dövrün məhsuludur.

Dekabristlər üsyanının məğlubiyyətindən sonra, 1826-cı il sentyabrın 8-də çar I Nikolay şairi saraya dəvət edir. Çar bu görüşdə dekabristlərlə əlaqəsi və siyasi görüşlərinə baxmayaraq, şairi «bağışladığını» və onun yeganə sensorunun özü olacağını bildirir. İslahatlar keçirilməsinə və hakimiyyətlə əməkdaşlığın mümkünlüyünə ümid edən şair çardan sürgündə olan dekabristlərə mərhəmət göstərməsini xahiş edir. Bu dövrdə yazdığı əsərlərdə («Sibirə məktub» şeri, «Poltava» poeması) zəmanənin əhvali-ruhiyyəsi, rus xarakteri və təbiəti təsvir olunur.

1830-cu ilin payızında Boldinoda yaşayan A.S. Puşkin müxtəlif janrlı əsərlər yaradır («Belkinin povestləri», «Motsart və Salyeri», «Xəsis cəngavər», «Daş qonaq» və s.), «Yevgeni Onegin»i tamamlayır. V.Q. Belinski bu əsəri «rus həyatının ensiklopediyası» adlandırır. Poemada o dövrün rus həyatı, onun sosial-ictimai, mənəvi-əxlaqi xüsusiyyətləri yüksək sənətkarlıqla təsvir olunmuşdur.

1829–1830-cu illərdə iki dəfə Natalya Qonçarovaya elçi göndərən A.S.Puşkin, nəhayət 1831-ci ilin fevralında onunla evlənir və Peterburqa köçür. Burada o, Rusiya tarixinin I Pyotr dövrünə və Puqaçov hərəkətinə dair arxiv materialları ilə tanış olur.

1833-cü ilin oktyabrında yenidən Boldinoya qayıdan Puşkinin yaradıcılığında bu dövr yeni yüksəliş mərhələsi olur. Yazıçı burada «Dubrovski» romanını, «Qaratoxmaq qadın», «An-celo» povestlərini, «Tunc atlı» poemasını, məşhur nağıllarını («Balıqçı və balıq», «Ölmüş şahzadə qızın nağılı» və s.) yazır.

Ömrünün son illərində A.S.Puşkin «Kapitan qızı» povestini və çoxsaylı lirik şeirlər yazır. O, «Sovremennik» jurnalının nəşrinə başlayır. Bu jurnal o dövrün qabaqcıl jurnalistika ənənələrini davam və inkişaf etdirirdi.

Çar üsul-idarəsinin yaratdığı zülmə, istibdada düşmən olan, azadlıq çarçısı şairin düşmənləri də az deyildi. Bu düşmənlər çar sarayında toplaşmış və oradan idarə olunurdular. Hər şeyi açıq, qorxmadan deyən şair artıq çoxdan saray üçün əlverişli deyildi. A.S.Puşkinin həyatını hər vəchlə zəhərləməyə, onu aradan götürməyə çalışırdılar.

A.S.Puşkinin onsuz da tükənən səbrini arvadının guya fransız Jorj Danteslə yaxınlığı haqqında buraxılan şayiələr daşdırır və o, dedi-qodulara, təhqir dolu imzasız məktublara son qoymaq üçün Dantesi duələ çağırır.

1837-ci il yanvarın 23-də baş tutan bu duəldə şair ağır yaralanır və iki gündən sonra dünyasını dəyişir. M.Y.Lermontov, F.İ.Tyutçev və başqalarının bu münasibətlə yazdığı şeirlərdə bu ölüm ümumxalq kədəri, milli faciə kimi qiymətləndirilirdi.

A.S.Puşkinin ölümü Azərbaycanda da böyük rezonans doğurmuşdu. Böyük M.F.Axundov da «A.S.Puşkinin ölümünə Şərq poeması»nda böyük rus şairinə məhəbbətini və ölümündən doğan sonsuz kədərini belə ifadə edirdi:

Ey Səbuhi, qoca Qafqazda bitən gülləri dər,
Yaralı şerinə qat, Puşkinə göndər, göndər...

M.F.Axundov poemanı özü tərcümə edir və bu tərcümə rus yazıçısı İ.İ.Klementyevin rəyi ilə «Moskovski nablyudatel» jurnalının 1837-ci il mart nömrəsində nəşr edilir. Puşkin dühasına böyük məhəbbət, onun qatillərinə dərin nifrətlə dolu bu əsər şairin ölümünə yazılmış ən

yaxşı əsərlərdən biri kimi qiymətləndirilmiş və «Puşkinin məzarı üzərinə qoyulmuş ən gözəl əkil» adlandırılmışdı.

Şairin ölümünün yaratdığı böyük rezonansdan qorxan çar hökumətinin göstərişi ilə şairin cənazəsi gecə, gizlicə Svyatoqorsk monastrına (Pskov vilayəti, Puşkinskiye qorı qəsəbəsi) aparılır və tələsik dəfn olunur.

A.S.Puşkin dünya ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindəndir. O, rus ədəbi dilini yüksək zirvələrə qaldırdı və bu dil indi də rus ədəbi dilinin əsası hesab edilir. Şairin bədii yaradıcılığı təkcə rus ədəbiyyatının deyil, bütün dünya mədəniyyətinin inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir. Əsərləri əsasında opera və baletlər yazılmış, şeirlərinə musiqi bəstələnmiş, bir sıra əsərləri ekranlaşdırılmış, səhnələşdirilmişdir.

N.Q.Çernişevski A.S.Puşkini «rus poeziyasının atası» adlandırır. O, novator şair olmaqla yeni tipli realist nəsr, şeir, mənzum roman, tarixi povest, mənzum dram, hekayə, nağıl, siyasi lirikanın gözəl nümunələrini yaratmışdır. Onun fikir və ideyaları yüksək fəlsəfi, mənəvi, estetik əhəmiyyətə malikdir.

A.S.Puşkinin həyatının Qafqaz dövrü onun yaradıcılığına böyük təsir göstərmişdir. V.Q.Belinski onun Qafqaza münasibətindən danışarkən qeyd edirdi: «Puşkinin sayəsində Qafqaz o zamandan bəri ruslar üçün yalnız geniş, zəngin azadlıq ölkəsi olmaq etibarilə deyil, həm də tükənməz poeziya, qaynar həyat və cəsarətli xeyallar ölkəsi kimi müqəddəs olmuşdu.»

A.S.Puşkin Qafqaza səyahəti dövründə Azərbaycan şairi Fazil xan Şeyda ilə görüşür və ona şeir həsr edir.

1829-cu ildə şair Ərzurumda rus ordusunda xidmət edən azərbaycanlılarla görüşür, qarabağlı gənc Fərhad bəyə şeir həsr edir. «Ərzuruma səyahət» əsərində azərbaycanlıların fədakarlığından söhbət açır. Həmin dövrdə onun A.Bakıxanovla da görüşməsi ehtimal olunur.

A.S.Puşkin erməni xislətini, onların əsl simasını görərək onları «sən qorxaqsan, sən oğrusan, deməli, sən ermənisən» kimi məşhur ifadəsi ilə ömürlük damğalamışdır.

Puşkin irsinin öyrənilməsi rus ədəbiyyatşünaslığının mühüm sahələrindən biridir. Rusiya EA-nın Rus Ədəbiyyatı İnstitutunda (Puşkin evi) şairin əlyazmaları saxlanılır, silsilə nəşrlər çap olunur, Puşkin konfransları keçirilir. Rusiya EA-nın dil və ədəbiyyat bölməsində Puşkin komissiyası fəaliyyət göstərir. Hər il ənənvi Puşkin poeziyası günləri keçirilir.

Şairin Moskvada, Sankt-Peterburqda, Madriddə, Bakıda heykəlləri qoyulmuşdur. Sankt-Peterburqda Ümumrusiya A.S.Puşkin muzeyi, Moskvada A.S.Puşkin Dövlət muzeyi, Mixaylovskoyədə A.S.Puşkin muzey-qoruğu, həmçinin şairin yaşadığı, təhsil aldığı, sürgündə, səyahətdə olduğu yerlərdə xatirə muzeyləri yaradılmışdır. Günəş sisteminin kiçik planetlərindən birinə, Merkuri planetinin kraterlərindən birinə A.S.Puşkinin adı verilmişdir.

SSRİ EA 1983-cü ildə A.S.Puşkin adına qızıl medal təsis etmişdir.

ədəbiyyat

1. А.С.Пушкин. Избранное. Москва, 1978.
2. Жизнь Пушкина. (Составитель В.В.Кунин). Москва: «Правда»,1987.
3. ASE (I cild). Bakı: "ASE baş redaksiyası", 1976.
4. ASE (VIII cild). Bakı: "ASE baş redaksiyası",1984.
5. Belinski V.Q. «Aleksandr Puşkinin əsərləri». Bakı: "Azərnaşr", 1948.

Александр Сергеевич Пушкин – 215

резюме

В статье рассказывается о жизни и деятельности великого русского поэта Александра Сергеевича Пушкина в связи его 215 летием. Так же раскрываются некоторые факты, связывающие его с азербайджанцами, в том числе Фазиль Хан Шейда, Фархад бек Карабаглы, о его стихах, посвященных святой книге мусульман Карану. Отмечается, что несмотря на то что прошла более 200 лет, чтят его память во всем мире.

Alexander Pushkin – 215

summary

The article tells about the life and work of the great Russian poet Alexander Pushkin in his communication 215 anniversary. Just some facts disclosed. Connecting with the Azerbaijanis, including Fazil Khan Shade Farhad bey Karabagly about his poems dedicated to the holy book of the Muslims the Qur'an. It is noted that despite the fact that more than 200 years passed, his memory is honored worldwide.

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ NOVRUZ ADƏT- ƏNƏNƏLƏRİ HAQQINDA

Kəklük Məmmədova,

«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil» jurnalının əməkdaşı

E-mail : seher1960@mail.ru

Məqalədə Azərbaycanın görkəmli tədqiqatçı alimi, yazıçı Ə.Cəfərzadənin yaradıcılığında Novruz adət-ənənələrinin tədqiqindən söhbət gədir.

açar sözlər: folklorşünaslıq, novruz bayramı, «dörd ünsür – ab, atəş, xak, bad», adət-ənənələr, xonça, «çillə-ağırlıq», «yelda gecəsi», Xızır Nəbi bayramı, falabaxma, səməni, bayram tonqalı

ключевые слова: фольклористика, праздник новруза, «четыре стихии – вода, огонь, земля, ветер», хонча, «чилля–тяжесть», «Йелда – самая длинная ночь года», праздник Хызыра Неби, гадание, сямьяни–наращенные зерна, праздничный костер

key words: folklore, Novruz holiday, "the four elements - water, fire, earth, wind," khoncha, "chill-severity", "Yelda- longest night of the year," holiday Hızır Nebi, divination, syamyani-grain accrued, holiday bonfire

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Əzizə Cəfərzadə həm də ədəbiyyatşünas, tədqiqatçı və ictimai xadim idi. Öz yaradıcılığında Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərinə mü-raciət edən yazıçı həm bədii, həm də tarixi faktların zənginliyi baxı-mından yadda qalan əsərlər yaratmışdır. Buna onun Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunda işlədiyi illərin böyük təsiri olmuşdur. Hər bir tarixi romanında qələmə aldığı dövrü yaşayan, o dövrün süzgəcindən keçən Əzizə xanım Azər-baycan xalqının ağrıların, faciələrinin, sevincinin, xoş günlərinin şahidi kimi çıxış edir.

Novruz bayramının Azərbaycan xalqına yenidən qaytarılması görkəmli ictimai xadim Ş.Qurbanovun adı ilə bağlıdır, onun adət və ənənələrinin tədqiqi, xalqımıza, xüsusilə gənc nəsə çatdırılması Ə.Cəfərzadənin adı ilə bağlıdır. Ə.Cəfərzadənin folklorşünas kimi fəaliy-yətində xalq bayramlarının, xüsusilə novruz adət-ənənələrinin tədqiqi mühüm yer tutur. Əzizə xanım «Ola bilməz ki, bir millətin ancaq bir novruz bayramı olsun, mən onları arayıb tapmı-şam.»– deyirdi.

Qış fəslə iki yerə ayrılır: dekabrın 21-dən yanvarın 31-dək böyük çillə, fevralın 1-dən 21-dək kiçik çillə davam edir. Qədimdə xalqımız ilin ən uzun, ən qaranlıq gecəsini – Yelda gecəsini bayram edib. Kiçik çillə haqqında bəzi deyimlər var, məsələn, kiçik çillə böyük çilləyə deyir: «Mənim ömrüm sənənin ömrün qədər olsaydı, gəlinlərin əlini un çuvalında dondurardım, boylu gəlinlərə uşaq saldırardım, amma neyləyim ki, ömrüm az, arxam yaz». El adətinə görə, kiçik çillənin çıxması fevralın 20-də bayram edilərdi. Çillə çıxarmaq nəzir sayılır. «Mənim filan işim düzəlsə, çillə çıxaracağam.»– deyə niyyət edirmişlər.

«Çillə» sözünün mənası nədir? *Çillə – ağırlıq* deməkdir. Deməli, *çillə çıxarmaq – ağırlıqdan qurtarmaq, xilas olmaq* mənasını verir. Ə.Cəfərzadə yazır: «Dərvişlərdə də çillə çıxarmaq adəti vardı. Dərvişliyə qəbul olunmaq istəyən adamı mağaraya aparır, yanına bir bardaq su, bir çö-rək qoyurdular. O, bu ərzaqla 40 gün dolanmalı idi. Ən yaxşı hal o sayılırdı ki, 40 gündən son-raq onun quşlara verməyə bir damla suyu, bir tikə çörəyi qalsın».

Çillə bayramında çillə çıxarmağı niyyət edən ev sahibi qoyun kəsdirərdi. Qohum-əqrəba, kənd camaatı dəvət edilərdi. Bu bayramın iki xüsusiyyəti vardı. Birincisi, bayramda ancaq qız-gəlin iştirak edirdi. Kişilər qoyunu kəsib çıxıb gedər, başqa evə yığışardılar. Qoyun bütünlüklə hazırlanardı: əti, ıçalatı, baş-ayağı və s. Bişirilən yeməklərdən kişilərin yığışdığı evə də göndə-rərdilər. İkincisi, dəvətliyə hər biri xonça tutub yemək gətirərdi. Hətta imkanı olmayanlar da əliboş gəlməzdilər. Çalğıçılar dəvət olunur, toplaşanlar səhərə qədər yeyib-içər, şənələnərdilər. Adət belə idi ki, gecə səhərə qədər oyaq qalardılar, yatmaq olmazdı. Yuxusuzluğa dözməyib, mürgüləyən olanda yığışanlar bir-birinə işarə edir, məclis susurdu. Yatan xanımı ya söykən-

diyi mütəkkəyə, ya oturduğu döşəyə tikirdilər. Zarafatçılar əllərinə keçən dəmir, mis qabları yatanın paltarına bənd edər, sonra bərkdən çalib oxuyardılar:

Fatma xanım, dur oyna,
Yatma, xanım, dur oyna!

Yatan qadın gözünü açar, «Mən yatmamışam ki!» deyib, qalxanda onun üstünə bənd edilən qablardan danqıltı, gurultu qopar, səs-küydən, gülüşdən qulaq batardı.

Xızır Nəbi bayramı fevralın 27-dən 28-nə keçən gecə bütün ailələrdə keçirilərdi. Bayramda hamı iştirak edərdi. Ağbirçək nənələr bayramdan bir neçə gün əvvəl səməni qoyardılar. Həmin gün *duru səməni* deyilən xörək hazırlanardı: səməni şirəsinə, un əlavə edib 4-5 saat bişirərdilər. Duru səməninə səhərə qədər dəmə qoyar, ocağın qabağına pərdə çəkər, qazanın yanına qovut, ya da kisədə un qoyar, heç kəsi qazan tərəfə keçməsinə icazə verməzdilər. Etiqada görə, səməni Xızır Nəbi tərəfindən qəbul edilirdisə, onun, ya qovutun üzərində Xızır Nəbinin əlinin izi qalırdı. Tovuz rayonunda bu bayram indi də qeyd olunur.

Etiqadlara görə, insan dörd ünsürdən yaranıb: su, od, torpaq, yel (ab, atəş, xak, bad). Tanrı insanı su qatılmış torpaqdan yaratdı, sonra ona isti nəfəs verdi, canlandırdı. Ona görə də hərəsinə bir çərşənbə həsr olunan bu dörd ünsür müqəddəsdir.

Novruza aid bu dörd çərşənbəyə nənə-babalarımız «yalançı» və «xəbərçi» çərşənbələri də əlavə ediblər. Ə.Cəfərzadə bunu onların övladlarını daha çox sevindirmək istəyi ilə əlaqələndirir. Bu çərşənbələrin xüsusi keçirilmə təntənəsi yox idi. Həyat-bacada, ev-eşikdə yır-yığış edilir, evlər ağardılar, torpaq şumlanardı. Xəbərçi və yalançı çərşənbələrdə xonça tutulmaz, şam yandırılmaz, yüngül xörəklər, qovurğa, qovut hazırlanardı. Hamı bu nemətlərdən dadmalı idi. Sonra əyləncələr başlanar, nağıl, rəvayət, tapmacalar, düzgülər söylənərdi. Bu xalq ədəbiyyatı nümunələrində gənc nəslin təlim-tərbiyəsinə, təbiətə məhəbbət, onu qorumaq kimi hisslərin tərbiyə olunmasına xüsusi diqqət yetirilərdi: «Qaranquş baharın elçisidir, ona ziyan vurmaq olmaz. O, Qurandan ayə oxuyur», «Qaranquşun səsinə Ərrüşt ayəsinin avazı var», «Bülbülün yuvasını dağdanın evi dağılar», «Leyləyə dəymək olmaz, o, Həccə gedib-gəlir, ona görə də ona *hacileylək* deyirlər» və s.

Çərşənbələrin sıralanması ilə əlaqədar müxtəlif fikirlər olmuşdur. Bu barədə də Əzizə xanımın öz fikri var. O, fikrini məntiqlə əsaslandırır. Əzizə xanıma görə, birinci çərşənbə *su çərşənbəsidir* : dağlarda qarlar əriməyə başlayır. Həmin gün bulaqlardan, çaylardan təmiz su gətirib, xonçaya qoyurlar. Bu çərşənbədən başlayaraq şam yandırır, plov bişirir, yumurta boyayır, tonqal yandırar, su falına baxardılar. Xəstəni pak su kənarına aparıb, üzünə su çilər, boğazını ehmalca ovar və deyərdilər:

Salam-əleyküm, sucığaz,
Dərmanındır buciğaz.

Belə inanclar var idi: ilk çərşənbədən başlayaraq qonşuya axşamçağı ələk, maya, od vermək olmaz. Əgər çox vacibdirsə, istəməyə gələnin başından örtüyü götürüb, sonra vermək lazımdır. Çərşənbə günü ev süpürmək, yasa, hamama, xəstə yoluxmağa getmək olmazdı.

İkinci çərşənbə *od çərşənbəsidir*. Ə.Cəfərzadə yazır: «Şamlar hərənin öz adına yandırılır. Od nəfəsi havanı isidir, insanı gunahlardan təmizləyir». Cavanlar, uşaqlar od rəmzi olan xına yaxar, tonqal yandırardılar. Oğlanlar, qızlar ürəklərində niyyət tutub, tonqalın üstündən atırdılar:

Ağırlığım, uğurluğum tökülsün,
Pilən bəri,
Baxdı bəri,
Bəxtim açılısın.

Atıl-batıl çərşənbə.
Şəkərə qatıl, çərşənbə!
Ağırlığım tökülsün,
Oddan atıl, çərşənbə!

Üçüncü çərşənbənin *torpaq çərşənbəsi* olduğunu nəzərə çatdıran tədqiqatçı-alim bu vaxt buğda arıdılıb, səməni üçün islağa qoyulduğunu bildirir. Bu çərşənbənin nəfəsi torpağı oya-

dır, ilin ruzisi bu çərşənbəyə, onun torpağa verdiyi nəfəsə bağlıdır. Torpaq çərşənbəsində təmiz yerdən bir çimdik torpaq gətirib, xonçaya qoyurdular. Xonçaya torpağın ən müqəddəs neməti olan buğda sünbüllərindən toxunmuş «daraq» da qoyardılar.

Bu torpaq halal torpaq,
Görməsin zaval torpaq.
Çərşənbə gəldi çıxdı,
Geyin yaşıl, al, torpaq!

Dördüncü çərşənbə *yel çərşənbəsidir*. Bu çərşənbədə torpaq oyanır, Yel baba yavaş-yavaş tumurcuqlanan ağacları, çiçəkləri, otları yırgalayır. Bu çərşənbə *ilaxır çərşənbə* də adlanır. Yel təbiəti oyadır, torpaq havalanır, hava daha da istiləşir. Bu çərşənbədə qızlar, gəlinlər güzgü, noxud, su-iynə, üzüklə fal açır, qulaq falına çıxırlar.

Ələklər, ay ələklər,
Çırmanıb ağ biləklər.
Gəlir axır çərşənbə,
Həsəl olur diləklər!

Üzük falı xüsusilə məşhur idi: mis cama su tökülür. Qızlar, gəlinlər, hətta yaşlı qadınlar da üzüklərini bu qaba atardılar. Hərə ürəyində bir niyyət tutardı. Qabın üstünü qalın parça ilə örtərdilər. Yanında bir uşaq oturdurdular. Vəsfı-hal (insanın əhvalını bildirən bayatı) oxunardı. Sonra uşaq camdan bir üzük çıxarardı. Oxunan bayatını üzük sahibinin ürəyində tutduğu niyyətə yozardılar. Nikbin bayatı niyyətin baş tutacağına, bədbin bayatı baş tutmayacağına işarə idi.

Axır çərşənbədə daha çox istifadə olunan fallardan biri də qulaq falı idi: niyyət tutub, qapıya yaxınlaşardılar, eşidilən ilk söz və ya cümlə yozulardı. Ə.Cəfərzadə yazır: «Axır çərşənbədə qızlar qulaq falına da çıxardılar. Onlar niyyət edib, qıfıl bağlayar, açarı götürüb, qulaq falına çıxardılar. İlxır çərşənbədə pis söz danışmıq olmaz, çünki kimsə bunu eşidər, falı pis alınar. Pis söz danışan adamı danlayardılar».

Bir maraqlı fal da var: ilk çərşənbədə göl qırağına gedib, qurbağanın birinci qurultusunu eşidəndə, ürəyində niyyət tutub, ayaq dəyməyən yerdən bir çimdik torpaq götürər və yaylığın ucuna düyünləyərdir. İlxır yel çərşənbəsində düyünü açardılar: içindən al-qırmızı sap çıxsa, insanın niyyətinə çatacağını, qara sap çıxsa, çatmayacağını bildirirdi.

İlxır çərşənbənin öz adətləri, ənənələri var:

– İlxır çərşənbəyə 1-2 gün qalmış evlər, həyətlər təmizlənər, divarlar ağardılardı. Evdə heç bir çirkli şey qalmamalı idi. Bir gün əvvəl hamı təzə paltar geyinər, əllər, ayaqlar xınalanırdı.

– İlxır çərşənbədə əzizləri yada salar, bayram plovundan, şirniyyatlardan xonça tutub əzizlərini, nəslin yaşlı nümayəndələrini təbrikə gedərdilər. Valideynlərdən başqa heç kimə qonaq getmək olmazdı. Bayram axşamında hər kəs mütləq öz ocağının başında əyləşib, çırağını yandırardı. Hər kəs öz evində, öz ailəsini başına toplayıb xonça ətrafında, şamların işığında şam edərdi.

– Bayram axşamı, ağı deyib ağlamaq olmazdı.

– Ehtiyacı olanlara əl tutar, şirniyyat paylayardılar.

– Çərşənbələrin, bayram axşamının öz xörəkləri olardı. İlxır çərşənbə və bayram axşamında turşulu plov (nar qovurma, turşu qovurma, zirinc plov və s.) bişirmək olmazdı. Yalnız çərşənbədə – sirkə plov, xəbərçi çərşənbədə – lobyacılov (balqabaqla), su çərşənbəsində – nar və ya turşu qovurma, od çərşənbəsində – paxlaplov, torpaq çərşənbəsində – səbzi qovurma, ilxır çərşənbədə çığırtma və ya şirin plov (kişmiş, qaysı ilə), bayram axşamı – toyuq plov bişirərdilər. Bayrama bir neçə gün qalmış paxlava, şəkərbura, badambura, şəkərtıxma, balıbadı, badamlı, püstəli halva, ədəvalı halva və s. bişirərdilər. Şorqoğalı bişirmək olmazdı.

– Bütün çərşənbələrdə «papaqatma», «yaylıq atma», «qurşaq sallama» adətləri var idi. Həmin yaylıqlara, qurşaqlara hədiyyələr, şirniyyat, bayram yemişi yığardılar. Bayram yemişi, əsasən, quru meyvələr (alma və ya armud qaxı, ləbləbi, kişmiş, gavalı, əncir, qaysı, zoğal qurusu və s.) olardı:

– İl təhvil olanda masaya mis kasa qoyar, içinə zəfəran suyu ilə adlar yazdılar. Bayram xonçasına «S» hərfi ilə başlayan 7 şey (səməni, su, süd, sucuq, sünbül, sumax, sarıkök, səbzi və quru siyənək balığı) düzərdilər. (Rəvayətə görə, iltəhvili anında ağaclar bir anlığa başını yerə əyir, balıqlar dəryada quyruğu üstə qalxır. Ona görə də xonçada hökmən balıq olmalıdır.)

–İltəhvili anında belə bir ənənə də var: adamlar buğda, səməni və xırda pulu bir əllərindən o birinə tökə-tökə deyirlər: «Köhnə ili təzə ilə döndərən Allah, bizim də məhsulumuzu bol elə. Buğda bol, pul bol.»

–Novruzun öz oyunları, əyləncələri vardı. Hər bölgənin «Qodu-qodu», «Kilim arası», «Kosa və Keçəl» və s. kimi özünəməxsus meydan tamaşaları olardı.

– Bu bayramda küsülülər barışar, insanlar şər işlərdən çəkinər, qeybət qırmaz, xeyriyyəçiliklə məşğul olurdular.

– Bayramdan sonra süfrə on gün yığışdırılmazdı. Üç gün müddətində kişilər, onlardan sonra qadınlar və gənclər yaşlı qohum və tanışları ilə bayramlaşmağa gedərdilər.

–Novruzdan 13 gün sonra səmənini ya dənizə, ya da çaya atardılar. Təzə göyərmiş otu didib, üstünə bir balaca kəsək qoyar və deyərdilər: «Mənim qış sarılığım sənin, sənin yaz tərəvətin mənim». Tonqal qalayıb, üstündən tullanar, «Ağırlığım-ugurluğum sənin olsun!» deyərdilər.

Millətimizin düşmənləri çox çalışıblar ki, bizim bu bayramımızı islamiyyətlə, atəşpərəstliklə, hansısa bir dinlə bağlasınlar. Bunların heç biri doğru deyil. Bu bayram Allahın yaratdığı gecə-gündüzün bərabərləşməsi, təbiət bayramıdır. Onsuz da xalqımızın başqa gözəl bayramları – Xızır Nəbi bayramı, Çillə bayramı, ilin ən uzun gecəsi olan Yelda gecəsi bayramı – hamısı unudulub. Xristianlar milli varlığımızı unutdurmaqdan ötrü çox çalışıblar.

Millətimizin, xalqımızın yarandığı gündən qəbul elədiyi adət-ənənələri yaşatmalı, unudulan gözəl adət-ənənələrimizi bərpa etməli, gənc nəslə çatdırmalı və sevdirməliyik. Bu yolda əsas yük müəllimlərimizin, tərbiyəçilərimizin, radio, televiziya, mətbuat işçilərinin üzərinə düşür.

ədəbiyyat

1. Xalqımızın deyimləri və duyumları. Bakı: «Maarif», 1986.
2. Cəfərzadə Ə. Aləmdə səim var mənim. Bakı: «Gənclik», 1972.
3. Cəfərzadə Ə. Novruz bayramı. «Günay» qəzeti, 20 mart, 1997.
4. Həslova G. Ə. Cəfərzadənin tədqiqatlarında novruz adət-ənənələri. «Təzadlar» qəzeti, 5-7 mart, 2013.
5. Başırqızı Z. Novruzun soracağı gəlir. (Ə. Cəfərzadə ilə müsahibə). «Xalq» qəzeti, mart, 2001.

Азиза Джафарзаде о традициях Новруза резюме

В статье рассказывается о древних, забытых праздниках Азербайджанского народа, о традициях праздника Новруза. Отмечается, что Новруз самый прекрасный праздник народов Востока. В статье рассказывается о забытых древних праздниках – праздник Хызыра Неби, праздник Йелда, праздник Чилля и т.д. Так же рассказывается о четырех праздниках чершенбе. В конце статьи отмечается, что надо возродить забытые праздники, традиции, вернуть их народу.

Aziza Jafarzadeh traditions of Novruz summary

The article tells about the ancient. Forgotten celebrations of the Azerbaijani people, the traditions of Novruz holiday. It is noted that the most beautiful holiday Novruz Eastern peoples. The article describes the forgotten ancient festivals, holiday Hızır Nebi, holiday Yelda, holiday chill, etc. Just presents four praznikam chershenbe. The article notes that it is necessary to revive the forgotten holidays, traditions and bring them back to the people.

AFORİZMLƏR

• 5 şey gələnədək 5 şeydən istifadə et: qocalanadək cavanlığından, xəstələnənədək sağlamlığından, kasıblayanadək var-dövlətindən, məşğul olanadək boş vaxtlarından və ölənədək həyatından.

(Məhəmməd Peyğəmbər s.ə.s.)

• Əgər öz yaxşı işindən sevinib, pis işindən narahat olursansa, deməli, möminsən.

(Məhəmməd Peyğəmbər s.ə.s.)

• Xidmət etmək sayılır kişilikdən nişana,
Xalqına xidmət etmək bir şərəfdir insana.

(Nizami Gəncəvi)

• Mən heç kəsi yarı yolda qoymadım, geridə qalanlar ya sürətimə çata bilmədilər, ya da insanlığıma.

(Mövlana Cəlaləddin Rumi)

• Özünü nə olduğunu bilən insan özünü bilməzlərin onun haqqında söylədiklərindən təsirlənməz.

(İbn Sina)

• Həyat güclüləri dizi üstə çökdürür: sübut etsin ki, o qalxmağı bacaracaq. Zəiflərə isə toxunmur, onlar onsuz da ömrü boyu dizi üstədirlər.

• Dünya qüvvələrindən daha böyüyü vaxtında gəlmiş ideyadır.

(Viktor Hüqo)

• Sən yüksələndə dostların bilir ki, sən kimsən. Sən düşəndə bilirsən ki, dostların kimdir.

• Elə anda danış ki, sözlərin tam yerinə düşsün, elə bir anda sus ki, susmağın ən gözəl cavab olsun.

• Güclü insan zəifə qalib gələn deyil, ona kömək edəndir.

TORPAĞIN SƏSİ

Bahar gəldi, əridi qar
Aşdı, daşdı sellər, sular.
Leysan yağış yağa-yağa
Həyat verdi düzə, dağa.

Körpə otlar çıxdı üzə,
Quzular yayıldı düzə.
Köçüb gəldi yenə quşlar,
Sığırçınlar, qaranquşlar.

Cana gəldi bağça-bağlar,
Çələng hördü tər budaqlar.
Torpaq dindi için-için:
“Vaxt yetişib, əkin, biçin”.

Şırım-şırım tarla güldü,
El toxumu seçib əkdi.
Sarı sünbül zəmilərə
Gecə-gündüz keşik çəkdi.

Nəriman Hüseyn